Tanrı'ya ve İnsana Dair

Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek



İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

AYRINTI

ZYGMUNT BAUMAN: 1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science (1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile birlikte; *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014); Stanislaw Obirek ile birlikte *On the World and Ourselves* (2015; *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yay., 2017) ve *Of God and Man* (2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2015). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

STANISLAW OBIREK: 1956 yılında Polonya'da doğan Stanislaw Obirek, günümüz kültüründe din, dinler arası diyalog, Nazi soykırımının sonuçları, dinler ve kültürler arasındaki çatışmaları aşmanın yolları üzerine düşünen ve çalışan bir teolog ve kültür tarihçisidir. 1975 yılında Jagiellonian Üniversitesi'nde tiyatro okumaya başlamıştır. Aradan bir yıl geçtikten sonra Stanislaw Musial'ın etkisiyle Cizvit Tarikatı'na katılan Obirek, 2005 yılında Tarikat'tan ayrıldığını ve papazlıktan istifa ettiğini açıklamıştır. Bu kararının ardında yatan nedenleri, Andrzej Brzeziecki ve Jaroslaw Makowski'yle gerçekleştirdiği nehir söyleşiden oluşan *Przed God* [Before God, Tanrının Huzurunda] kitabında açıklamıştır. Polonya'nın önde gelen entelektüel figürlerinden biri olan Obirek'in Zygmunt Bauman'la beraber günümüz dünyasında ve bireylerin gündelik yaşamlarında maneviyatın ve dinin yerini irdeledikleri ve aralarındaki diyalogun ilk dışavurumu olan *Of God and Man* (*Tanrı'ya ve İnsana Dair*)kitabı, 2013 yılında Polonya'da, 2015 yılında İngiltere'de yayımlanmıştır. Söz konusu diyalogun serpilip gelişmesini takiben, Obirek ve Bauman'ın kendi kişisel tarihlerinden yola çıkarak günümüz dünyasında hâlâ canlılığını koruyan kimlik, iyi ve kötü, seçim ve sorumluluk, insan haysiyeti gibi kavram ve ikilikleri birlikte düşünüp tartıştıkları *On the World and Ourselves* (*Dünyaya ve Kendimize Dair*) kitabı ortaya çıkmıştır. Stanislaw Obirek, Varşova Üniversitesi'nde Teoloji ve Din Çalışmaları Kürsüsü'nde ders vermektedir.

Ayrıntı: *1156*
İnceleme Dizisi: 295

Tanrı'ya ve İnsana Dair
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

Kitabın Özgün Adı
Of God and Man

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© Polity Press, 2015

This edition is published by arrangement with
Polity Press Ltd., Cambridge

Türkçe yayım hakları AnatoliaLit Agency aracılığıyla alınmıştır.

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Stuart Dee / Photographer's Choice / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *Şubat 2018*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-256-0
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

Tanrı'ya ve İnsana Dair



İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

HARCIYORUM ÖYLEYSE VARIM
Ekonominin Gerçek Maliyeti
Philip Roscoe

KREDİOKRASİ
ve Borç Reddi Davası
Andrew Ross

ZİHİN VE DOĞA ARASINDA
Bir Psikoloji Tarihi
Roger Smith

ÖZGÜRLÜK
Zygmunt Bauman

ZAMANI YAŞAMAK
Jean Chesneaux

CAN ÇEKİŞEN İMPARATORLUK
Francis Shor

SÜREKLİ DEVRİM TEORİSİ
Eşitsiz ve Bileşik Gelişim Siyaseti
Michael Löwy

ŞİDDETSİZ DİRENİŞ
Felsefi Bir Giriş
Todd May

AYDINLAR SOSYALİZMİ
Jan Waclaw Makhayski

İLETİŞİM BİLİMLERİNİN
UNUTULMUŞ KÖKENLERİ
Der. Jacques Perriault

MODA-LOJİ
Yuniya Kawamura

MARKSİZM'İN ANLAMI
Paul D'Amato

CİNSELLİĞİN ÖNEMİ
Arzuya Yeniden Kavuşmak
Dr. Ghislaine Paris

ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİ
John W. Budd

YORUM VE AŞIRI YORUM
Umberto Eco

HAYATIN GİZLİ HAZLARI
Theodore Zeldin

HAYATIN KIRILGANLIĞI
William E. Connolly

DEVLET VE HUKUK
Friedrich Engels, Karl Marx

İYİMSER OLMAYAN UMUT
Terry Eagleton

TEKNİK, SERMAYE, MEDYA
Peter Trawny

PROTESTO
Toplumsal Hareketlere Kültürel Bir Giriş
James M. Jasper

SOSYALİZMDE EĞİTİM
KÜBA
Celil Denktaş

HERMENÖTİĞİN KÖKENİ
Kendilik Hakkında - Dartmouth
Konferansları, 1980
Michel Foucault

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENİN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

İçindekiler

Önsöz 7

1: Hazırlık Önlemleri 11

2: Peki ya Bu Din?
Sadece Dini Türde Olmayan Köktencilik Tehdidi Üzerine 27

3: Patavatsız Düşüncenin Yardımına Koşan Yazıncılar 51

4: Umudun Kaynakları 65

5: Ufukların Kaynaşması 90

6: Mirastan Mahrum Kalanlar; yahut Baştan Gelenek Yaratmak 108

7: Tanrı mı Tanrılar mı? Politeizmin Kibar Yüzü 140

Sonuç Yerine 150

Dizin 153

Önsöz

Bu kitap diyalog üzerine yapılmış bir diyalog: Diyalog maharetini ve pratiğini çok daha acil ve zorunlu kılan, belki de insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar önemli hâle getiren çağımızda, aralarında yol bulmanın hiçbir surette kolay, pürüzsüz ve sakince olmadığı sualtı resifleri üzerine yazılmış bir kitap.

Bu kitap birkaç yıl önce başlayan bir mektuplaşmanın sonucunda açığa çıktı. O dönemde, şimdi epey yaygınlaşmış, hızla genişleyip derinleşen "diyalog zorunluluğuna" ilişkin farkındalık, başlarda artık önemli bir konum işgal edip, merkezî bir rol üstlendiği kamuoyu gündeminde kabul görme mücadelesi veriyordu. Bu farkındalık yakın zamanda eşi görülmedik bir ivme kazandı. Dahası Papa Francis'in şahsi etkisiyle[1] kamuoyunun

1. Vatikan'da 16 Mart 2013 tarihinde yapılan basın açıklamasında Papalık ismi olarak neden "Francis"i seçtiği sorulduğunda, Aziz Francis'in "yoksul bir Kilise istemiş yoksul bir adam" olduğunu söylemişti.

doğrudan ilgisini üzerine çekti. Papa hâlâ Arjantin piskoposu Jorge Maria Bergoglio kimliğiyle insanları (kabileler, kiliseler, politik elitler ve hoi polloi [avam-güruhlar]) arasında iletişimin kopmasından doğan tehlikeler konusunda uyarmış ve insanların barışçıl, birbirlerine faydalı şekilde beraber yaşaması için soylu bir yol olarak, önyargısız, tarafsız, açık ve işbirliğine açık (kavgacılıktan uzak) bir diyalog kurmayı önermişti. 2010'da yayınlanan *Sobre el cielo y la terra* adlı ilmî eserde şunları belirtmekteydi: Diyalog kurmak için, gardınızı indirmeniz, evinizin kapılarını açmanız ve insani bir sıcaklık göstermeniz gerekir; "Tanrı'nın kabilesindeki en büyük liderler, şüpheye yer bırakmış insanlardır" ve "insan bilincinin gerçek gelişimi, ancak diyalog ve sevgi üzerinde temellenebilir". Ayrıca 9 Nisan 2003 tarihinde "Eğitim Topluluklarına Verilen Yıllık Mesajında" şunları yazıyordu: "Yaratıcı varlıkların önündeki zorlu mesele, kendisini 'tek mümkün yol' olarak takdim etmiş tüm söylemlere, düşüncelere, teyitlere yahut önermelere şüpheyle yaklaşmaktır. Her zaman başkaları olacaktır. Her zaman başka bir olasılık vardır."[2]

Burada yeniden kurulan diyaloğun yirmi beş yıllık bir tarihi vardır: Kökleri, Zygmunt Bauman'dan otuz yaş civarı genç olan, o dönemde genç bir rahip ve Cizvit olmasına rağmen, dikkate değer bir teolog, tarihçi ve kültürel antropolog olup, *Zycie Duchowe* (Ruhani Yaşam)[3] adlı aylık bir Katolik yayının editörlüğünü yapan Stanislaw Obirek'in başlattığı, hazırladığı ve yayınladığı "İnanmayanlarla Sohbetler" dizisine katkı sunması için Bauman'a ricada bulunma kararına kadar gitmektedir. Obirek'in kendi sözleriyle, "Obirek ve Bauman'ın yaşadığı dünyalar arasındaki fark onlara öyle ilginç geldi ki, bunları yan yana getirmeye ve yüz yüze bir sohbetle karşılaştırmaya karar

2. Yukardaki alıntıların tümü şuradan alınmıştır: Pope Francis in His Own Words, Julie Schwietert Collazo ve Lisa Rogak. William Collins: 2013.

3. 17 Aralık 2013'te Polonya'daki *Gazeta Wyborcza*'dan Katarzyna Bielas'a verdiği röportajda, Obirek şunları itiraf etmişti: "Cizvit tarikatına girerek ve kutsal emirleri alarak, hayatımın en iyi şeyini yaptığımı düşünmüştüm. Tarikatı terk edip papazlıktan emekli olduğumda da aynı şeyi hissettim."

verdiler. [...] Kendilerine dönük bir inceleme ve yaşamlarının izlediği güzergâhlarla hesaplaşma niyetiyle geriye baktıklarında, her ikisi de yaşanmakta olan ve gerçekleşmiş şeylerin alternatifleri olduğuna inanıyorlardı." Nitekim Zygmunt Bauman'ın neticede fark edip Tanrı ve insanlar üzerine diyaloğa girdikten yirmi yıl sonra açıklamaya çalıştığı gibi, "manevi sıkıntılarımızı, bunları aşma umutlarımızı ve arınmaya dair tahayyüllerimizi farklı entelektüel ve kurumsal çerçevelerde kayda geçirdik. Fakat seçtiğimiz yolların mantığına ve muhtemelen yaşam serüvenlerimizdeki deneyimlerimize bakıldığında, bence çarpıcı derecede birbirlerine benziyorlar. [...] Farklı noktalardan yola çıksak da, aynı yerde buluşmuş durumdayız."

Dolayısıyla okurlarına sundukları kitap, diyaloğun hem teorik hem de pratik alanında yapılmış bir egzersiz. Beşeri birlikteliğin muhtemelen yararlarla olduğu kadar, riskler ve tuzaklarla da dolu olan fakat vaat ettiği şeyi kesinlikle yerine getiren bir biçimi bu. Daha konforlu bir yaşam vaadinde bulunmayabilir ancak farkındalığı ve öz-denetimi daha güçlü, daha iyi bir öz-kavrayıştan yararlanan bir yaşam vaat etmektedir.

1
Hazırlık Önlemleri

Stanislaw Obirek Bizi agnostisizme götüren yollar farklı. Yıllarca sistemde ısrar ettim, onun sınırlarını görmeme rağmen. İçeriden değiştirebileceğine dair inancım vardı. Ta ki bu inancı kaybedinceye kadar. Şimdi dinin dışında duruyorum fakat içerde olan biteni, özellikle de kamusal alanda nasıl işlediğini büyük bir ilgiyle gözlemliyorum. Dinle aranızdaki biyografik ve entelektüel maceralar farklı bir arka plana sahip. Bununla birlikte din hakkında yazdığınız şeyler ve yazma biçiminiz olağanüstü derecede heyecan verici. Zygmunt Bauman'ın din hakkında daha fazla şey söylemesini, bunu daha sistemli bir biçimde yapmasını, belki kendi entelektüel özgeçmişi içine daha fazla konumlandırmasını isterim. Sohbetimize bu türden genel bir çerçeveden başlamamız mümkün olur mu?

Zygmunt Bauman Gerçekten de agnostisizme giden yollarımız bu kadar farklı mı? Belki sınırlılıklarını gördüğümüz dinler ve kiliseler bağlamında öyledir, fakat her şeye rağmen neyin "içeriden değiştirilebileceğine" inandığımız farklı olmuştur. Fakat bizi oraya taşıyan yollardaki farklılıkların bununla sınırlı olduğundan şüpheliyim... Ruhsal sıkıntılarımızı, bunların üzerinden gelme umutlarımızı ve arınmaya dair vizyonlarımızı farklı entelektüel ve kurumsal çerçevelere taşıdık; ne var ki yollarımızın mantığı ve muhtemelen yaşam boyunca geçtiğimiz yollarda deneyimlediklerimiz sanırım çarpıcı derecede benzer.

Dahası (ki burada dahası önemlidir) farklı noktalardan başlasak da, aynı noktada buluşmuş durumdayız. İçimden bir his, baştan beri birbirimizi anladığımızı, her ikimizin de birbirimizin yazılarını "ilgi çekici" bulduğunu söylüyor. Belki bunun sebebi benzer korkuların, benzer çatışmaların, benzer arzuların bir şekilde (yahut tamamen) bilinçaltı olanların ve kimi zaman bütünüyle bilinçdışı olanların ruhsal yollarımıza damga vurmasıdır... Ve bunlar monologtan diyaloga veya poliloga, tek bir hakikate sahip olmanın getirdiği kör küstahlıktan, bir tanığın birden çok insani hakikatle sınırlanmasına, *monoteizmden* evet gerçekten de *politeizme* giden yollar olmuştur. Şimdi geriye dönüp baktığımda kendime bunu şöyle açıklıyorum: Bahsettiğiniz "sınırlılıkların" kaynağı, her iki kilisede de kendilerini hakikatlerinin kalesine kapatan, diğer tüm hakikatlere ve inançlarıyla çatışan her şeye, onların kusursuzlukları ve ahlaki haklılıklarına itikat etmeyen herkese kapıları kapatan ve sonrasında muhaliflerin direnme hakkını reddedip, farklı fikirlere veya inançlara sahip kişileri hor gören, kovan ve nihayetinde yok eden insanlardır. O sıkıca kapatılmış kapıların üzerinde şu iddia kazınmış hâldedir: Eğer Tanrı yoksa her şey mubahtır. Bunda doğruluk payı olsa da şunun söylenmesi gerekir: Eğer bir Tanrı varsa, varlığına ikna olmuş insanlar bu inanca sahip olmayan veya bunu reddeden kişilere istedikleri gibi davranma hakkına sahiptirler.

Kısaca agnostisizm (benim ve sanırım sizin de sadık olduğunuz türden bir agnostisizm) dinin hatta Kilise'nin bile antitezi değildir. Monoteizmin ve kapalı bir Kilise'nin antitezidir.

SO Pekâlâ, şimdi ilk soruyu ve ilk yanıtı bir kenara aldık. En azından benim için bu en zoruydu: Wislawa Szymborska'nın Nobel ödülünü kabul ederken yaptığı büyülü konuşmasının ilk cümlesi gibi. Yaşam koşullarımız içindeki bu önemli yakınlıkları görmenizin bana büyük bir memnuniyet verdiği gerçeğini saklamayacağım. Muhtemelen bunlara daha çok döneceğiz. Çok farklı olsa da ikimizde ortak olan *monoteizmi* çerçeveye alma şeklinizi gerçekten de çok beğeniyorum. *Politeizmden* polifoniye (çoksesllilik) kıyasla daha az bahsederim. Çünkü ne de olsa agnostisizm ve bu örnekte kısıtlama, tek mi yoksa birden çok Tanrı'yla mı karşı karşıya olduğumuzu bilmediğimizi göstermektedir. Hatta var olup olmadıklarını söylemek bile güçtür. Bu yanıtlanması mümkün olmayan soruları kenara bırakırsak, o son yanıtınızla bitirdiğiniz kayda değer aforizmayı açmanızı istiyorum: "Eğer bir Tanrı varsa, ona ikna olmuş insanlar bu inanca sahip olmayan veya onu reddedenlere istedikleri gibi davranma hakkına sahiptirler." Gerçekten de monoteizmin amansız ilerleyişini böyle mi görüyorsunuz (bunun dinî veya seküler/dünyevi bir monoteizm olup olmadığı sorusunu bir kenara koyarsak tabii)? Şayet böyleyse, hakikati keşfetme arzusunun sürekli değişen tarihi, keşfetmenin verdiği memnuniyet ve diğerlerini bu hakikate ikna etmek gibi acil bir ihtiyaç için söylenecek slogan ne olur?

ZB Maciej Zieba, insanların birlikte yaşamasını tarif etmek için "verital toplum" kavramını kullanır. Bu toplumda "beşikten mezara bireysel yaşamın tümü ve kolektif yaşam" "evrensel bir kabul görmüş aşkın hakikatin etrafında" örgütlenir.[1] Ve zihnindeki şeklin nasıl olduğunu net bir şekilde göstermek için, Zieba hemen şunları ekler: "Bu sadece Aztekler veya Maasailer için geçerli değildir" (ve öncesinde açıkladığı gibi Alkuin'in

1. Maciej Zieba, *Nieznane, Niepewne, Niebezpieczne* (Bilinmeyen, Kesin Olmayan, Güvenli Olmayan). PIW: 2011, s. 58. Aksi belirtilmiyorsa tercümesi Katarzyna Bartoszynska. NB: Bu metin İngilizceye çevrilmemiş olsa da, Zieba'nın benzer konularla ilgili başka bir eseri çevrilmiştir. Bkz *Papal Economics: The Catholic Church on Democratic Capitalism, from Rerum novarum to Caritas in veritate*. ISI Books: 2013, özellikle sonuç kısmı, "From Centesimus annus to Caritas in veritate".

Christianitas projesi için de) "aynı zamanda Marx'ın, Mao Zedong'un takipçileri veya fiziğe ve genetiğe hiç sorgulamadan dinmiş gibi inanan kişiler için de geçerlidir". Buna GSYH'ye, ticarete veya bilgisayar bilimine adeta dinmiş gibi inanan insanları da ekliyorum. Bu örneklerin her birinde Tanrı *tektir*; bu ortak özellik onları ayrıştıran farklılıkları, "herkesçe kabul edilen aşkın hakikat[lar]ın" çeşitli isimlerini, kökenlerini yahut kaynaklarını önemsizleştirir ve tecrit eder. Her "verital toplum" farklı yaşam biçimlerine ve onların otoritelerine açılmış bir savaşın işaretçisidir; hepsi iyi ve kötü, erdem ve kusur, fazilet ve suç, ortodoksi ve sapkınlık, inanç ve paganizm, gerçek ve sahte arasında çizgi çekme tekeli olmak için yaygara koparırlar. Zieba, Karol Modzelewski'nin *Barbarzynska Europa* [Barbar Avrupa] çalışmasına atıfta bulunur: Hıristiyan misyonerlerle karşılaşan "barbarların yüreğini dehşetle dolduran" o şey "monoteizmin talep ettiklerinin dışında tuhaf bir Tanrı'dan ibaret değildi. Paganların İsa'yı panteonlarına eklemeye istekli olduğu, onun varlığını veya gücünü sorgulamadığını gösteren kanıtlar yok değildi... Salt vaftiz dehşete yol açmamıştı. Onları dehşete düşüren şey yeni inancı kabul etmelerine, eski kültün yıkılmasının eşlik etmesiydi".[2] Diğer yanda tarihî kayıtlara ve tarihçilerin yorumlamalarına göre, Roma imparatorlarının yeni fethettikleri yerlerdeki Tanrıları Roma panteonuna ekleme politikası, yeni fethedilen halkların itaatkârlıklarını temin altına alma konusunda pek zorluk çıkarmamıştı.

Bildiğimiz gibi bunun tek istisnası Judea (Yuda) idi (bitmek bilmeyen isyanların ve karşıtlıkların kuluçkası). Çünkü Roma İmparatorluğunun toprakları içinde, "tek ve gerçek Tanrı" fikrinin tek sığınma noktası oydu; halkı Tanrılarının sırf ötekilikleri sebebiyle ilahi tahtın sahte hak sahipleri olarak görülen diğerleriyle yan yana konmasını hazmedemiyordu.

Buna polifoni veya isterseniz polifoni daha icat edilmeden çok önce bilinen bir fenomen olan politeizm deyin. Nasıl

2. Zieba, *Nieznane*, s. 60-1.

adlandırırsanız adlandırın, fikrin kendisi, farklı insan olma biçimlerinin barışçıl bir şekilde yan yana var olmasıyla ilişkilidir. Oysa monoteizm bu biçimler arasındaki kardeş katliamıyla iç içe olup, tükenene veya yok oluncaya dek sürdürülen bir kavgadır. Ve ister "tek" sözcüğüyle ilişkisi olsun ister olmasın, "hakikat" fikrinde zaten "tekilliğin" kaldırılması, güç önermesi yahut en azından koşulu bulunmaktadır (hatta "tek hakikat" sözünün "tereyağlı tereyağı" gibi laf kalabalığı [pleonazm] olduğunu söylemekten kendimi alamayacağım). "Hakikat" kökeni ve vazgeçilmez yapısından ötürü agonistik (çatışmacı) bir fikirdir: Sadece karşıtıyla karşılaştığında açığa çıkabilecek bir kavramdır: Belli bir kanaatin veya inancın bariz olmaktan çıktığı anda (daha kesin bir tabirle, alternatifi veya rakibiyle çatışmasıyla, göze ilişmeyen bulanıklıktan çekip çıkarıldığı anda). Heidegger'in sözleriyle, öncesinde anlaşılmayan bir kanaatin (neden su götürmez barizlikte bir şeyi anlaşılır kılmaya uğraşırsınız ki?) *zuhanden* ("sunulmuş") alandan *vorhanden* (mevcut) alanına itilmesiyle: Sorgulanmasıyla ilgi odağı hâline gelmesi, böylelikle araştırma yapmaya ve harekete geçmeye sevk etmesi. "Hakikat" kavramı polifoni veya inançlarla bakış açılarının çoğulluğu olmadan, dolayısıyla rakipler arasında mücadele etme ve hâkimiyet kurma kavgası vermenin ayartısı olmadan hiçbir anlam taşımaz. Böyle bir kavrama ihtiyaç duyulması, "işte bu şekilde" iddiasının yanma "(her kimse) diğerlerinin düşündüğü gibi değil" hükmünün konmak zorunda kalındığı anda gerçekleşir. "Hakikat" kendisini *monoteizmin* ve son kertede *monoloğun sözlüğünde* evde hisseder.

Kitab-ı Mukaddes'ten tam da tekil olduğu için o biricik Tanrı'nın, kendisini "ben olduğum kişiyim" sözleriyle Musa'ya tanıtabildiğini biliyoruz. İlahi konum için rekabet eden diğerlerine, aynı sıradan insanlar gibi düzgün isimlerle hitap edilmektedir; bir diğer deyişle onların özel farklılıkları (*differentia specifica*) tek bir üyeden fazlasını içeren semantik bir aileyi varsaymış/işaret etmiştir.

Musa'nın Tanrı'sının isminin olmaması, *İncil*'in tek istisnası olup, tek akla yatkın ve makul istisnadır Var olduğu sürece tek varlık olanın, düzgün bir isme ihtiyacı olmaz. "Hakikat" fikri bir tür Malleus Maleficarum'dur... Ancak Heinrick Kramer'in 1487'de yazdığı tezin aksine, cadıları değil de inanmayanları ve şüphe edenleri hedef alan bir çekiçtir. Sadece *İncil*'deki Tanrı'nın misyonerleriyle savunucuları (bir zamanlar dinî açıdan çoğulcu bir ortama düştüklerinden) O'nun *hakikatini* (şöyle de okunabilir: Rakiplerinin sahteliği/hakiki olmayışını) savunmak zorunda kalmışlardır. Belki dinî savaşların kaynağında bir hakikat arayışı vardır; ancak kuşku yok ki ilan ettikleri gaye onların sorgulanmış hakikatini kanıtlamak, meydan okuyanları çürütmek olmuştur.

Çoksesli dünyamızın son derece ferasetli âlimlerinden olan, profesyonel araştırmacıların ve gazetecilerin nadiren üzerine eğildiği ayrıntıları yorulmadan ve korkmadan gözlemleyen Maciej Kalarus, "hakikat" sözcüğünün aynı "makas", "gözlük" veya "pantolon" gibi [bu kelimeler İngilizce çoğul ekle yazılmaktadırlar] çoğul formda kullanılmasını talep eder (aynı sebeple ayrıca bu türden bir kullanıma imkân tanıyacak *Lebenswelt* [yaşanan dünya, deneyimin dünyası] terimini talep eder). Doğrusu "hakikat" kelimesini çoksesli bir dünyada tekil kullanmak, tek elle alkış tutmak gibi bir şeydir... Tek elle birine onaylar bir vuruş yapabilirsiniz ancak alkışlayamazsınız. Tek bir hakikatle vurabilirsiniz (zaten rakiplere vurmak için icat edilmiştir) ancak beşeri koşullara dair bir sorgulama başlatmak için kullanamazsınız (bu soruşturma doğası itibariyle, *ancak diyalogla* yahut örtük veya açık olsun hep aksiyomlar üzerinden alternatiflerin göz önünde tutulmasıyla gerçekleştirilmek zorundadır). Yeni şüphecilik okulundan Alman filozof Odo Marquard, yarı esprili (yarı ciddi) Almanca şüphe kelimesini (*Zweifel*) iki kelimesinden (*Zwei*) türetir ve şunları söyler:

> Kutsal bir metin söz konusuyken iki yorumcu birbirine karşıt bir şekilde "ben haklıyım; benim metni kavrama biçimim doğru ve as-

lında bu kurtuluş için zorunludur; bu şekilde olur, diğer şekilde değil" diye iddiada bulunduğunda, arbedeye ve kavgaya sebep olabilir [...] Bu metin nihayetinde başka şekilde anlaşılamaz mı ve bu yeterli gelmediğinde ikisinin dışında başka yollar da bulunamaz mı?[3]

Marquard'ın değişim için çağrısını yaptığı "çoğullaştırıcı bir hermenötik", "kişinin inatla kendi hakikatine sıkıca tutunmasına" dayalı bir ilişkinin yerine "yorumsal bir ilişki" koyar. Bu hemfikir olmaya yatkın olduğum Marquard'a göre, "öldürmeye yönelik olmanın" (*das Sein zum Totschlagen*) yerine metne yönelik olmanın konması demektir... Bu adım Zieba'nm anımsattığı ve zaman zaman Arnaud Amaury'ya yahut Simone de Montfort'a atfedilen şu duaya yer bırakmayacaktır: "Caedite eos! Novit enim Dominus qui sunt eius" (Öldür onları! Çünkü Rab kimin kulları olduğunu bilir).

SO Peki, o hâlde dindeki çoğulculuktan konuşalım. Odo Marquard'ın kutsal veya kutsal sayılan metinlere yaklaşırken önerdiği "çoğullaştırıcı hermenötikten" bahsettiniz. Bu çağrı bana da yakın gelmekte ve son birkaç yıl içinde bu metinlerle ilgili tefsir çalışmalarında bunu fark etmek beni (hoş bir şekilde) şaşırtmıştı. Doğrusu tartışmaya açık olsa da, sözde "monoteist" dinler bile, çoğulcu temellerini asla unutmuş değiller; aksine bunlar kendilerine farklı şekillerde ses bulmakta. Sanırım Hıristiyanlıkta, özellikle de Ortodoks ve Katolik kollarında bu böyle. Kendisine göre monoteizmin saflığını bulanıklaştıran şeye direndiğinden, Protestan Kilisesi aziz kültlerine, kutsal imgelere ve kayıp çoğulculuğa hatta politeizme dönüşlere karşı mücadele etmiştir. Bazı yerel azizlerin, tarihsel açıdan Tanrı veya İsa'dan daha önemli olduğu durumlar yok mudur? Ayrıca Meryem kültünün gelişmiş versiyonları, uzun süre monoteist püritenliğin eleştirilerinden kaçınmışlardır. Özellikle Meryem

3. Odo Marquard, *Abschied vom Prinzipiellen. Farewell to Matters of Principle: Philosophical Studies.* Susan Bernstein ve James I. Porter'ın yardımlarıyla çeviren Robert M. Wallace. Oxford University Press: 1989, s. 123 (*İlkeselliğe Veda*, Çev. Şebnem Sunar, Morpa Kültür Yay., 2004).

mabetleriyle tasvirlerinin "meşrulaşması", benim açımdan Hıristiyanlık dininin gelişmesinden çok çekilmesinin ifadesidir. Ancak gelin metinlere dönelim.

Yahudi İncili'yle başlayacağım, çünkü bazı açılardan dediğiniz gibi, ilahi olanı tekil kılmada asıl sorumluluk Yahudiliğinmiş gibi görünüyor. Ancak durum o kadar da net değil. Örneğin bundan dolayı, Tanrı'nın "şahsiyetinden" başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen dikkat çekici bir kitabın [*The Personhood of God: Biblical Theology, Human Faith and the Divine Image*] yazarı Yochanan Muffs, İlahi Varlığın karmaşıklığına işaret etmektedir. Yazar bize *Yahudi İncili*'ndeki Tanrı'nın sadece Aristoteles'in tabiriyle hareket etmeyen hareket ettirici olmadığını söylemez; aynı zamanda Yahudilerin Kutsal Kitabı'ndaki her sayfada şefkatle dolu canlı bir Mutlak Varlık olarak parladığını belirtir. Kısaca Muffs'ın tahlilinde gördüğümüz Tanrı sureti, şoke edici olsa da, yalnızca *İncil*'deki metinlerin eksiksiz bir analizine değil, içinde gömülü dinî bağlama da dayanmaktadır. Muffs'un pozisyonu eskiden sandığım kadar yalıtılmış bir tutum değil. İçinde Talmut yorumlarında kök salmış çağdaş Yahudiliğin sesini ayırt etmek mümkündür. *Yahudi İncili*'nin bu türden araştırmacı ve titiz bir okumayla incelenmesi sayesinde, Tanrı'nın trajik çehresi aydınlatılır. Muffs'ın okurlarıyla paylaştığı çalışmalardan öğrendiğimiz kadarıyla şu gözlemi hatırlanmaya değerdir: "Saul Lieberman'ın [...] bize öğrettiği gibi, *İncil*'deki trajik figür Yakup, Saul, hatta Eyüp bile değildir. Tanrı'nın Kendisidir. Sürekli İsrail'e duyduğu sevgiyle onlara duyduğu öfke arasında kalan Tanrı."[4]

Özü itibariyle bu, hem dindarlar hem de ateistler için tuhaf bir Tanrı kavramıdır. İlk grup inancının temelinin bu şekilde görülüp görülemeyeceğini merak ederken, ikinciler için bu önerme tamamen temelsizdir. Bilakis insanlığın hâli, ister Aşkın bir Varlığa gönderme yapalım ister geçici açıklamalarla yetinelim, dramatik bir hâl olarak tarif edilebilir. Bana göre Yakındoğu dinlerinin uzmanı bu parlak insanın görüşü, Tanrı'yla ilgili ola-

4. Yochanan Muffs, *The Personhood of God: Biblical Theology, Human Faith and the Divine Image*. Woodstock: 2005, s. 99.

rak şimdiye dek duyduğum en keskin iddialardan biri. *İncil*'de sadece insanın Tanrı'nın suretinde yaratılmadığı, (insanların yaratıcısı) tüm yaratılanların ona dayandığı Tanrı'nın da insan eylemleriyle yaratıldığı fikrini kabul edersek anlaşılır hâle gelir. Muff'un söylediği gibi:

> *Agapenin* Tanrı'sı insanlığa duyduğu kaygısından ötürü insanken, bağımsızlığından ötürü insan değildir. Diğer yandan yasalar koyan Tanrı, yasanın gerçekleşmesine duyduğu arzusuyla, uyulmamasına duyduğu kızgınlık ve öfkesiyle ve ölümlülerin öfkesini dizginleyip dünyayı yıkmasına engel olmasına izin vermeyi istemesiyle çok ama çok insanidir.[5]

Bu bana dünyanın varlığı otuz altı erdemli kişinin varlığına dayalıdır diyen meşhur Kabalistik veya Hasidik inanışı hatırlatmaktadır. Bu şekilde hem Tanrı hem de insanlar dünyanın geleceğini tayin etmektedirler.

Yaratıcı ve Yaratılanlar arasındaki bu karşılıklı bağımlılık motifi, Yahudiliğin teolojik düşüncesinde hep mevcut olup, en başta insanlığı ilgilendiren "Ethics of the Fathers" [Ataların Ahlakı] gibi ilk yazılarda görünür hâldedir.

Dolayısıyla temelsiz iddialarda bulunmamak için, Nasıralı İsa'nın ruhani öğretmenlerinden biri olması muhtemel Yaşlı Hillel'e atfedilen birkaç (aslında en meşhur) söze atıfta bulunacağım. Hillel "Senin için kötü olan şeyi başkalarına yapma" der ve ekler: "Barışın sevgilisi ol, barışın takipçisi ol, tüm mahlukatı seven ve onları *Tevrat*'a çeken kişi ol." Eğer bunlar Yahudilikle ilgili en önemli buyruklarsa, Yahudi monoteizmini yabancılaşmanın, köktenciliğin ve başkalarına karşı düşmanlığın kaynağı sayan suçlamalar nereden gelmektedir? Günümüzün İsrail'indeki bu sofuluğun belirtilerini görmemek benim için mümkün değil fakat neticede bunların içinde, ne derece tahrif edildiklerini gösterecek, geleneğe sadakatlerini ölçmemizi sağlayacak pek bir şey bulmamız mümkün değildir. Böylesi güçlü tabirlerle düşün-

5. A.g.e., s. 59.

celerimi ifade ediyorum, çünkü beni cesaretlendiren fikirlerine yakın olduğum bir düşünür var: Tüm teolojik sistemini "İnsan arayışındaki Tanrı" fikri üzerinde temellendiren Abraham J. Heschel.[6] İnsanlara ihtiyaç duyan Tanrı fikri kulağa ne kadar çelişkili gelirse gelsin, *İncil*'deki anlaşmanın temel önermesi bunu gözler önüne sermektedir: Tekrar Muffs'a gönderme yapacak olursak, "Tanrı'nın müdahalesi kendisini İsrail'le yaptığı anlaşmada açığa vurur. Bir dereceye kadar insanlar, ahlaki bir dünyanın inşa edilmesinde Tanrı'nın ortaklarıdırlar."[7] Biri bunun her zaman Tanrı için muhakkak ve açık olmadığını eklemek isteyebilir. Tanrı'ya insanlığın gerçek niteliğini gösteren şey yalnızca aralarındaki ortak geçmiştir; insanlar zayıf yaratıklardır fakat yine de dünyanın yaratılması için varlıkları zorunludur. Böyle bir çerçeve içinde, Tanrı'ya duyulan inancın veya dinin yüce niteliğini ayırt etmek zordur. Daha çok katılımcılarının birbirinden bir şeyler öğrendiği ve hepsinden öte kendi sınırlılıklarıyla farklılıklarına saygı duyduğu bir karşılaşma ve diyalog biçimidir. Tanrı ahlaken kendisini insanlardan üstün hissetmez, aksine hoşgörü eğilimindedir; nitekim *İncil*'in diliyle buna genelde merhamet denmektedir. Ya da son bir atıfla Muffs'un söylediği gibi:

> Muhtemelen Tanrı, insanlardan imkânsız olanı isteyip ardından onları cezalandırmakla hata yapmışsa, insanların yanlışlarına daha fazla sempati beslemesinin iyi olacağını fark etmiştir. [...] Tanrı der ki, onun insanlığına yer açmak için insanlardaki günahkârlığına katlanıyorum, çünkü hem pastam dururken hem karnım doyamaz. Hem günahtan muaf hem de insan biri olamaz. Ortada hiç insan olmayacağına günahkâr insan olsun.[8]

İyi hoş ama biri çıkıp, *Yahudi İncili*'ne ilişkin bu yorumun güzel fakat daha çok istisnai (bu yanlış demek değil) olduğunu düşünebilir. Ancak *İncil*'deki metinleri inceleyen bir başka

6. Abraham Joshua Heschel, *God in Search of Man: A Philosophy of Judaism.* Farrar, Straus and Giroux: 1976.
7. Muffs, *Personhood,* s. 69.
8. A.g.e., s. 94.

araştırmacı Muffs'un yardımına yetişmektedir: "İlahi senfoni" üzerine yazılmış olup "*İncil*'in birçok sesi" altbaşlığına sahip kitabıyla Kudüs Yahudi Üniversitesi'nden Israel Knohl (*The Divine Symphony: the Bible's Many Voices*). Görüşü şu şekildedir: "*Tevrat*'ı derleyenler bir bütün olarak Yahudilikte ve *İncil*'de vücut bulmuş ilahi senfoninin ilk bestecileriydi. Farklı (ve zaman zaman çelişkili) tercihleri tüm çeşitleri ve farklı olanlarıyla bize aktararak, tüm doluluğu ve zenginliğiyle ilahi vahiylere kulak vermemizi sağlamışlardır."[9] Tanrı'nın ismini Musa'ya ifşa edildiği an özellikle ilginç bir ses işitilir. Knohl'un yorumunun bir nebze gizemli olduğunu ve neticede geniş kesimlerin Yahudiliğin özüyle ilgili kabul ettiği görüşe ters düştüğünü kabul ediyorum. Onu Tanrı'yla seçtiği kavim arasındaki bağın eşsizliğine duyulan inançla ilişkilendirmeye alışmış durumdayız. Bu arada,

> "YHWH" isminin ifşa edilmesi, teolojik bir Kopernik devrimiyle sonuçlanır. Musa, yanında İsrail'le, Yaratılışla veya insanlık ve onun ihtiyaçlarıyla ilgisi olmayan ilahi doğanın özünü görmeyi öğrenir [...] İnsanlar kutsal olanla karşılaştıklarında, kendilerini artık ne evrenin merkezi gibi görebilirler ne de Tanrı'yı kendi ihtiyaçları ve arzularıyla sınırlı dar bir bakış açısıyla değerlendirebilirler.[10]

Şayet durum böyleyse, Tanrı gerçekte kim ve Onu yaşamıma dahil etme şansım hiç yoksa neden böyle bir Tanrı'ya inanayım? Bu benim gibi Yahudiliğin dışında kalan bir kişinin sorabileceği türden bir sorudur; ancak eğer Tanrı'nın dünyadaki varlığına inanıyorsam (inandığımı düşündüğüm gibi) belki dinî agnostisizmim temelsiz değildir? Belki dinin kurumsallaşmış biçimleri karşısında *İncil*'deki ifşalara şüpheyle yaklaşan bakış açım doğrudur? Knohl, Yahudiliğin en eski geleneklerinden birini uyandırarak, Tanrı'nın insanlara özgürlüklerini verdiğini ve insanların işlerine müdahale etme konusunda Kendisini

9. Israel Knohl, *The Divine Symphony: the Bible's Many Voices.* Jewish Publication Society: 2003, s. 8.
10. A.g.e.

özenle sınırladığını söylemektedir: "Hillel Okulu (rasyonel de denilebilecek bir okul), yeryüzündeki insanlar için özerk bir varoluş arayışında olan bir eğilimi temsil eder. 'Cennet Rabbimize aittir fakat yeryüzünü insanlara vermiştir' (s. 115:16). Cennet yeryüzünde olanlara müdahale edemez."[11] Bunun bana çok cazip geldiğini söylemek zorundayım.

Ancak size yanıt verirken, öngörülmeyen bir yönelime girmekten korkuyorum. Ancak bir kez daha belirtmek gerekirse, bir şeyi çözüme kavuşturmak zorunda değiliz. Aksine dünyayı nasıl daha iyi anlayacağımız üzerine kafa yoruyoruz. Belki *İncil* üzerine yazanların ve Yahudi yorumcuların anladığı hâliyle Tanrı, bu kavrayışa müdahale etmemektedir. Ya da belki yardımcı olmaktadır? Hatalı mıyım?

ZB Ortadaki durumu takdim edişinizde birden fazla katman var Staszek ve her biri farklı bir yaklaşımı gerektiriyor... Çok sayıda Tanrı fikrinin, tek bir Tanrı içindeki tutarsızlıklar veya çoğullukla aynı şey olmadığını söyleyerek gireceğim. Hıristiyanlık'ın Tanrı'sı üç unsurdan oluşmaktadır ve tarihten bildiğim kadarıyla bu gerçeğe rağmen onun tekliğini doğrulamak için çok fazla kan dökülmüştür. Kutsal Metinlerin uzmanı değilim ve onu yorumlayanların görüşleri konusunda epey bilgisizim fakat (uzman biri değil de ruhban olmayan ilgili bir kişi olarak) bildiğim kadarıyla, tefsirciler derleyicilerinin *Eski Ahit*'te bir araya getirdiği, en az üç Tanrı figürünün olduğunu keşfetmişlerdir: Elohist Tanrı (dünyayı ve insanları yaratan), Jahwist Tanrı (onlarla bir anlaşma yapıp onları koruması altına almak için İsraillileri Mısır'dan çıkaran) ve Ruhban Tanrı (bu koruma karşısında itaat edilmesini istediği kanunların yazarı) vardır. *Tevrat*'ı derleyenler, bağdaşmaz olanı bağdaştırmak için ellerinden geleni yapmışlardır fakat bunda tam da başarılı olamamışlardır. Nitekim ara ara yekpare/homojen olması için uğraşılmış malzemedeki çatlaklardan güneş ışığının süzüldüğü görülmektedir. Bence bunun farkındaydılar. Dahası Tanrı'nın

11. A.g.e., s. 143.

suretlerini yaratmaya getirilmiş yasağın, mantığa ve ondaki çelişkisizlik ile üçüncü seçeneğin yokluğu ilkelerine kulak verenlere karşı önleyici bir tedbir veya teminat olduğunun da farkındaydılar. Biricik ve tek Tanrı'nın içindeki tutarsızlığın kabul edilmesi ile birden çok Tanrı'yı kabul etmek hiç aynı şey değillerdir. İlk mesele bir inanç sisteminin içinde çatışmalara yol açabilir (mantıkla donanmış uzman tefsircileri içinde büyük çatışmalara, onun koruyucuları ve gözetleyicileri içinde daha az ölçüde ve cemaatin tabandaki üyeleri yani *hoi polloi* arasında en az ölçüde çatışmaya yol açar). Ancak ikinci meseleyi öne taşıyan dışsal güçlerdir: *Başka* Tanrıları benimseyen, başka kanunlara uyulmasını isteyen ve başka yorumcularla gardiyanlara itaat edilmesini arzulayan rakiplerin, hasımların veya muhaliflerin olması.

İnananları monoteizm ile politeizm arasındaki ihtilafta düşündüklerini açıkça söylemeleri gerektiğinin farkına vardıran işte bu ikinci hadisedir. Ancak küreselleşmiş ve diyasporalara ayrılmış dünyamızda bir hayli yaygın ve gittikçe hassaslaşan bu hadise, insanlık açısından çok mühimdir. Aslına bakarsanız, "polifoni" yerine "politeizmden" bahsetmeyi tercih etmem tam da bu sebeptendir. "Polifoni" içinde zaten tutarlılık ve uyum gayesini taşıdığından bu ilk iki sorunu tartışmaya uygundur ancak ikincisine çözüm getirme konusunda çok yetersizdir. Parantez içinde böyle bir çözüm, "polifoni" kavramının önerdiği seviyede (bir tür organik bir ahenk yahut uyumsuz sesler arasında dayanışma [yani tüm Tanrıları tek bir panteona koyma]) olmak zorunda değildir. Karşılıklı bir hoşgörüye ulaşmakla yetinebilir, yani özerkliğin verilmesi ve kişinin kendi hakikatini başkalarına dayatma arzusunun terk edilmesi yeterlidir.

Ortaya attığınız ikinci mesele, yani Tanrı ve insan arasındaki ilişki, benim açımdan monoteist-politeist tartışma meselesiyle ilişkiliymiş gibi görünmemektedir. Yaradılışın, monoteist sistemlerin organik unsuru olan Tanrı'ya ait bir eylem olarak anlaşıldığı görüşte, insan merkezî bir konum işgal eder. Yaratılışın amacı bu olmasa bile, onun "tamamlanması" ve ifası için bir araç veya

önemli bir faildir. Bu şekilde belirtmem mümkünse şayet, insanlık telaşı Tanrı'nın işi için zorunlu bir unsur/tamamlayıcıdır; biri bu bağımlılık durumunu, insanlığın hayhuyunun Tanrı'nın Yaradılışına geriye dönük bir anlam verdiğini söyleyerek de tanımlayabilir. Belki bu Tanrı'nın özgün planında hiç olmamış olsa bile (bunu asla bilemeyeceğiz, çünkü Gnostiklerin Tanrı'sı [aynı Yahudi *Kabala*'sı, Sınırsızlığı, Sonsuzluğunun *Ein Sof*'u gibi] Kant'ın "numenası" doğmadan önce yüzyıllar boyunca bilinmeyen bir şey olarak kabul ediliyordu; demem o ki Tanrı'nın bilinemezliğine ilişkin bu kabulün kendisi, Tanrı'yı insanlığın üzerine çıkarmıştır (*sacrum* ve *profanum* arasında bir çizgi çekmiştir, ki bu çizginin geçilmesi kutsala karşı küfür işlemekle suçlanmıştır). *Kabala*'ya göre insan Tanrı'nın niteliklerine ancak O'nun *sefirot* ve *parcufim*'i yoluyla (yaydıkları ve suretleriyle veya daha net bir ifadeyle tezahürleri ve emareleriyle), onlardan öğrenmeyi başarabilecekleri şeyler vasıtasıyla yaklaşabilir.

Ne yazık ki ben ne *Kabala*, ne *Talmut* ne de hahamların yorumları ve (son derece çelişkili) eleştirileri konusunda derin bilgiye sahibim.

Kabala hakkında bildiklerimin çoğu Gershom Scholem'den[12] gelmekte olup onun kavramsallaştırmalarına dayanmaktayım. Ancak diğer yanda fikirlerini bugünkü Yeniçağ (ve hatta neo-okült) eğilimlere uyarlama çabasıyla, başka versiyonları savunan diğer yorumcuların olduğunu da biliyorum (son zamanlarda sanki sonsuz sayıda çoğalıyormuş gibiler). Eğer Scholem'in söylediklerine inanırsak, *Kabala*'da (ve daha net bir şekilde onun Ortaçağ türleriyle ilgili olarak Lurie'nin yaptığı ilk modern özet çalışmasında) monoteizmin bağrındaki Gnostik keşifler, monoteizmin kendisini kurtaramayacağı paradokslarla başlamıştır: Yarattığı canlıların muazzam çeşitliliği içinde Tanrı'nın tekliği ve yaratılan dünyanın ahlaki karmaşası içinde Tanrı'nın inayeti. Bir

12. Burada ağırlıkla şu metinlerden yararlanmaktayım: Gershom Scholem, *Kabbalah*. Quadrangle: 1974; *Sabbatai Sevi, The Mystical Messiah*. Princeton University Press: 1973 (*Sabetay Sevi: Mistik Mesih*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Kabalcı Yay., 2012); *The Messianic Idea in Judaism*. Allen and Unwin: 1971.

bakıma aynı paradokslar (veya daha çok onların üzerini kapatıp aşma çabaları) ilk günah mitini yaratmış, dünyanın üzerine çöken *tohu*'nun (kaos) suçunu cennetten kovulmuş insanlara atmıştır. Oysa *Kabala* insanlara *tikkun* görevi yüklemiştir; bu görev bozuk dünyayı onarmak ve böylece Tanrı'nın yarattıklarıyla amacı arasındaki ahengi tesis edip, insanların misyonunu Tanrı'nın planının parçası kılmaktır. Dünya Tanrı'nın "*Tzimtzum*" edimiyle kırılmaya uğramıştır: Başlarda varoluşla özdeş olan Tanrı, insanların onu onarmasına yer açmak için "anlaşma yapmıştır" (evrenin bir bölümünden çekilmiştir). Buradan şu sonuç çıkar: Dünyayı yaratan adım tamamen Tanrı'ya ait olsa da, yaratılışın kendisi en baştan itibaren Yaratıcı ile yarattığı insanlar arasındaki bağımlılık ve işbirliğini varsaymıştır. Nitekim siz bunu başka kaynaklardan yararlanmak şeklinde tarif etmektesiniz. Öncesinde belirttiğiniz gibi, Muffs'un söylediğinin aksine Tanrı insanın sahip olduğu potansiyel ve iyiye olan yatkınlığını abartmakla hata yapmamıştır. Dahası insanın deneyimlediği ıstırabın, ilahi beklentileri karşılamadığı için Tanrı'nın cezası (intikamı?!) olmadığıdır. Tam aksine yarattığı sonuç Tanrı'nın koruması ve inayeti dışında bir alanın yaratılması olmuş *Tzimtzum*, Tanrı'nın yarattığı şeyi tamamlamada işbirliği yapması için insanlara gönderdiği bir davetiyeydi; insanlığı varoluşun eş yaratıcıları katına çıkaran bir eylemdi.

Luria'nın grafiklerle ortaya serdiği gibi, Tanrı'nın çekilmesi *shekhinah*'ı (ışık?, Tanrı'nın ruhu?) içeren yer damarlarını parçalamıştır ve *Klippot* (damar kırıkları veya parçaları) yeryüzünün her yanma dağılmış, insanları (özellikle seçilmiş oldukları düşünüldüğünde İsrail halkını) bunları toplayıp onarma görevini yüklemiştir:

İnayetin parçalanmış kıvılcımlarını ve zerrelerini, her şeyi saran bir ateşte toplama görevi. Kabala yazarlarının seslendiği ve kendilerinin de aralarından çıktığı Yahudi diyasporası için, *tikkun* hicri koşullarının, günahlarının bir cezasından kurtarıcı bir çağrıya dönüştüğüne işaret etmektedir: İnsanın Düşüşten kurtarılması ve dünyayı yok olmaktan koruma.

Muffs bu meselede *Kabala*'yla aynı noktadadır: Her ikisine göre de, insan yaratılışın niyetlenmiş veya niyetlenmemiş, başarılı veya feci hâlde özürlü bir ürünü değil, *Tanrı'nın ahlaki bir dünya yaratmada ortağıdır*. Söyleyeceğim o ki, bu ortaklıkta Tanrı yolu gösteren ve yolculuğu başlatan otoritedir. Bir otorite olarak Tanrı'nın seçtiği insanlara, gösterilen yönde ilerleme şansı verilmektedir.

Bu ilişkiye dair en keskin değerlendirmeyi Levinas'ın "baştan çıkmanın baştan çıkarıcılığı", kendi tabiriyle *bilginin* baştan çıkarıcılığı üzerine düşündüklerinde buldum: Kişinin İthaka'ya dönmekten vazgeçmeden sirenlerin şarkılarını dinleyebileceği düşüncesiyle baştan çıkması.[13]

Baştan çıkmanın ayartıcılığı, teslim edilen beden ve ruhu riske sokan şu veya öteki bir somut zevkin çekiciliği değildir. Baştan çıkmanın ayartıcılığına kapılan kişi için kendisini çeken şey zevk değildir. Aksine zevkin bir olasılık olarak kaldığı, benliğin hâlâ seçme özgürlüğünü koruduğu, henüz ona teslim olmadığı ve mesafesini koruduğu o belirsizlik hâlidir. Egonun bağımsızlığını koruduğu ancak bu bağımsızlığın, ayartma, zevk veya küçük düşmeyle tükenme olasılığını ortadan kaldırmadığı bir durumun baştan çıkarıcılığı söz konusudur. Ayartan şey dışsallıkla eş-katılımın aynı anda olmasıdır.

Ne içerde ne de dışarda kalan bu özgürlük biçimi, kötülük riskinin işaretidir fakat aynı zamanda onu fethetme olasılığıdır. Tam da bu yüzden, "baştan çıkmanın ayartıcılığıyla" ilgili olarak Levinas, bunun tam da istediğimiz şey olduğunu ve bunun için özgürlüğe yahut hata ve çöküş olasılığını sınırlandıracak kadar büyük bir belirsizliğe ihtiyaç duyduğumuzu söyler. Ve bu tam da, kötülüğün direnişiyle insanların omuzlarına yüklediği görev olan dünyayı kurtarma olasılığıdır. Ve bu hediye, ahlaki bir dünyanın yaratılmasında onları Tanrı'nın ortakları kılmaktadır. İnsan olmadan bu yaratılış da olmayacaktır.

13. Emmanuel Levinas, *Nine Talmudic Reading*. Indiana University Press: 1990, s. 33-4.

2
Peki Ya Bu Din? Sadece Dinî Türde Olmayan Köktencilik Tehdidi Üzerine

Stanislaw Obirek Özellikle din kavramının, en başta monoteizmin bir insanın yaşamı üzerindeki etkisi meselesinde, görüşlerimiz belki de farklılaşmaya başlamıştır. Bu beni hiç kaygılandırmıyor hatta tam tersi rahatlatıyor çünkü şimdiye dek ismi konmamış sorunlara açıklık getirmemizi sağlıyor. Ya da bana görünen bu. Zygmunt, öncesinde "Ortaya attığınız diğer mesele yani Tanrı ve insan arasındaki ilişki benim açımdan, monoteist-politeist tartışmayla ilişkiliymiş gibi görünmüyor" dediniz. Ancak bizim açımızdan şu olguyu fark etmek çok

önemliymiş gibi görünüyor: Muffs ve Knohl'dan alıntıladığım ince ve üstü kapalı güvencelere rağmen, monoteist bir Tanrı'nın takipçileri fırsat buldukları her yerde (nitekim Hıristiyanlar ve Müslümanların bu fırsata Yahudilerden daha fazla sahip olması, muhtemelen bunun Yahudilikte daha az göze batmasının sebebidir) başkalarını tamamen barışçıl olmayan yollarla kendi hakikatlerine geçirmeye başlamışlardır ve bu tam da monoteizmi anlama biçimlerinden kaynaklı sorunlarla ilişkili olmuştur. Açıkça tek bir Tanrı'ya iman ettiklerini ilan etseler de, gündelik yaşamlarında tutarlı bir monoteist tutum geliştirmemişlerdir. Tanrı'nın tarihi konusunda uzman değilim ve eldeki tabloyu Karen Armstrong'un bende hem huşu hem de derin bir saygı uyandıran *Tanrı'nın Tarihi* kitabında yaptığı gibi büyük fırça darbeleriyle resmedecek değilim. Ancak ilgimizi monoteizmin sözde "pratik" yönüne, yani yaşama ve yaşamdan doğan sonuçlarına yöneltmek istiyorum.[1]

Gördüğüm üzere, Yahudilerdeki Kabalistik gelenek, ilahi olanı insanlarla ilişkilendirmede son derece incelikli bir yol sunmaktadır ve ele aldığınız Kabalistik düşünceler bunu güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yine de bildiğiniz gibi, kurumsallaşmış Yahudilik, aynı Hıristiyan Kilisesinin mistiklerinin abartılı hareketlerine, müesses İslam'ın da Sufi pratiklerine baktığı gibi, Kabalacılara ait spekülasyonlara da büyük bir şüphecilikle bakmıştır. Gershom Scholem'in çalışmalarına gönderme yapıyorsunuz; belki öğretmeninin bulduklarını geliştiren ve zenginleştiren öğrencisi Moshe Idel'i anmakta fayda vardır. Çok doğru bir şekilde Kabalistik araştırmalarda yatan temellerin, bugünkü popüler kültür içinde sulandırıldığına işaret ediyorsunuz. Nitekim bu kültür Yahudiliğin en derin boyutlarını önemsizleştirmekle kalmıyor, tahrif de ediyor. Her şeye karşın, bu karikatürlerin Kabala'daki en önemli şeyleri saklamasına izin

1. Karen Armstrong, *A History of God: the 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam.* Ballantine Books: 1994 (*Tanrı'nın Tarihi: İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin 4000 Yıllık Tarihi*, Çev. Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Pegasus Yay., 2017).

vermemek gerekir. Kabala içinde insanlığın sadece Tanrı'yla buluşmakla kalmayıp, onunla iç içe geçmesi çok önemlidir. İzin verirseniz, Idel'in kitabından birkaç düşünceyi aktarmak istiyorum. Benim açımdan bu kitap, Rus düşünürlerin Tanrı-insan ilişkilerini nasıl adlandırdığına dair düşüncelerimizde son derece ilham vericidir. Idel, Kabala'ya fenomenolojik bir açıdan yaklaşmaktadır fakat bunu, başını Paul Ricoeur'un çektiği o devasa hermenötik/yorumsamacı geleneği pas geçmeden yapmaktadır. Burada aklımda, Lehçeye çevrilmiş kitaplarından biri aklıma gelmektedir: *Kabbalah: New Perspectives* [Kabala: Yeni Perspektifler].[2] Bu sadece dudak uçuklatıcı bilgilerle dolu bir eserden ibaret değildir, aynı zamanda dinî deneyimle sözcüklere aktarılması arasındaki bağlar ve farklı dinî geleneklerde, özellikle de semavi inançların ortak kaynağından çıkanlarda bu deneyimin rolü ile ilgili ağır sorular sormaktadır.

Idel bu sorulardan bazılarını, burada ele almamızın gerekmediği diğer kitaplarının çoğunda ele almaktadır fakat 1998'de yayınlanan *Messianic Mystics*'in adını anmadan geçemeyeceğim. Burada Hıristiyanlık için çok merkezî bir konumu olan mesih öğesini takip etmekte, fakat bunu Yahudilere has bir perspektifle ele almaktadır.[3] Bunun Hıristiyanlığın öz-benliği açısından önemli sonuçları olmuştur ve şimdiye dek kitabın, Hıristiyan teologların tamamı arasında hiç hoş karşılanmamasının sebebi muhtemelen budur. Ancak şimdi Kabala üzerine yapılmış araştırmalardaki yeni perspektiflere dönelim. Amaçlarını açıklayışı şekli şöyledir:

> Varsayımıma göre Kabalacı mistisizmin iki temel odak noktası, esrik-birleştirici ve teosofik-teurjik unsurlardı. Ağırlıkla Kabala'nın bu iki temel çekirdeğinin nasıl tanımlandığına odaklansam da, Kabalist gelenek içinde sürekli tekrarlanan bu iki temanın tarihsel gelişimini de dikkate alacağım. Bu sebeple yaklaşımım, ancak sonrasında aralarındaki olası tarihsel ilişkileri keşfetmek üzere, bellibaşlı fenomenleri yalıtmak için fenomenolojiden yararlanmaktadır.[4]

2. Moshe Idel, *Kabbalah: New Perspectives*. Yale University Press: 1990.
3. Moshe Idel, *Messianic Mystics*. Yale University Press: 1998.
4. Idel, *Kabbalah*, s. xvii.

Bana göre Kabalacıların farklı (bu uyumsuz olduğu anlamına gelmez) davranışlarını tarif ederken bu türden bir ayrım fevkalade önemlidir. Bir yanda amacı bir şekilde Yaratıcıya "dokunmak" olan mistik çabaları, diğer yanda O'ndan bir şekilde dünyaya özel davranmaya zorlama girişimini görmekteyiz. İkisi de yeterince belgelenmiş durumdadır ve bunları birbirinin karşıtı gibi görmeye gerek yoktur; aksine onları birbirinin tamamlayıcısı olarak görmeliyiz. Bu bizim için *dwekut*'a (yaşamlarım kaybetmeden Yaratıcıya ulaşabilmeleri) nasıl ulaştıklarını öğrenmenin yoludur.

Başka bir bölümde, Idel derin kökler salmış olan ve *unio mistico*'nun Yahudilikle çeliştiğini söyleyen inanışla cebelleşir. İkna edici bir tarzla, onu Hıristiyanlık ve İslama, hatta belki de Uzakdoğu'nun dinlerine yaklaştıran şeyin, tam da bu mistik boyut olduğunu gözler önüne serer. Bir diğer ilginç unsursa, mistisizmin farklı tekniklerine dair kuşbakışı görüştür. Öyle ki salt soyutlamalardan öte, farklı dinî sistemlerin yandaşlarına ait somut pratiklerle de uğraştığımızın farkına varmamızı sağlar. Özellikle ilgi çekici olan, Hıristiyanlık düşüncesi ile Gnostisizm ve Yahudi yaratılışçılığı arasındaki derin bağları aydınlatan, Kabalacı teosofik analizlerdir. Gedalihu Stroumsa'nın fikirlerine gönderme yapan Idel, Aziz Paul'a ait vizyonun Yahudiliğin kendi içinde de bulunabileceğini gösterir. Bu aynı İsa'nın İmge (1, 15-17) veya İnsanlığın Oğlu olarak anlaşılması gibi, bu türden temel fikirlere özgü bir şeydir. Bir diğer büyüleyici şey, *du-parcufin* kavramına dair analizlerdir. Bu genelde insanların biseksüelliğine gönderme yapan bir kavramdır fakat Kabalacı düşünce içinde Tanrı'ya ve O'nun doğasındaki *coincidentia oppsitorum* fenomenine de gönderme yapmaktadır. Bu noktada bir kez daha, Kabalacı düşüncenin dinler arasında diyalog açma şansı sunup sunamayacağı üzerine düşünülebilir. Nitekim ele alınabilecek tema Yahudiliğin Tanrı kavramsallaştırması ile Hıristiyanlıktaki Kutsal Teslis kavramı olabilir. Kabala üzerine bu kadar uzun uzadıya durduğum için özür dilerim fakat beni haklı çıkaran şey, Yahudi monoteizminin bu yönünü son derece ilginç bir şekilde yorumlamanız. Ancak bu kadar yeter!

Yakın zamanda Fransız tarihçi Paul Veyne'nin akla yatkın gözlemi beni epey sarstı. Geçerken belirtmem gerekirse çok doğru bir iddiada bulunmuşa benziyor. Ona göre ismi hak eden, Armstrong'un ele aldığı Semavi monoteizmler değil, Yunanların dini. Bunun kafamı epey karıştırdığım kabul ediyorum, çünkü Yunanların dinî tahayyüllerini, tek bir Tanrı'nın yalnızlığıyla değil nüfusu kabarık Olimpos Dağı'yla ilişkilendirmeye alışmışım. İzin verip doğrudan ondan aktarma yapayım:

> [Yunan dini] ismini hak eden bir monoteizmdir, oysa bugün andığımız üç monoteizm bu övgüye daha az mazhar. Kadim kaynaklarına dair fikirleri yanlıştır (Yahudilerin sözde monoteizmi uzun süre tek bir Tanrı'nın monoteizmi olmamıştır, aksine diğer halklara ait olan, ona ve kendi halkına göre varlığı kabul edilen diğer Tanrıları kıskanan bir Tanrı'dır o; ne var ki Yahweh diğer Tanrılardan güçlüdür); onun varlığının gerçekliği hakkındaki fikirler de yanlıştır (Teslis, Azizler ve Kutsal Bakire Hıristiyan monoteizmini, teologlar arasında bir şeref meselesine indirger); onun erişimiyle ilgili fikirler de öyledir (Allah'ın tek Tanrı olması, politeizmin mitleri kadar tesadüfi ve keyfi bir mit sayesinde, Tanrı'yı krallık mertebesine çıkarma arzusu yaratır). Monoteizm din tarihinin temel ekseni olarak görülemez.[5]

Bu tarihçinin görüşü, şüpheciliğinize karşı muhtemel bir eleştiri getirmeme imkân tanıyor. Sözde monoteizmin taraftarlarını, inançlarını paylaşmayan kişilere karşı bu denli şiddetle savaş vermeye yönelten şey, tam da monoteizmi kabul etmenin imkânsız olması ve onun sayısız kabile Tanrı'sına dönüşmesidir. İşte insanların dünyevi varlığı ile dinî tutkuları arasındaki güçlü ilişkiye dair kanaatim budur. Şayet insanlar Tek ve Aşkın bir Tanrı'nın varlığında hemfikir olabilirlerse, kabile Tanrılarına beslenen "yanlış" inanç, insanların Ulaşılamaz ve İdrak edilemez olanla ilgili (sınırlı) önermelerine benzer şeylerden biri olarak görülecektir. Ancak bu şekilde, yani kendi fikirlerini başkalarınınkiyle kıyasladıkları için, savaşmaya hazırdırlar ve

5. Paul Veyne, *L'empire greco-romain*. Seuil: 2008.

sadece ilk kanı dökmekle kalmayıp hasımlarını yok edinceye kadar durmamaktadırlar.

İşte günümüzün monoteizmlerinde suçladığım şey budur. Atalarının temel esin kaynaklarını ve niyetlerini reddedip pratikte politeistlere dönüşmüş olmalarıdır. Eski Yunanlara özlemle bakmamın da sebebi budur. Onlar sadece kendi "inanç kaynaklarıyla" yetinmek yerine farklı kaynaklarla ilgilenebilmişler ve bunlardan yararlanabilmişlerdi.

Ayrıca bahsettiğiniz Levinas metni hakkında da bir şeyler söylemek istiyorum. "Baştan çıkarmanın ayartıcılığında" yatan özü ve bunun sonucunda açığa çıkan insani özgürlüğü yahut ahlaki bir dünyanın yaratılmasında, teologların diliyle kurtuluşunda, Tanrı'nın ortağına dönüşme olasılığını kavradığımdan emin değilim. Dünyanın kurtuluşuyla ilgili olarak kendi görüşümü sunacak olursam, benim anlayışımda önemli ölçüde içkin bir niteliğe sahiptir ve Levinas'ın savunduğu gibi (veya aktardığınız kısımdan anladığım kadarıyla) içimde değil, burada yeryüzünde gerçekleşmektedir. Benim açımdan bu insanlardan çok fazla vardır ve dünyayı daha iyi bir yere dönüştürecek, hayatlarımızı yaşamaya değer kılacak şey insanlardan gördüğüm ve karşılık verdiğim dostluk, sevgi ve derin anlayıştır. "Dünyanın günahlarından" bu şekilde "arındırılmasının" dinî inançlarımla hiçbir ilişkisi yoktur. Bunlar miras alınan ve aileden aileye aktarılan dünyayı deneyimleme biçimlerinden ibarettir. Ancak bu hiçbir şekilde ona müdahale etmez; aslında bana çok yakın insanların bu aşkın fikirler uyanmadan yaşamlarına devam etmelerini hep ilginç bulmuşumdur. Bu durum hiçbir şekilde, "dünyanın kurtarılmasına" dahil olma durumlarını ortadan kaldırmaz, en azından anladığım kadarıyla.

Bu farklılıkların anlamlı olmadığı ve her şeyin bağlama ya da yaşanılan yer ve zamanın deneyimine göre akışkanlaştığı veya renk değiştirdiği anlamına mı gelmektedir? Açıkça hayatımı böyle yaşıyorum. Bilmiyorum belki sizin bıraktığınız etki ve akışkanlık kavramından dolayıdır Zygmunt. Ayrıca sizi uyarmam gerek: Sizin değerlendirmenize göre son on yılda kültürde

ve dünyaya bakışta yaşanan bulanıklaşmanın kurbanı olarak görmüyorum kendimi. Çoğunlukla bana, dünyanın bu şekilde akışkan bir gerçeklik olarak tarif edilmesi sayesinde hayata daha yakınmışız gibi geliyor...

Zygmunt Bauman Din ve dinî yazın konusundaki derin bilginizle rekabet etme şansım hiç yok ve defalarca hayranlıkla başımı eğmek dışında bir şey yapmam mümkün değil. Kendimi şu duruma dikkat çekmekle sınırlandıracağım: Bana göre kimi zaman aramızdaki sohbeti amacından saptıran ve ara ara birbirimizle konuşmak yerine birbirimizden sonra konuşmamıza sebep olan şey, biraz önce Veyne'den yaptığınız şu alıntıda gizli bir yanlış anlaşılma: "Yahudilerin sözde monoteizmi uzun süre tek bir Tanrı'nın monoteizmi olmamıştır, aksine diğer halklara ait olan, ona ve kendi halkına göre varlığı kabul edilen diğer Tanrıları kıskanan bir Tanrı'dır o; ne var ki Yahweh diğer Tanrılardan güçlüdür." Veyne'nin söylemeye niyetlendiği şeyin bu olduğundan emin değilim ancak yukarıdaki formülasyon monoteizm ile (ister yerini gaspetmiş ister sahte Tanrılar olsun) başka Tanrıların varlığını kabul etmek arasında yatan bir çelişkiye işaret etmektedir. Ben tam da tersinin doğru olduğunu düşünüyorum: Monoteizm aynı hakikat gibi, *agonistik bir fikirdir* ve sadece ölümüne bir savaş içinde işlevini sürdürebilir. Tıpkı hakikat fikri gibi ("tekil" tanımıyla), görüş çokluğundan ve aralarında tercih yapma zorunluluğundan doğan ve hipotetik bir mutlak, evrensel konsensüs hâlinde gereksizleşen, Tanrı'nın tekliğine yapılan ısrar dolaylı olarak, diğer görüşlerin varlığına ve onları yasaklama niyetine delalet etmektedir. Yahudiler ve Müslümanlar sürekli Adonai veya Allah'ın tek ve biricik olduğunu yineler, çünkü aynı politeistler gibi başka yerlerden başka insanların, başka Tanrıları kabul ettiklerinin farkındadırlar. Monoteistler sadece ilkinin aksine ikincisinin bu koşulla altüst edilmesiyle politeistlerden ayrılırlar (onlar açısından tek bir Tanrı'ya biat edilmesi, bir başkasına biat edilmesiyle çatışmaz: Birine veya ötekine ihanet etmez). Dinlerden bahsederken, çoğul olanın arasından seçilenin "eşsizliğine" inanılırken, diğerlerinin bundan

ötürü sahte taklitçiler olduğuna kanaat getirmek, monoteizmin *differentia specifica*'sıdır. Tanrılık payesini hak iddia eden birden fazla varlığın olduğunu bilmek, sadece monoteist tavırla çatışmakla *kalmaz,* aslında onu meşrulaştırır ve herhangi birinin çıkıp söyleyebileceği gibi ona bir beden verir. Eğer Adonai tek iddia sahibi olsaydı (yani İsraillilerin komşuları onlarla aynı tapınakta tapınsalardı), "tek ve biricik" olmak neyin kriteri olabilirdi?! İfadelerinizde (yani "sözde monoteizmin taraftarlarının inançlarını paylaşmayan kişilere karşı düşmanca saldırması") ilk sözcüğün hatalı ve yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. Hiç kuşku yok ki bunu yaptıkları sırada (ve bu sebeple) gerçek, içten takipçilerdir (salt "sözde" monoteist değillerdir). Ancak Veyne'den yapılan alıntıyla ilgili başka tereddütlerim var: Nasıl oluyor da "politeizmin mitleri", "Tanrı'yı kral katına çıkarma arzusu" yaratıyor? "İslam'ın mitlerine" bakacak olursak, Muhammed ve Halifelerin hâkimiyet kurma arzusunu açıklamak için onun monoteizm biçiminden faydalanmamız mümkündür; ancak iktidara aynı onlar gibi aç olan Roma İmparatorluğu, hâkimiyet arzusunu resmî bir politeizm politikasıyla kolaylıkla bağdaştırmıştı. Ta ki monoteist Roma'nın sapkınlara ve diğer inançların takipçilerine açtığı savaş yıkımına yol açana kadar.

Bir diğer mesele kaleme aldığınız gelecek ve alternatifler: "Eğer insanlar [sanırım bununla bugün sayısız kiliseye bölünmüş insanlığın tümünü kastediyorsunuz] Tek ve Aşkın bir Tanrı'nın varlığında hemfikir olabilirlerse, kabile Tanrılarına beslenen 'yanlış' inanç, insanların Ulaşılamaz ve İdrak edilemez olanla ilgili (sınırlı) önermelerine benzer şeylerden biri olarak görülecektir. Ancak bu şekilde, yani kendi fikirlerini başkalarınınkiyle kıyasladıkları için, savaşmaya hazırdırlar ve sadece ilk kanı dökmekle kalmayıp hasımlarını yok edinceye kadar durmamaktadırlar." Birleşik bir litürji olmasa da, evrensel bir monist inançtan yanasınız. Bu güzel bir tahayyül ve ben de seve seve katılmak isterim. Ancak inancın ilişkilendiği onca işlev göz önüne alındığında, bana en gerçekçi olmayan senaryolardan biriymiş gibi görünüyor. Nihayetinde en bilge antropologlardan

biri olan Fredrik Barth'ın geçtiğimiz yüzyılda ispatladığı gibi, sınırlar farklılıkları tasdiklemek için çizilmez; sınırlar çizildiği için farklılıklar aranır.

İnançların çoğulluğu ve çeşitli saldırganlık dereceleriyle aralarındaki düşmanlıklar karşısında, insanların birlikte var olma gayesine ve bunu sağlama olanaklarına verdiği zararı azaltmada iki farklı stratejiye güvenilebilir. Biri sizin ima ettiğiniz tutumdur: Tanrı tektir ve O'nun methini zikretmenin birden çok yolu vardır. Bu strateji hiç de avantajdan yoksun değildir: Aralarından biri "ilk kanın" döküldüğü savaşları sınırlama ihtimalidir ancak öz-kısıtlamamn teminatı değildir. Işık yılı kadar uzakta olmasa da biraz daha ötede, ihmal edilmesi bizi riske atacak olan totaliteryanizm ruhu gizlice beklemektedir (başka bir bağlamda ve başka bir kelime dağarcığında olsa da benzer bir semantik düzlemde, Karl Jaspers küresel bir hükümet fikri karşısında dehşete kapılmıştır çünkü böylesi bir senaryoda kaçacak veya saklanacak bir yer kalmayacaktır). *Casus belli*'ye, inanç kaidelerinde ve litürjinin edimbiliminde gözlenebilecek ihlal ve tecavüzlere nerede sınır konacak? Neticede bu strateji mantığını ve algısını, totaliter bir sistemin aksiyomlarından alır. Yani farklı olan her şeyin günahkârlığı fikrinden ve "hizaya gelinceye" veya tövbe edinceye dek suçlu sayılmalarından alır. Heterodoksinin kendisi, heterodoks olmasından ötürü, a priori sanık kürsüsüne alınır. Ancak farklılığı bir kusur olarak değil erdem olarak gören, hatta genişlemiş ufukları ve zenginleşmiş deneyimleriyle başarılı ve herkesin yararına olan birlikte yaşamanın, tam da yaşam tarzlarının farklılığından *ötürü* (*rağmen* değil) mümkün olduğunu söyleyen başka bir strateji daha vardır. Burada herkesin, dinî bir deyim kullanacak olursak, birinin hakkı diğerlerininkini ihlal etmedikçe veya diğerlerini bu haktan mahrum bırakmadıkça ve bu haktan vazgeçmeye zorlamadıkça kendi Tanrılarına sahip olma hakkı vardır. Bu Jürgen Habermas'ın kültürel bir öz-kimlik (etnisite, dil, görenekler) hakkıyla çakışmayıp, aslında onun en güvenilir ve sağlam teminatı olan "anayasal vatanseverliğine" benziyor.

Ciddiyetsiz ve hatta nihilist bir teze itiraz ettiğinizde bir kez daha aynı fikirdeyiz (görünüşe göre bu "farklılıkların anlamı yok ve her şey bağlamına veya o anki zamanın ve yerin deneyimlerine göre akışkanlaşmakta veya renk değiştirmektedir". Bu itiraza ses verirken, Levinas sizin müttefikinizdir. Farklılıklar gerçekten de fark yaratır) ve bu sebepten ötürü önemlidirler ve ne tür farklılıklar olduğu da önem taşır. Bu, her farklılığın kendi ifadesini, kendine ait bir deyim içinde arama koşuluyla gelir (nitekim bizler başkalıklarını hafifsemeden fakat farklı yönlerini vurgulayarak onları farklı deyimlerle ifade etmeye meyilliyiz). Ancak Levinas'ın kurtuluşu Ötekiyle karşılaşma ânında değil de benlik içinde gördüğünü sanmıyorum (bu türden her karşılaşmanın ahlaka kapı araladığını düşünmüştür). Benim anlayışıma göre, burada aktarılan düşünceleri, baştan çıkarmanın bizi neyle ayarttığıyla ilgilidir: Nitekim tam da bir özgürlük ânı olduğundan ayartır: Bir kapıyı açıp diğerini kapatma arasında geçen andır bu. Ayartıcılığın olmadığı bir hayat esarettir; hiçbir gelecek beklentisinin olmadığı bir rutin, bir duraklama, hareketsiz bir ortam, kişinin kendi güçsüzlüğü ve talihsizliğiyle yalnız kaldığı yerdir. Ayartıcılığa teslim olunduktan sonraki yaşam da, esaret yaşamıdır; ancak henüz bu gerçeğe henüz varamamışızdır ve genelde bu bilgeliğe iş işten geçtikten sonra erişiriz. Ancak baştan çıkarılma durumu özgürlük ânıdır (çok kısa, gözden kaçırması veya yanlış yorumlanması kolay bir an): Bir tercih yapma olasılığı hâlâ mümkündür, kapı hâlâ açıktır. Ok yaydan henüz çıkmamıştır ancak sonraki anda, yani ayartıcılığa yenik düşmemle yaydan çıkacaktır. Levinas'ın düşüncelerini bir uyarı olarak okuyorum: Ayartıcılık Thanatos'un kurnaz ama hain bir hilesidir; kurbanlarını ağma düşürmek için onları özgürlükle büyüler. Dikkatli olun! Özgürlük köleliğin tuzağı olabilir (aynı cehenneme giden yolun iyi niyet taşlarıyla döşenmesi gibi) ve dikkatli olmazsanız, eşiği aşıp arkanızda kapanan kapıların sesini duymadan önce, önünüzdeki zindanı göremezsiniz.

Ancak Levinas'a ait bu düşüncelere başvurmamın sebebi, Tanrı'nın insanlığa gönderdiği davetin (dünyayı ahlaklı bir

yere dönüştürerek, yaratma edimini tamamlamasında rol alma daveti) tüm tuzakları ve faydalarıyla bahşettiği özgür iradede açığa çıktığını göstermektir.

SO Peki o hâlde, tartışmaya devam edeceğiz; ancak burada amacımız tartışmak değil, bu savaştan çıkan tek, biricik gerçeğe ulaşmak. Belki bunun cazibesi, tekilliğinden değil ulaşılamaz oluşuna bağlıdır? Böylece sonsuza dek aydınlığa kavuşturmaya, tartışmaya devam edebiliriz? Her halükârda, Roma İmparatorluğu'nun tarihi üzerine son derece ciddi bir yargıya yaptığım aşırı ukalaca göndermeden pişman olduğumu ifade ederek başlamak zorundayım. Nitekim bu yargı monoteistlerin iddialarını bir bakıma nahoş bir şekilde değerlendirmiştir. Bununla birlikte, aynı sanda sizin haklı olduğunuzu kabul etmekle birlikte, yine de bunu savunmaktayım Zygmunt. Nasıl mı? Mutlak surette haklı olduğunuzu, monoteizmin illa başka Tanrıların var olma ihtimalini ortadan kaldırmadığını, aksine doğru bir şekilde belirttiğiniz gibi var olma sebebinin onlara karşı savaşmak olduğunu belirterek başlayacağım. Dolayısıyla size kesinkes katılıyorum. Gerçekten de monoteizmin yapısı özü itibariyle çatışmacıdır; ve hem var olma sebebini hem de gücünü çatışmadan almaktadır. Ancak Veyne'le de aynı fikirdeyim, çünkü monoteizme yönelik şüpheci yaklaşımında, politeist dinlerin başka ve çok daha tehlikeli biçimlerinin varlığına duyulan bir şüphe saklanmaktadır aslında (ki ben de bunu paylaşmaya hazırım).

Peki, bu nasıl oluyor? Tek ve gerçek bir Tanrı'ya inananların gerçekten de tek bir Tanrı'ya mı inandığını, yoksa O'nu tahayyül etmenin kendilerine has yerel yollarına mı sadık kaldıklarını düşünelim. İşte tam da bu bakımdan Veyne'nin "sözde" monoteizmine katılmaktayım. Ki bu politeizmden çok daha tehditkârdır. Çünkü gerçek yüzünü gizlemektedir ve kapsayıcı bir dinin anlayışlı tutumundan yoksun olduğu için, çeşitli Tanrılara bağlı kalmakta hiç zorluk çekmez. Çeşitli formlarla tek bir Tanrı'ya hürmet etme fikrimin ütopik olduğunu söylediniz. Kabul fakat ütopyalar, bir zamanlar gerçekleşmiş olan ve gözlerimizin önünde yine gerçekleşme ihtimaline sahip değişimlerin ölçütü

değil midir? Buna samimiyetle inanıyorum. Monoteizme inananların asıl sorunu şu gerçeğe dayanır: Bir yanda farklılıklara karşı hoşgörülüdürler ("benim Tanrı"ma inanan herkes kardeşim olur), ancak diğer yanda yeni duvarlar inşa ederler. Ve bu duvarlar asla yıkılamaz; bir kere tek ve biricik hakikate ulaştığımda, neden aramaya devam etmem gereksin ki? Yapılacak tek şey bu hakikati başkalarına duyurmak ve fırsat olduğunda onları buna inanmaya zorlamaktır. Hakikate sahip olmak öyle saplantılı bir şeydir ki, etrafına inşa edilmiş duvarlar ancak daha güçlü, yüksek ve fethedilmez hâle gelebilir. Diyalog ve etkileşim sadece lüzumsuz olmakla kalmayıp tamamen kenara atılır, sahip olunan hakikatin verdiği mutluluğa zarar verir. Geriye kalan tek şey din değiştirme, gözleri açma ve olağanüstü koşullarda hasımları dışlama hatta katletmedir. Monoteizmin takipçilerine karşı esas itirazım işte budur Zygmunt.

Ancak unutmuş değilim. Ben de tek bir Tanrı'ya inanıyorum; ne de olsa bir Hıristiyanım, hatta bir Katoliğim. Dolayısıyla gerçekte yazdığım şeyler kendi günahlarım. Tek savunmam, yıllar boyunca bu geçmişin yükünü aşmaya çabalamış olmam. Kimseyi dışlamak veya döndürmek istemiyorum. Tam tersine, fark ettiğiniz gibi beni çeken şey farklılık ve çoğulluk. Çünkü bunların içinde, tek bir Tanrı'ya inanan biri olarak çok uzun süre yenik düştüğüm ayartmaları aşma ihtimali olduğunu görüyorum. Bu noktada sayenizde eskiden okumayı çok sevdiğim Fredrik Barth'ın tasvir ettiği ayrımı hatırlatmak yardımcı olacaktır. Kuşkusuz, bir zamanlar keyfi bir şekilde çizilen sınırların, hararetli tartışmaların kaynağına dönüştüğünü ve yaşamın akışkanlığı, farklılık arayışı sebebiyle hep yenilgiye mahkûm olduğunu söylerken haklıdır. Nihayetinde bu sadece din için geçerli değildir (ancak içinde o dine yeni geçmiş kişiler özellikle belirgindir: Bunu büyük bir davaya yakışır bir coşkuyla yapabilenler, eski inançlarını kenara atıp yeni inançlarını tutkuyla savunurlar). Bana göründüğü hâliyle, yeni kurulmuş demokrasilerimizde, sözde "tarihsel siyaset" örneğinde de bunu görebilmekteyiz. Yakın zamanda kaybettiğimiz parlak Slavisist Maria Bobrownicka,

Slavları ulusal Romantik yanılsamalardaki "uyuşturucu mitlere" karşı boş yere uyarmıştı. Sadece peygamberlerin taşkınlıklarında değil, masumluğun mitleri olarak bütün bir ulusun tamamında serpilmektedirler. Tarihsel siyasetin o yeniden dirilmiş savunucuları, beni bile, sadece biz Lehlerin tarihin testinden geçtiği, biz Lehlere ait eylemlerin tekil ve tekrarlanmaz olduğuna ikna etmeye çalışıyorlar. Ancak aynı sınavlardan, Beyaz Rusya diktatörlerin saray tarihçileri bir yana, Litvanyalıların, Ukraynalıların, Rusların ve Slovakların da geçtiğini düşünüyorum. Bu ülkelerin her birinden öğrencilerim var ve kimi zaman İspanya, Türkiye ve Çin gibi uzak yerlerden geliyorlar. Her birinin kendilerine ait, anlatacakları tekil ve tekrarlanmaz tarihleri var. Bu çokseslilik/polifoni asla kakofoniye/ahenksiz seslere dönüşmez; aldığı biçim, tarihçilere ve özellikle de politik bilginlere ait tahayyüllerin ötesine geçen şeyler hakkında incelikli yorumlardır.

Ve son olarak Levinas'a ve ortaya attığınız baştan çıkma sorununa dönmek istiyorum. Levinas'ı ağırlıkla motamot, muhtemelen tek taraflı ve yanlı bir şekilde okuduğumu itiraf etmek zorundayım. Eğer Ötekiler ahlakın ne olduğunu bana öğretirlerse, kuşkusuz burada diğer insanlardan yalıtılmış veya koparılmış olduğumu söylemem mümkün değil. Tek kalan şey açıklık ve karşılaşmanın getirdiği risklerdir. Belki bu semantik bir sorundur. Belki ben onu kötülük ve günahla ilişkilendirdiğim için, ayartıcılıktan kaçınmayı çok istiyorumdur? Bu sebeple bu konu üzerine düşünmeli ve vicdanıma kulak vermeliyim. Muhtemelen bana ayartılmaktan, içinde kavrayışın tohumlarını saklayıp saklamadığını sorgulamaksızın, şeytanın kutsal sudan kaçması gibi uzak durmayı öğreten şey Katolik geçmişimdir. Bununla birlikte Levinas'ta (ve sizde Zygmunt), baştan çıkarmanın önemli olduğu, hatta ahlaka dayandığı ve bu sebeple insana has bir nitelik olduğunu söyleyen iddianın belagatli bir savunucusunu görüyorum. Şayet öyleyse, ben de elbet baştan çıkarılmayı kabul ederim; yeni ve bilinmeyenin habercisi olduğu için ona kendimi bırakırım. Ayrıca son söylediklerinizi tekrar anmak gerekirse, "Tanrı'nın insanlığa gönderdiği davetin (dünyayı

ahlaklı bir yere dönüştürerek yaratma edimini tamamlamasında rol alma daveti) tüm tuzakları ve faydalarıyla bahşettiği özgür iradede açığa çıktığını göstermektir." Baştan çıkmayı Tanrı'nın daveti olarak adlandırdığımız takdirde, sadece bir budala bunu kabul etmeyecektir.

ZB Sevgili Staszek, münakaşa muhtemelen Levinas'ı baştan çıkmanın ilahi kaynağı üzerine düşünmeye ve beni onun hipotezini benimsemeye iten temel ayartıcılıktır. Ancak beni (ve sanırım Levinas'ı da) motive eden unsurlar açısından, beni münakaşanın hakkını teslim etmeye yönelten şey tek bir hakikat olasılığı değildir. Aksine askıya alınma ânıdır, anlık bir bitmemişlik, tammsızlık, belirsizliktir; hiçbir şeyin kesin olmadığı ve görünüşte her şeyin (her şey olmasa da en azından sınırsız derecede çok şeyin) hâlâ mümkün olduğu anda, sindirilmiş bir varoluş içindeki çatlaklardan sızan özgürlük ışığıdır. Dolayısıyla başka zamanlarda alçakça zorunluluk maskesinin ardına saklanan sorumluluğun açığa çıkma şansı vardır.

Elbette, münakaşanın ufkunun "tek bir hakikat" olduğunu söylerken haklısınız (aslında niteleyici bir unsurdan yoksun bir hakikat, ismini hak eden tek hakikat); ancak hakikatin çatışmacı kökenleri göz önüne alındığında, hakikatin gerçekleşme potansiyeli yerine, onun ayartıcılığını idrak etmek için verilen mücadeleyi övmekteyim (bu olmadığında amaçsız bir savrulmaya dönüşecek o yolculuğa somut bir güzergâh vermektedir). Çekişme "amacıyla"nın alanı olup, "sebebiyle"nin devamlılığıyla iki tarafı da kuşatır. Geothe'nin *Faust*'u gibi şunu söyleyesi gelir insanın: "Werd ich zum Augenblicke sagen: Verweile doch! Du bist so schön!" (Keşke o âna şöyle diyebilseydim: Dur gitme! Ne kadar güzelsin!); ancak Geothe'nin bizi uyardığı gibi, böyle bir arzunun cezası cehennem ateşleridir.[6] 20. yüzyılın görmüş geçirmiş gazileri olan bizlere gelince, cehennem ateşlerinden ziyade toplama kamplarına işaret etme olasılığımız yüksektir. Bir Auschwitz mahkûmunun, başka bir mahkûma sebepsiz yere

6. Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, Çev. Walter Kaufmann, Anchor Books: 1963, 1.7.1699-1700 (*Faust*, Çev. İclal Cankorel, Doğu Batı Yay., 2011).

neden zalimlik ettiği sorusuna, Primo Levi'nin'teki *Bunlar da mı İnsan* [*Survival in Auschwitz*] Kapo'su bağırarak şöyle yanıt vermişti: "Hier ist kein warum!"[7]

Maurice Blanchot, yanıtın sorunun laneti olduğunu söylerken benzer bir kaygıyı ifade etmiştir. Bir şair değil de, yavan sosyolojik yazıların zanaatkârı olarak basitçe söyleyeceğim şey şudur: Özgürlük oldukça çatışma/münakaşa da olacaktır. Ayrıca ahlaki bir varlık olmaya çalışan biri olarak şunu da eklemekteyim: Özgürlüğün olduğu yerde çokça sorumluluk da vardır. "Belki bunun [hakikatin] cazibesi, tekilliğinden değil, ulaşılamaz oluşuna bağlıdır?" sorunuza gelirsek, yanıtım şöyle olacak: O ilk cazibenin doğasında baştan çıkarıcılığın tuzağı bulunmaktadır, ikincisindeyse kurtuluş imkânı.

Dolayısıyla söylediğiniz gibi "tartışmaya devam etmeyecek" olmamız beni üzmüyor veya endişelendirmiyor. Ne olursa olsun, tek kaygım tartışacak şeyleri tüketecek olmamız. Nitekim bu korku hiç de temelsiz değildir çünkü birbirinden biraz farklı paletlerle resmetsek de, polemiklerimizden gittikçe ortaklaşan bir vizyon ortaya çıkmaktadır. Örneğin monoteistlerin beşeri gelişime etkileriyle ilgili sorunun, "bir yanda farklılıklara hoşgörülü olurken ('benim Tanrıma' inanan herkes kardeşim olur) diğer yanda yeni duvarlar inşa etmesi" olduğuna parmak bastığınızda, monoteizmin nitelikleriyle ilgili tuttuğum envantere bu meseleyi dahil etmediğimi görmek beni epey üzdü. Kuşku yok ki haklısınız. Aramızda anlaşmazlığın gölgesi olmadığı gibi tartışmaya girmek için de bir sebep yok.

Etkisi büyük bir siyaset bilimci olan Robert D. Putnam, bugün geniş kabul gören ve çeşitli sosyal bilimlerde kullanılan "toplumsal sermaye" fikrini getirmiş ve yaygınlaştırmıştı. Toplumsal sermaye, bireylerin "toplumsal ağlarını" dokuyup örerken adeta iplik gibi kullandıkları toplumsal bağların yoğunluğu ve sağlamlığı ile karşılıklı güven olup, bu ipliğin kalitesi toplumsal

7. Primo Levi, *Survival in Auschwitz*. Çeviren Giulio Einaudi. Touchstone Press: 1996, s. 29 (*Bunlar da mı İnsan*, Çev. Zeyyat Selimoğlu, Can Yay., 1996).

dokunun hem yoğunluğunu hem de sağlamlığını belirler.[8] Putnam iki tür toplumsal sermaye arasında ayrım yapar: "Köprüleyici" ve "bağlayıcı"; oysa bana göre tarif ettiği şey (etmiyorsa da, etmelidir!) iki *sermaye türü* değil, onun iki *kullanım biçimidir.* Yahut sermayenin kullanılabileceği veya kullanılmaya meylettiği iki *hedeftir.* Toplumsal sermayenin "köprüler kurmak" üzere kullanılması toplumsal gelişim çabalarında görünür durumdadır (tam tersi, köprülerin olmayışı da, toplumsal bozulma da açığa çıkar). Ancak iş "bağlar oluşturmaya" geldiğinde sermaye, grupları sağlamlaştırmak ve kişinin kendisini miras aldığı veya edindiği pozisyonlarda emniyete alması için kullanılmaktadır (örneğin yabancıların gruba erişimini sınırlayarak, davetsiz misafirleri kovarak ve serbestçe tercih yapma hakkını grup üyeleriyle sınırlayarak). Putnam'ın teorisinde konumuzla yakından alakalı olan şey, toplumsal örgütlenmenin kurucu bloku olarak toplumsal sermayenin evrenselliği (her yerde oluşu?) ve kullanımının çok yönlülüğüdür. Karşılıklı sadakate duyulan güvenle ve döneklik riskinin azaltılmasıyla sağlamlaşmış yoldaşların veya silah arkadaşlarının eş-mevcudiyeti, kapıları davetkârca açmak amacıyla olduğu kadar, hendekler kazmak, köprüleri kaldırmak ve siperler inşa etmek için de önemlidir. Nitekim iki amaç için de kullanılmaktadır. Peh! Bu iki karşıt hedefin yazı ve tura gibi olduğunu söyleyebilirim; hiçbir bozuk para bu ikisi olmadan olmaz. Eşitsiz miktarlarda olsa da hepimizin sahip olduğu toplumsal sermaye güçlü bir kılıçtır; ancak tüm kılıçlarda iki yönün de keskin olduğunu unutmamak önemlidir. Sadece monoteist kiliseler değil, tüm toplumsal gruplar sağ kalma yetilerini ve yükselişlerini eklemlenme-ayrılma, karışma-yabancılaşma, dahil etme-kovma, açma-kapama diyalektiğinden alır. Grup oluşumuyla ilgili tüm edimlerle iç içe geçen bu karşıt süreçlerin oranı ile bu süreçlere gösterilen ilginin oranı farklı koşullarda farklı olabilir ancak bu ikili süreçlerin hiçbiri tamamen ortadan kaldırılamaz. Çeşitli dozlarda ve yoğunluklarda olsa da, hepsi

8. Bkz. Robert Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* Simon & Schuster: 2000.

çetelerin de Medecins Sans Frontieres'in de varoluşu içinde mevcutturlar. Bu birçok defa ele almaya uğraştığım güvenlik ve özgürlük diyalektiğini gözler önüne seren bir şeydir: Yan yana var olmaları zordur fakat biri olmadan diğeri de olamaz. Beşeri dünyamız öyle bir şekilde düzenlenmiş, bizler de onun içinde öyle konumlandırılmışızdır ki, ikisi olmadan yaşamamız, tek elli bir insanın alkış tutması kadar imkânsızdır.

Yaratılış edimini tamamlama görevimizi yerine getirmede bize düşen şey, işte ellerimizdeki bu muğlak silahtır. Başka hiçbir silahımız yoktur, bu sebeple silahlanışımızın ikili etkisi kaçınılmazdır. Döndürme ve/veya dışlama güdüsünü takip etmekten başka bir yol bulma şansının asla olmayacağını düşünüyorum: Her iki eğilim de dünyada insan olarak var olmanın kaçınılmaz ve önlenemez unsurlarıdır. Diğerlerinin dışında bu sebepten ötürü, dünyayı ahlaki bir yere dönüştürme görevi omuzlarımıza yüklenmiştir; ve yaratılışı tamamlama görevimizi nihai surette gerçekleştirmemiz bundan dolayı sonsuzluğa ertelenmiştir.

İyiliğe giden yolları döşemede ve onu kötülüğe kapamada bizi yardımcı olmaya davet eden Tanrı, kolay bir yaşam vaadinde bulunmamıştır. Sadece Âdem'e ekmeğini alınteriyle kazanacağını, Havva'ya da sancı çekerek çocuk sahibi olacağını ilan etmiştir.

SO Tartışacak şeyleri tüketeceğimizden ciddi şekilde kaygılandığınızı ifade ettiğiniz. Ben bu konuda endişeli değilim. Benim dünyaya bakma biçimimle sizinki arasmda büyük bir zevkle gördüğüm benzerliklere rağmen Zygmunt, hâlâ bu yakınlıkları çok ilginç kılan farklılıkları da görmekteyim. Size çok yakın gelen ve neticede bana çok da uzak olmayan Levinas hakkında biraz daha konuşalım. Her şeye rağmen, böyle bir edimin pek niyetlenmiş bir eylem olmadığını, "korkuyla dolu bir varoluşun çatlaklarından özgürlüğe ait parıltıların sızdığı" ulaşılmamış bir durum olduğunu söylediğinizde, bu parlaklıktan bir nebze korkuya kapıldım. Kuşkusuz, Levinas gibi ahlaka dair son derece keskin bir algıya sahip olan ve Ötekinin tezahürü içinde algılayan bir kişiyle karşı karşıyaysam, "diğer insanın tezahürünün benim

ona karşı *ipso facto* sorumluluğum"[9] olmasına ben de tamamen katılıyorum. Ancak Öteki tehlikeli biriyse yahut yararlanılacak bir kurbansa, bu olasılığın parlaklığıyla ne yapılacak? Sonucu ıskalıyor, şeylere isimleriyle hitap ediyor, net koşullar tanımlıyor ve sınırlar çekiyorum. Çünkü ne de olsa deneyimler bize, her karşılaşmanın tarif ettiğiniz gibi "sorumluluğun tezahürü için bir şans" olmadığını öğretiyor. Tüm bunları çatışma malzemelerini tüketmeyeceğimiz konusunda sizi ikna etmek için söylüyorum.

Robert D. Putnam hakkında yazdıklarınız epey ilgimi çekti. Fakat Putnam sadece "toplumsal sermayenin" ikili anlamı hakkında yazmaz. Bana göre tahlilleri, bize göre çok ikna edicidir çünkü toplumsal inancın aşınması ve seyrelmesine işaret eden ilk kişiydi. Kendi kuşağından Amerikalıların "yalnız başlarına bowling oynamayı" (kitabının başlığını hatırlatacak olursak), kolektif kimliği güçlendirip sağlamlaştıracak grup eğlencelerine katılmaya tercih ettiğini ilk o fark etmişti. " 'Toplumsal ağı' doldurmanın insanları yan yana getirdiği, dünyayı tanıdık ve evi andıran bir yere dönüştürdüğünü" vurgularken haklısınız. Nitekim aynı Robert Putnam'ın 2010'da David Campbell'le birlikte yazdığı yeni *American Grace*'in, hem çok manidar hem de yürekten inanan bir insanın çaresizliğini ele verici bir altbaşlığa sahip olması açıklayıcı değil midir (bildiğiniz gibi Putnam, Yahudilerin inanca yaklaşımını daha ciddi bulduğundan Yahudiliğe geçmiştir): "Din bizi nasıl böler ve birleştirir."[10] Kitap aynı inancı takip eden insanlar arasındaki ayrımların ve büyüyen gerilimlerin şaşırtıcı bir kaydıdır. Dolayısıyla öncesinde ele aldığımız gibi ayrılanlar ve bölünenler sadece farklı monoteizmlerin inananları değildir, Hıristiyanlar da kendi aralarında birbirlerini artan bir güvensizlik ve düşmanlıkla görür olmuşlardır (aynı şey Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki iç bölünmeler için de söylenebilir). Robert Putnam ile Campbell'in derlediği malzeme sahiden de bunaltıcıdır. Dahası Amerikan toplumunun

9. Levinas, *Readings*, s. 47.

10. Bkz. David Campbell ve Robert Putnam, *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. Simon & Schuster: 2010.

"geleneksel dinî doğasındaki" sekülerleşmeye karşı çıkanların teselli edici istatistiklerine yeni bir ışık tutmaktadır. Bir taraf diğerini aşırı liberallikle ve sözde "dünyayla" onun zevklerine fazla açık olmakla suçlarken, diğeri karşıtlarının köktenci ve fanatik olduğunu söyleyerek öcünü almaktadır.

Bunu nasıl açıklayacağız? İnsanlar arasında bunca zahmetle inşa edilmiş bağlar, neden onları yaratan aynı ellerle ve aynı iddialarla yıpratılıp koparılıyor (geleneğe sadık olma, onu hem doğru hem de Tanrı'nın iradesine uygun gören yorumlar)? Odak noktamı daraltıyorum. Polonya'daki kavgalarımıza ve artan kutuplaşmaya bakıyorum. Hiçbirine bir açıklama bulamıyorum. Kafamı gittikçe daha fazla karıştırıyor. Farklı bakış açılarıyla aynı dünyaya ilişkin gözlemlerimizi aktardıktan sonra, kendinizi "yavan sosyolojik yazıların zanaatkârı" olarak tarif ederek gerçekten de tesadüfen bir şey bulmuş olmanızı saklamayacağım. Zanaatınız çok ilgimi çekiyor Zygmunt. Ben bol bol teorik yazınla uğraştığımdan ve bunların dışında insanı çok daha az idrak ettiğimden, benden daha fazlasını görebildiğinizi düşünüyorum hatta. Ancak bazen bunun Tanrı'yla çok ortaklığının dahi olmadığı hissine kapılıyorum. Yakın zamanda bunu anlamamı sağlayan kişi, sizin tavsiyenizle kitabını (*A God of One's Own*) okuduğum ve şimdiye kadar teologlara ayrılmış bir gerçekliği keskinlikle tarif etmesi karşısında şaşkınlığa kapıldığım Ulrick Beck'tir. Sosyologların ruhsal hassasiyetlerini teologlara ve din uzmanlarına sunup, gözlerini/gözlerimizi Tanrı'nın dünyasına açmasının zamanı geldi mi?

Bunun bir provokasyon mu, yoksa tevazuuyla ya da yaşadığımız dünyayı deneyimlememe hâliyle yapılmış bir çağrı mı, bilmiyorum.

ZB "Bu parlaklıktan bir miktar korkuyorum" diye yazdınız Staszek. Korkunuzu paylaşıyorum (ne var ki ben de bu bir miktar değil). Gerçekten de ciddi derecede korkuyorum ve kaygılıyım! Ancak bir an durup bu korku ve titreme üzerine düşününce, korkmayı kesiyorum çünkü son değerlendirmede diğer alternatiflerden daha iyi. Bu oyun dünyanın tüm mumlarına değer.

Cennet'teki Ağaç, İyi *ve* Kötüye Dair Bilginin Ağacıdır. Tek bir isimde toplanmışlardır çünkü tek tek birbirlerinden ayrıldıklarında, ikisi de bir anlam ifade etmez. Meyveyi tatmadan önce, Âdem ve Havva çıplak olduklarını bilmiyorlardı. İlkel bir ahenkle kutsanmış cennetin dünyasında, hataya dolayısıyla hata yapma korkusuna da yer yoktu. Ancak orada iyilik fikrine de yer yoktu (Yaratılışın altıncı günü, Tanrı'nın "iyiydi" cümlesiyle *sonlandırmadığı* tek gündü, böylece meselenin ucunu insanlık için açık bırakıyordu). O ilk çift her gün Tanrı'yla temas hâlinde yaşamıştı ve sorulsaydı Tanrı'nın yıllar sonra Musa'ya verdiği cevabın aynısını verirlerdi; ancak elmayı yedikten sonra artık bunu yapamazlardı: Kötünün ve iyinin var olduğunu, ikisi arasında tercih yapılması gerektiğini, tercih yapılacaksa hata yapma olasılığının olduğunu ve belirsizliğin olduğunu öğrenmişlerdi. *Belirsizliğin* açığa çıktığı an *ahlakın* (ahlaki *benlikle* cambaz ipinde yürümenin farkındalığıyla) doğduğu andı. Bu farkındalık sürgün edilmiş çiftle onların soyundan gelenleri, keruvlar (çocuk meleklerden) ve sallanan kılıçlardan çok daha etkin bir şekilde cennetten uzak tutmuştur! Doğru tercihleri yapmakla ilgili kurallarıyla bir ahlak kodu, hiçbir şeyin tartışılmadığı (alternatiflerin olmadığı) cennetten gelen sürgünlere yardımcı olmayacaktır. Her *kural* farklı davranma olasılığını varsayar (aksi takdirde neden kurallar olsun?!) dolayısıyla baştan çıkmanın varlığı da varsayılmış olur ve tam da bunların varlığı sayesinde ahlaki benlik açığa çıkabilir. Baştan çıkmanın ayartıcılığı, ahlaklı olma ayartısına (iyi olanı seçip kötüyü reddetme) dayanır. Bu onları ıssız çöllere yönlendirebilir mi? Fakat cennette ıssız çöller yoktur! Ve sonsuzdur. Ahlak kolay (endişesiz, sakin) bir hayatın reçetesi değildir. Böyle bir reçete olsaydı bu ahlak olmazdı. Onları seçmeye mahkûm ederek ve böylece baştan çıkmanın ayartıcılığına maruz bırakarak Tanrı, insanları yaratma edimine dahil olmaya davet etmiştir. Nitekim yaratılışın doğasından ötürü bu edim (genel anlamda tüm özgürlüklerde olduğu gibi) hiçbir "tehlike" veya "ödenecek bedel" olmadan gerçekleşemez. Doğu sınırımızın ötesindeki komşularımızın söylediği gibi:

"Volkov bojat'sia, w les nie chodit" (Kurtlardan korkuyorsan, ormana girmeyeceksin).

İşyerlerinde, mahallelerde, aile çevresinde ve her yerde, hatta yalnızlıktan kaçmak için gittiğimiz, çevrimiçi "sosyal ağlardaki" yalnız bowling oyuncularına gelirsek, dünyamız dayanışma için gittikçe daha az misafirperver bir yer olmaktadır. Cemaatlere ("sosyal bedenlere") bölünmüş dünya dayanışma fabrikasıydı. Yaşanılan dünyayı, toplumsal bağların kırılgan olduğu ve ortada herhangi bir normun olmadığı anda öz-belirlenim ve öz-olumlama sorumluluğu yüklenmiş "bireylere" ayırmak, tam tersine rekabetin ve karşılıklı şüphenin fabrikasıdır. Geçici olanlar hariç tüm güç birliklerini ve belli kısa vadeli hedefler dışındaki tüm ortak faaliyetleri değersizleştirir. Çıkan sonuç, bir mayın tarlasında ya da bataklıkta yaşanan bir hayattır. Sürekli kayalara kazınmış açık işaretlere ve haritalara, yulara, ağızlığa ve zincirlere, hükmetme gücüyle donatılmış, hataya düşmeyen ve böylece tüm takipçilerini bireysel sorumluluğun o rezil yükünden kurtaran lidere büyük bir özlem duyulmasına yol açar. Bu yeni bir görüngü değil. Erich Fromm ve hemen ardından Christopher Lash, "özgürlükten kaçışın" mekanizmaları ve dinamiklerine dair renkli ve ayrıntılı tasvirleri çoktan sunmuşlardır. Ancak hedefsizlik, yalnızlık hissiyatı ve terk edilme yahut kovulma riski bugün hiç olmadığı kadar güçlü olup, "belirsizlikten öncesine", daha az sallantılı bir dünyaya duyulan nostalji hiç olmadığı kadar ezicidir: "Gönüllü köleliğin" ayartıcılığına direnmek bugün her zamankinden daha zordur. Bunun suçunu dinî inançlara veya kiliselere atmayalım. Göçmenlerin özlemleri ve hayalleri, duydukları ihtiyaç bitmediği sürece, bilinçsizce olsa da yana yakıla demir atacakları ve attıkları yerde kıtlık yaşamayacakları bir sığmak arayışmdadır (tek tek yerler farklılaşabilir ama vaat ettikleri aynıdır). Köktenciliğin seküler veya dinî biçimleri aynı topraktan beslenir; dinî veya politik mezhepler ve/veya piyasa şirketleri, sınırsız insanın (*Mann ohne Verwandschaften*) üzerine çöken o kendi eksikliğinin farkındalığından faydalanırlar.

SO Öyleyse sondan başlayacağım. Zygmunt söylüyorsunuz ki, ister dinî ister seküler olsun köktencilikleri besleyen zeminler aynıdır; yani insanın kendi içinde bulamadığı işaretlere ve kesinliklere duyduğu özlem ile bundan dolayı dört gözle uzmanlar, otoriteler, çözümler aramasıdır. Bu doğru. Ne kadar doğru olduğunu, normalde tüm dünyayı kapsayan Gallup araştırmasının sonuçlarını okurken dahi görebiliyorum. Öz-tanımlamalara veya ilan edilmiş yakınlıklara gönderme yaparak, dinî cemaat ve kendisine ateist diyenler arasındaki dalgalanmaları ve değişimleri inceliyorlar. Anlaşılır bir ilgi yaratmaktadırlar. İnananlar inançlarının doğruluğunu onaylanmış hissediyor ve ateistler dünya sakinleri arasında rasyonel kanaatlerin artışını büyük umutlarla takip ediyorlar. Polonya'da bu hissiyatların ikisi de Lehler tarafından paylaşılmaktadır, ancak inananların sayısı kesinlikle çoğunluktadır. Şahsen ben bu ölçümlere çok da ağırlık yüklemiyorum, çünkü ister dinî ister ateist olsun bu kanaatlerin niteliğiyle daha fazla ilgileniyorum. Bu grupların birlikte var olma niteliğini belirleyen şey budur. Nitekim durum pek de iyi görünmemektedir çünkü her iki grupta da bir tür kutuplaşmanın olduğunu ve ne dinle ne de ateizmle bağdaşan köktenci eğilimlerin arttığını gözlemlemekteyim. Gördüğüm kadarıyla her iki grup da güçlü ve benim görüşümce çelişkili (hatta müphem) iddialar ortaya atmaktadır. Nitekim bunlar entelektüel bir yolla doğrulanamayacağı gibi çürütülemez de. Bir grup için dinî deneyim ve dolayısıyla Tanrı'ya duyulan inanç, evrensel bir niteliğe sahip olup kültürel sınırları aşmaktadır. Ancak aynı evrensellik, inanmayanların (ki sayıları hiç de azalmamaktadır) varoluşuyla sorgulanmaktadır. İkinci grup için, şeylerin özüne dair olgun bir kavrayış sunan şey, dinî referansların dışında dünyanın rasyonelliğidir. Bu inanç da benzer şekilde kültürel sınırları aşar gibi görünmektedir, çünkü bunlara her yerde rastlamak mümkündür. Yakın zamanda yasını tuttuğumuz Leszek Kolakowski'nin şu ayık ve ferasetli gözlemini hatırlamaya değer: "İnanç geçerlidir, inançsızlık da geçerlidir ve her ikisi de kültür için zorunludur"; en önemli şey bu iki kutup arasındaki

yaratıcı gerilimdir.[11] Burada sizin şu kritik gözleminizi de ele almak isterim: "*Belirsizliğin* açığa çıktığı an *ahlakın* (ahlaki *benlikle* cambaz ipinde yürümenin farkındalığıyla) doğduğu andı." Bu sözünüzle, bilinmeyenin belirtilerinden duyduğum korkuyu içimden koparıp atma arzuma da dokunmaktasınız. Nitekim bu bilinmezlik içinde kötü olanı seçmenin de olduğu çeşitli olasılıklar taşımaktadır. Bu nahoş bir keşiftir ancak aynı zamanda bir nebze arıtıcıdır.

Aynı dünya sakinlerinin çoğunluğu (belki hepsi) gibi, ben de aynı şeylerden oluşuyorum. Bu bizim ortak *conditio humana*'mız ve aksiymiş gibi hareket etmenin hiçbir lüzumu yok. Belki bu ortak kaderin farkındalığı, başta Polonya'da fakat muhtemelen diğer ülkelerde de, insanlar arasındaki gerilimleri ve kutuplaşmaları azaltacaktır. Bu noktada her şeye rağmen, ilgilendiğim şey ilginç bağımlılık ilişkileri yakalayan din sosyologlarının kavrayışlarıdır. Her ikisi de Polonyalı din sosyologları olan ve Lehçe yazılmış olup ne yazık ki şimdiye dek İngilizceye çevrilmemiş bir dolu yayının yazarlığını yapmış Profesör Jozef Baniak'ın derinlikli araştırması ile Profesör Janusz Marianski'nin itinalı tahminlerinden hareketle çıkarılabilecek sonuçları düşünüyorum. Bulgularından şöyle bir durum açığa çıkmaktadır: Lehlerin, özellikle de genç kuşağın artan dinî şüpheciliği, Katolik Kilisesinin ülkemizdeki nitel bağışlarıyla yakından ilişkilidir. Bilhassa okul çağındaki çocuklarla üniversite öğrencileri arasında büyüyen bir küskünlük hâlini gözlemleyebiliyoruz. Bu çocuklar ve gençler okullarda sözde "dinî eğitime" yahut daha kesin bir ifadeyle Katolik ilmihalin ikna edici olmayan bir telkinine maruz kalmışlardır. Katolik hiyerarşisinin politik ilişkilerinde de benzer bir bağıntının yattığını görüyorum. Komünist Polonya'daki ateist telkinler başarısızlığa uğrayınca, hakkıyla ve umalım ki kesin olarak geride kalmış o dönemde, benzer bağları biz de gözlemlemedik mi? Bunu doğrulamaya dönük büyük çaplı girişimler, daha da büyük dirençlerle karşılaşmıştı.

11. Leszek Kolakowski, *Co nas laczy? Dialog z niewierzacymi* ('Bizi Ne Bağlar? İnanmayanlarla Sohbet'). WAM: 2002.

O hâlde şimdi biz ne yapacağız, bu temel belirsizlikten doğan ahlaki ifşanın titreşen alevlerini söndürmekten nasıl kaçınacağız? Gerçekten de bilmiyorum. Aklıma gelen tek şey, birbirimize iktidar hissinden gelen aşırı belirliliğe karşı duyarlı olma ve ondan sakınmanın zorunlu olduğunu hatırlatmak. Nitekim iktidarın genelde aldatıcı olduğu düşünüldüğünde, ona sahip olanlar çoğu kez bunu çok geç fark etmektedirler...

3
Patavatsız Düşüncenin Yardımına Koşan Yazıncılar

Zymunt Bauman O hâlde başlangıç noktamıza, Kolakowski'nin şu görüşüne dönelim: Tanrı insanlığın yetersizliğinin bir kabulüdür. "İnananlar" bu (edebî, onulmaz) yetersizliğin farkındayken, ateistler (onların yanında gizlice ve sinsice olsa da ateistlerin haklı olduğunu düşünen fakat şüphelerini dile getirecek yahut Pascal'ın peşinden koşacak kadar cesur olmayan agnostikler) bu beşeri yetersizliği reddetmekte yahut insanlığı evrene hâkim olsa da varlığı sürmeyecek geçici bir sorun olarak görüp söz konusu yetersizliği koşullu bir şekilde kabul etmektedirler. Her iki grup da, dünyaya ve insanın koşullarına dair

fena hâlde eksik bir imgeden hareketle bir bütünsellik yaratır. Görünüşte bunu birbirine karşıt açılardan yaparlar ancak karşılıklı anlayış bir yana, diyalog için de benzer sonuçlar çıkar. Dünya tahayyülleri tamamlandığında (veya bu birleşme edimi sayesinde "mantıklı kılındığında"), bu tahayyüle uygun düşmeyen bir görüşü işitmek için kulakları dikmek, düpedüz zaman kaybıdır. Hatta ihanettir. Bu kulaklara ulaşan şeyleri dinlemek, onca uğraşla elde edilen iç huzuru tamamen bozacaktır. Burada bahsettiğim "eksikliğin" iki sureti vardır: Cahillik ve acizlik. Cahillik: Bu insan aklının kavrayamayacağı şeydir fakat içinde bir miktar mantık olmalıdır. Sadece insan aklının kavrayamayacağı türden bir şeydir: *credo quia absurdum*. Ve acizlik: Bu güçler asla insanlar tarafından fethedilemez, asla öngörülemez ve insan iradesine tabi kılınamaz. İnsanlar ateş eder ancak insandan öte olan bir varlık (Tanrı) mermilerin yönünü değiştirir...

Bu yetersizliğin ayrıca iki düzlemi vardır: Toplumsal ve bireysel. İlki Aydınlanmacı rasyonalizmin doğuşuna yardımcı olmuştur. Nitekim bu rasyonalizm, insan türünün iki güçlü kolunu, aklını ve teknolojiyi ne kadar becerikli bir şekilde kullanırsa kullansın, dünyayı asla tam olarak bilemeyeceği veya onu denetimi altına alamayacağı fikrine karşıtlıktan doğmuştur. Bireyciliğin hâkim olduğu çağımızda, tam olarak bilinebilir bir "insan türü" fikrini terk ettik. Bunun yerine bizi bunaltan şey yetersizliğin bireysel biçimleridir. Dünya sadece insan eylemlerine *rağmen* değil onun *yüzünden de* anlaşılamaz ve yönetilemez bir yerdir. Hatta ben bile *onların* (başka insanların) niyetleri ve eylemleri söz konusu olduğunda cahil ve aciz kalmaktayım. İnsanın kendi başına mücadele etmesi için çok ama çok (toplumsal) kötülük vardır. I. Dünya Savaşı yıllarında, Almanlar askerlerin kemerlerine "Gott mit uns" (Tanrı bizimle olsun) yazısını kazıyorlardı. Son Olimpiyatlarda, sayısız koşucu yarış henüz başlamadan önce ateşlice haçlar çıkarıyorlardı. "Şahsi Tanrılarından" solları ve sağlarındaki sporcuların avantajlarını ellerinden almalarını ve onlara zafer bahşetmelerini istiyorlardı.

Buradan doğan ikilemi en güzel hâliyle (benim yapabileceğimden de güzel şekilde) J.M. Coetzee sunmuştu. Uzun uzadıya atıfta bulunmama izin veriniz:

> Kendimi Akıllı Tasarım Hareketi'nin arkasındaki insanlarla ilişkilendirmek gibi bir arzum hiç yok. Yine de ne kadar karmaşık organizmaların dünyaya geldiğini göz önüne alarak, rastgele mutasyonlar ve doğal seleksiyonla evrimi, inandırıcı olmamakla kalmayıp saçma bulmayı sürdüreceğim. Bir sineğin nasıl sıfırdan yaratılacağıyla ilgili ufacık da olsa fikri olan biri olmadığı müddetçe, sineği yaratan şeyin bizimkinden çok daha yüksek bir aklın ürünü olduğunu söyleyenleri nasıl entelektüel açıdan naif bulup hor görebiliriz? Eğer bu tabloda naif biri varsa, o da Batı bilimine ait temel kuralları epistemolojik aksiyomların konumuna çıkaran, bilimsel olarak doğruluğu (ya da bilimin tercih ettiği daha çekingen sözcükle, *geçerliliği*) kanıtlanamayan şeylerin doğru (geçerli) olamayacağını iddia eden kişidir.
> Neden biz insanlar, zaman ve uzayın kökeni, hiçliğin varlığı, kavrayışın kendi doğası gibi belli şeyleri anlamaya, *kavramaya* çalıştığımızda hep huşuya (sanki bir çukurun önündeymiş gibi akıl tutulmasına) kapılırız? Hangi evrimsel avantajın bize bu birleşimi (entelektüel kavrayışımızın yetersizliği ile kavrayışın yetersiz olduğunun bilinci) verdiğini anlayamıyorum.[1]

Nihayetinde Coetzee, Eugene Marais'in (Güney Afrikalı bir doğabilimci ve 20. yüzyıl şairi) bulgularından hareketle şu mütevekkil sonuca ulaşır: "Yetersizliğine ilişkin bilinçli idrakiyle damgalanmış entelektüel bir aygıt, evrimsel bir sapmadır."[2]

Pekâlâ, ne düşünüyorsunuz Staszek?

Stanislaw Obirek John Maxwell Coetzee eşsiz bir fenomen ve tam da tartıştığımız meseleyle ilgili keskin tahlilini gündeme getirmenizden çok memnunum. Bir yanda açığa çıkan bir farkındalığın (ki burada bile kesinlik olmadığı için görünüşte bu bizi diğer yaratıklardan ayıran kıstastır) kaynaklarına gönderme yaparken, diğer yanda bunu ilahlaştırma ayartısında saklı olan tehlikeli olasılıkları işaret etmektedir. Anladığım kadarıyla,

1. J. M. Coetzee, *Diary of a Bad Year.* Vintage: 2007, s. 83 (*Kötü Bir Yılın Güncesi*, Çev. Suat Ertüzün, Can Yay., 2014).
2. A.g.e., s. 85.

"Akıllı Tasarım Hareketinin arkasındaki insanlara" duyduğu açık hoşnutsuzluk buradan gelir. Onu rahatsız edenin Akıllı Tasarımlar değil, insanları saflarına çekme çabaları olduğunu söyler. Söylediği şeyi iyi bilmektedir. Kendi dinselliğinin esiri olmuş bir Amerika'da, projeyle ilgili şüphelerini ifade eden herkes için, yeryüzünü cehenneme dönüştüren şeyler bu baskıların kendisidir. Ancak hazırcevap Richard Dawkins'in hayranları da kendilerini tamamen güvende hissedemezler, çünkü Coetzee'nin elin de onlar için de acı bir ilacı vardır. Teorileri şüpheli bir bakışa bile dayanamaz, özellikle de Coetzee'nin ona "sadece ikna edici olmayıp saçma" göründüğünü söylerken olduğu gibi bütünüyle kinden yoksun olmayan bir yorumla desteklenmişse eğer. Kısaca Coetzee'nin bu pasajı, belirsizliğimi genişletmeye hatta onun içinde kalmaya davet ediyor. Meseleyle ilgili yazma biçiminden gerçekten de çok hoşlanıyorum; çünkü sadece imalarda bulunuyor. Ve ağzı sıkılık içinde, onun inanılmaz becerisini ve uzak görüşlülüğünü ayırt ediyorum. Bu türden bir yaklaşım, dünyamızın kökeni, gelişimi ve sürekliliğiyle ilgili kesin yanıtlar bulmaya dönük tüm girişimlerden kaçınmaktadır. Ayrıca yüksek bir davanın coşkusuyla takipçilerine böylesi kesin yanıtlar sunan, her türlü uzmana (ister dindar ister ateist olsun) karşı isabetli ve radikal bir hamledir.

Zygmunt bu mesele hakkında Coetzee'ninkine rakip bir berraklıkla yazıyorsunuz, kanıtlar derlemeye duyulan tutkuya işaret ediyorsunuz. Öyle ki bundan kaçınmak çok zor ve gittikçe daha fazla takipçi buna akın ediyor. Akıllı Tasarım yahut aynı derecede eğreti bir ideolojinin amaçları uğruna yaratılmış eğreti bir teori, "kâfirlerin" hakkından gelinmesini sağlayacak a priori kabul edilmiş bir tez değil midir? Dahası evrimsel model (adını andığımız Dawkins'in sayısız yayınında ustalıkla geliştirdiği o model) havarilerinin (muhtemelen kendisi değil) "budalalarla" dalga geçmesini sağlamaz mı ve yaşamla bilincin kökenine ilişkin düşüncelerin tümünü kısıtlayan meşhur bir sopaya dönüşmemiş midir? Kısaca bana göre, edebiyat sohbetimizde de bahsi geçen o bilinmezliği isimlendirmek için yararlı bir mecraya dönüş-

mektedir. Jagiellonian Üniversitesi'nden bana Edebiyat Teorisi dersleri vermiş Henryk Markiewicz, edebiyatın ideolojinin çözümü olduğunu söylemişti. Bence bu çok doğru bir metafor ve edebiyatın yararcı işlevine işaret etmekte. Bunu yazarların değerini azaltmak olarak değil, aksine onların toplumsal değerlerine duyulan saygının ifadesi ve kabulü olarak görüyorum. İçinden yukarıdaki pasajı aldığınız kitabın dersleri hâlâ önümde ancak pasaj adeta sorunları (ki çözümleri modernliğin mimarları için çok fazla sorun yaratmıştır) odağa taşıyan ve bize işkence etmeye devam eden bir tür mercek işlevini oynamaktadır. Descartes'ı öylesine şaşırtan *cogito ergo sum, deus sive natura* ile (çağdaşları açısından çok acı bir) yanıt bulan Spinoza için bir şüphe kaynağı olmamış mıydı? Bu esnada ne benim öznelliğim ne de ilahi doğa bana huzur veriyor. Ayrıca huzuru Coetzee'nin atıfta bulunduğu Eugene Marais'nin fikirlerinde de bulamıyorum. Umutsuzluk, teslimiyet. Buna inanmak istemiyorum. Belki siz bir şeyler önerebilirsiniz Zygmunt? Bana hakkında yazmak istediğiniz bir umut kaynağınız var mı?

ZB Yardımıma bu sefer başka bir yazarı, Günther Anders'i çağıracağım. Kendisi "Prometeus sendromu" kavramını ortaya atmıştı. Bu sendromun açığa çıkışı, *bulduğumuz* ve *yaptığımız* şeylerin mükemmelliğiyle eşit derecede acı çekmemizdir. Hem ilki hem de ikincisi çıtayı üzerinden atlayamayacağımız bir noktaya yükseltmektedir (Coetzee'nin bahsettiği sinek gibi etrafımızda gördüğümüz ve taklit etmemiz için ustalıkla yaratılmış şeyler ile bizi aşan, yıkıcı güçleriyle yahut kesinliklerinin güvenilir monotonluğuyla [ne kadar da kırılgan ve talihsiz yaratıklarız] güdümlü füzeler veya bilgisayarlar gibi yaptığımız şeyler). Nitekim buna rağmen asırlardır onları elimizden geldiğince ve daha çok gelmeyeceği kadar eşit kılmaya çabalıyoruz.

Prometeus sendromu Prometeusçu utancı Prometeusçu kıskançlıkla karıştırır: Aşağı konumumuzdan ötürü utanç içindeyizdir ancak aynı zamanda bundan kaçma ve makinelerle eşit olma (hatta daha iyisi onlardan üstün olma) konusunda yıkıcı bir arzuyla doluyuzdur. Sayısız laboratuvarda yüz binlerce araş-

tırmacı, Doğa'yı (*deus sive*) bir sineğin ayağını yaratmaya sevk eden süreçleri incelemektedirler. Ancak bir kez daha Teğmen Calley'in askerleri, helikopterlerini May Lai köyüne indirmenin, son modern makineliler ve napalm bombalarıyla utanç verici, aşağılayıcı etkinlikle yapılan şeyi kendi elleriyle yapmanın cazibesine direnememişlerdir.

Bilinmeyen ve kafa tutan şeylerden duyulan korkunun dışında, Prometeus sendromu bu yetersizlikten (hem düşünsel hem de eylemsel, hem potansiyel kavrayış hem de edim açısından) tahammülü imkânsız, aynı zamanda hem yabancılaştırıcı hem de alçaltıcı bir durum yaratır. Nitekim gerek toplumsal gerekse bireysel yetersizliğin öngörülebilir gelecekte aşılma ihtimali çok düşük olduğundan, kendimizi korkudan olduğu kadar bundan da kurtarma umudumuz çok cılızdır. Peki, bu durumda bize ne kalmaktadır? Sadece onun yorucu refakatine uyum sağlamayı öğrenmek. En iyi ihtimalle bunun en zararlı yönlerini, yetersizlikle barışık olup, bu sayede zehri iğnesinden çıkararak yumuşatabiliriz. Benim okumamda Coetzee'nin önerdiği şey şudur: Evrimin bir sapması olmakla, hiçbir zaman olmaktan kurtulamayacağımız bir önsezi olmakla, kendi çabalarımızla ulaşamayacağımız bir dolu kazanımın varlığıyla avutalım kendimizi. Kısaca, Tanrı var olsun veya olmasın, bizler Tanrı değiliz ve Tanrılara dönüşme şansımız hiç yok.

Ne biri ne de ötekisi, böylesi büyük bir fedakârlığı ciddi ölçüde şart koşar. Çünkü kendi sınırlılıklarımızla uzlaştıktan sonra, bize düşünmesi ve yapması kalan şeyler sayısız insan neslini meşgul tutmaya yeter de artacaktır: O sayısız neslin var olabilmesi için üzerinden gelmek zorunda olduğumuz fikirsel ve maddi zorluklarla karşı karşıya olmak gibi.

SO Yazarlardan gelen bu öneriler oldukça ilginç olup, bizi tanıdık, hatta barizmiş gibi görünen şeyleri yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Günther Anders'in "Prometeus sendromu"nda olduğu gibi. Psikiyatrist bir dostum, psikiyatristlerin ve ruhbanların aynı hastalıktan yani "mesih sendromundan" mustarip olduklarını söylerdi; sadece insanları kurtarmak istemekle

kalmıyor, kurtardığımızı da düşünüyoruz. Oysa bize güvenen hastalar ve tövbekârlar için sonuç genellikle faciadır. 2005'ten bu yana "rahiplik" yapmamama rağmen ve bundan dolayı mesihçi ayartıcılık bana daha az musallat olsa da, bunun ne kadar ezici olabileceğini biliyorum. Anders'e ve insanın yarattığı nesnelerle arasındaki paradoksal ilişkiye dair keskin tahliline dönüyorum. Kendilerini sadece yaratıcılarından koparmakla kalmamışlar, üstüne utanç ve aşağılanma hissiyatı uyandırarak canavarca bir biçim alıp onu fethetmişlerdir. Stanislaw Lem'in eserlerinde, özellikle de bakış açısının genişliğiyle şaşırtan *Summa technologiae* kitabında, benzer bir teşhisle karşılaşmıştım. Bu ilişkilendirme bilhassa yerindedir, çünkü Anders Lem'i teknolojik çağın birkaç özgün filozofundan biri olarak saymıştır. Bu sebeple Günther Anders'in "Prometeus sendromunun" özünü kavramak için, Anders'in *Die Antiquiertheit des Menschen*'ine (İnsanlığın Köhneleşmişliği) dönmek zorundayım (neden bunun hâlâ Lehçeye tercüme edilmediğini anlayamıyorum; içinde yaşadığımız dünyayı anlamak isteyen herkesin okuması gereken bir eser).[3] Şimdilik bana kalan Stanislaw Lem'le bitiremediğimiz sohbetlerin anısı. Nitekim bunlar o dönem beni çok etkilemişti ve hâlâ kendisini, zekâsıyla eşi zor bulunacak duyarlılığına şaşırarak anarım. Bu sohbetler üzerine sayısız kez yazdım fakat şu anki sohbetimizin hedefleri açısından bunlardan yararlanmak isterim.

Lem'in ahlaki kaygılarından etkilenen ben, ona dünyaya ve insanlara duyduğu o büyük ilginin nereden geldiğini sormuştum. Ne de olsa, budalaca söylediğim üzere, bu inananların, "Tanrı kullarının" alanıydı, onun gibi insanlığın ahlaki durumuna kayıtsız ateistlerin değil. O dönem bir rahiptim ve görünüşte ahlak üzerine duran kişilerden biriydim. Hayal edebileceğiniz gibi, Lem adeta bir omuz silkişiyle beni bertaraf etti. Bunun dinî tutkularını paylaşmaya istekli insanların sayısındaki azalmadan kaygıya kapılan onca inanç sahibinin ötesinde, özellikle ruh-

3. Bu da İngilizceye çevrilmemiştir.

banlar ve *ex professo* ahlakla ilgilenen insanlar arasında şaşırtıcı bulduğu ve görünüşte idrak edilmez bir şey gibi geldiği, özensiz bir düşüncesizlik olduğunu söylemişti sertçe. Sanırım Anders'in tepkisi de aynı olurdu. Hatırladığım kadarıyla ölümünden önce verdiği son röportajlardan birinde, sürekli umuttan sorumsuzca yoksun olduğunu iddia eden suçlamalara karşı yanıt verirken, bunun eşit derecede sorumsuzca umudu teşvik etmekten daima daha iyi olduğuna inandığını söylemişti. Ne savunabildiği ne de haklı çıkarabildiği bir umudu sorumsuzca beslediği için affedemediği, filozof Ernst Bloch'a gönderme yapıyordu. Emin değilim Zygmunt fakat bana göre, ilgimi Günther Anders'in "Prometeus sendromuna" yönelterek önerdiğiniz şey sanırım şu: Umuttan ve diğer metafizik desteklerden vazgeçmek, kişiye etrafını saran dünyaya bakarken keskin bir vizyon veriyor. Benim düşündüğüm şey de bu ve Stanislaw Lem'le aramda geçen, biraz önce bahsettiğim sohbete bir kez daha dönmekteyim (bu sohbet 2006 Baharında beklenmedik ölümüyle trajik bir şekilde sonlanmıştı). Kitaplarında oldukça ilgi çekici bir tarzla ifade edilen ateizminin, püskürtmemin mümkün olmadığı karşı konulmaz bir cazibe yarattığını itiraf ettiğimde, resmen dehşetle şöyle bağırmıştı: "Tanrı beni birilerini inançlarından mahrum bırakmaktan uzak tutsun!" Ondaki ateizmin ne kadar özgün, inancımın ne kadar sorunlu olduğunu kavramamı sağlayan şey işte bu dehşetti. Sürekli dönecek kadar derin izler bırakmış bir deneyimdi ve ne zaman Krakow'da olsam, şeylerin gerçekte nasıl olduğunu sormak için soluğu Lem'in Salwatorian Mezarlığı'ndaki kabrinde almaktayım.

Her halükârda, gördüğünüz gibi her şeyi inançla ve ateizmle ilişkilendiriyorum. Ancak bu noktada şu an ne birinin ne de ötekinin en önemli şey olmadığının da farkındayım. Mesele daha çok ellerimiz ve zihinlerimizle yarattığımız şeylerle ne yaptığımız (ne de olsa ateizm ve inançta şeylerin düzenine aittir). Ve muhtemelen, dünyaya dair görüşlerimizden doğan, bunların doğruluğuna ve özgünlüğüne şahitlik eden şey, yaptığımız tercihlerin elle tutulur ve kanıtlanabilir sonuçlarıdır. Nitekim bu

bağlamda, işler çok da iyi değildir. Aslında daha da kötüleşmektedir. İçimde bir his (ki siz de birçok kez bu konuda yazdınız), insanlığın kendisini her zamankinden daha berbat şekilde idare ettiğini ve Günther Anders'teki Prometeusçu utancın yavaş yavaş tamamen insana ait bir kusura dönüşmekte olduğunu söylüyor. Anders'in öğrencilerinden Jean-Paul Sartre'ın yazdığı gibi, birbirimizin cehennemlerine dönüşüyoruz. O eli kulağında felaketten kaçabileceğimiz bir yer var mı? Kendi içimde gittikçe daha az ümit bulabiliyorum, dışarıdaysa daha da az. Belki önerdiğiniz gibi tek kalan, olduğu hâliyle gerçekliği sakince kabul ederken, aynı zamanda ruhsal bir dinginliği korumaya çalışmaktır. Bu pek de bir şey değil ancak trajik gerçekçilik hâlâ iyimser hayalcilikten iyidir.

Bir kez daha kitaplarınıza dönmeme izin veriniz Zygmunt. Sizinle tanıştığımdan bu yana (ki bu 2000'de Krakow'dayken, üç aylık Cizvit yayını *Spiritual Life*'ta "İnanmayanlar Neye İnanıyor?" konusunda bir makale yazmaya sizi ikna ettiğimde olmuştu) bizi çevreleyen şeylere ve dünyamızda olanlara tepki verirken gösterdiğiniz hassasiyet karşısında şaşırmaktan asla kendimi alamadım. Bunun yanında yorumlarınız akla gelen her dile yayılmış, büyük ilgiyle dinlenir ve okunur hâldedir. Çağımızın en acil sorunlarına dair bir liste yapacak olsak, son on yılda yazdığınız kitapların başlıklarını anmak yeterlidir. Daha da ilginç olansa, onları sadece teşhis etmekle kalmayıp, kaynaklarını göstermeniz, sebeplerini açıklamanız ve bir şekilde itinayla çözümleri için olası fikirler sunmanız. İtiraf etmeliyim ki, onları okuduktan sonra bu meseleleri farklı bir açıdan düşünemez hâle gelmiştim; getirdiğiniz kategoriler ve fikirler üzerime öyle bir güçle çökmektedir ki direnmem mümkün olmadı ve direnmek de istemedim açıkçası. Aynı şey öğrencilerim için de geçerli. Birçoğu kitaplarınızı temel alan tezler yazmaya karar verdiler. Bu konuların listesini çıkarmak istemiyorum. Düşüncelerinizin merkezinde yatan şeylere dair bir tablo sunmak için sınırlarda yaşamdan, gözden çıkarılabilir insanlardan, *Homo consumans*'tan, bugün dünya genelinde genel bir kaygıya dönüş-

müş olan küresel çobanlarca (ki o çobanlar için insanlar kârlı spekülasyonlarının en elverişsiz unsurlarıdırlar) yeşil meraların dönüşümünden bahsetmek kâfidir. Akışkan gerçeklik içinde, hep daha yenisi ve güçlüsünü arayan, sahip olduğuyla yetinmekten aciz, mevcut yaşamının o anki ânından zevk alamayan ve hep geleceğin ne kadar kovalarsa o kadar hızlı kendisinden uzaklaştığı hayallerini kovalayan kişi sizi rahatsız etmekte. Ve kalıcılığı daha yüksek her ilişkilenme, çok daha ilginç olan, yine de bilinmeyen ve bundan dolayı arzulanan başka olasılıkların önüne geçiyor gibi.

Yazılarınızın büyük kısmında (ve Polonyalı gazetecilerle girmekten çekinmediğiniz sohbetlerde) hiç çekinmeden dile getirdiğiniz bu tahliller, bizi görüşlerinizi beklemeye sevk ediyor. Zygmunt Bauman'un şu veya öteki konuda ne düşündüğünü bilmek istiyoruz. Aynı zamanda (sizin gayet farkında olduğunuz gibi) kamusal alandaki mevcudiyetiniz, metinlerinizin "sabit ve değişmez değerlerin" savunucuları tarafından dile getirilen birtakım olumsuz etiketlerle süslenmesine katkı sunmuş durumda. Onlara göre siz bir postmodernist (bunun gerçekte ne anlama geldiğini bildiklerinden emin değilim), bir nihilist, moral bozan ve tüm değerleri yok eden birisiniz. Dahası kutsal ineklere dokunmaya cüret ediyor ve demokrasinin savunucuları, dirençli kimlikler ve bahsi geçen sabit, değişmez değerler gibi hak etmedikleri unvanlara sahip politikacıların, devletlerin, hatta topyekûn ulusların ideolojik yalanlarını acımasızca ifşa ediyorsunuz. Ne düşünüyorsunuz, anlama gayretine bile tenezzül etmedikleri görüşlere ve fikirlere saldırma tutkusu nereden geliyor? Var olma sebebi, kendilerinkinden farklı bir görüşe sahip herkesle kavga etmek olan trolleri affedebiliriz. Aklımdaki daha çok, aralarında rasyonel inanç insanlarının da olduğu potansiyel müttefiklerdir. Ben de kendimi onlardan biri sayıyorum ve yazılarınızda sizin benden çok daha keskin bir şekilde kavradığınız niyetlerimin doğrulandığını görüyorum. Siz de müttefikler kazandığınız ya da analizlerinizin sadece Soldaki tatminsiz eylemcilerin değil inanç insanlarının da il-

gisini çektiğiniz hissine kapılıyor musunuz? İçimden bir ses böyle olduğunu söylüyor. Nitekim bunun kanıtını birkaç sene önce, kitabınızın Roma'daki Collegium Urbanum'da (Katolik Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetlerini yürüten kurum) saygın bir köşede olmasıyla gördüm.

ZB Geçmişe dönüp, Sokrates'e baldıran zehri içirten Atina yurttaşlarının insanlığı hiçe sayan edimini geçersiz kılma gücüne sahip Tanrılar yoktur, özellikle Lev Shestov'un Tanrısı da böyle değildir (böyle bir şey hiç var olmamıştır). Ne siz ne de ben geçmişimizi hükümsüz kılabiliriz. Dediğiniz gibi bugüne dek her şey, sizin açınızdan Tanrı'ya olan inanç ve ateizmle ilişkilidir. Benim içinse her şey, insanın insanlık hakkı ve insanları ilahlaştırmanın tehlikeleri etrafında dönmektedir. İkimiz de tam iyileşmemiş yaraların sahibiyiz; ancak gençliğimizde parmaklarımızı bir nebze farklı alevlerde yakmışız ve farklı yanıkları üflemeye alışmışız: Siz inancın zorla uygulatılmasına, bense insanın ilahlaştırılmasına. Yanıklarımızın kaynağı, görünüşte karşıt kamplarda tutuşan ateşler: Birimizinki Mesih'in kampı, ötekimizin Prometeus'un karargâhı. Ancak aslında (muhtemelen kabul edeceğiniz gibi) her iki kamptaki her iki ateş de aynı sapkını yakmak üzere konulmuş odun yığınları üzerinde yakılmıştır: *Beşeri sınırlılıklar.* Tutuşmuş parmaklarımızı üflerken, siz ve ben belki de yetersizliğimize razı gelmişiz yahut en azından bunu kabul etmeye meyilliyiz (örneğin Tanrı'nın var olup olmadığını asla öğrenemeyeceğimizi ve insanlığın tam da bunu bulmanın imkânsızlığıyla, bu farkındalıkla yaşama zorunluluğuna dayandığını kabul etmeye meyilliyiz). Ancak sizi bu yetersizlikten kendinizi kurtarma arzusu rahatsız etmekte (öncesinde günahkârlığın, şimdiyse zihinsel miskinliğin bir belirtisi olarak) iken ben bunu sadece kaçınılmaz bulmakla kalmıyor, onu insani koşulların temel parçalarından biri olarak sayıyorum.

Ancak ortak konumuza dönmeme izin veriniz. Atalarımızdan kimin ilk "hiçlik yerine neden bir şeyler var" sorusunu sorduğunu bilmiyorum (ve asla bilemeyeceğim). Ancak bu soru

bir kez sorulduğunda, bir yanıt arayışını önleyebilecek bir şey yapmak mümkün olmamıştır. Nitekim iflah olmaz derecede meraklı yaratıklar olarak bizler, hâlâ bu cevabın peşindeyiz. Kaç binyıldır aradığımız konusunda hiçbir fikrim yok; ancak sanırım bu yanıtın aranmasında bizden sonra gelecekler (biz de dahil) atalarımızdan daha az zaman harcamayacaklar. Çünkü evrenin ölçeğini ve genişleme hızını ne kadar kesin şekilde ölçecek, ona kaç tane boyut atfedecek (şu anda on bir tane var fakat kim daha fazlasının olmayacağı üzerine yemin eder?!) enerji ve madde birimlerine kaç tane daha nanoskopik element, hardon ve diğer isimlerle andığımız şeyleri ekleyecek olursak olalım, insan zihninin geçemediği aynı iki sınıra kafalarımızı vuruyor olacağız. Bu sınırlar "hiçlik" ve "sonsuzluktur." Bu amaç doğrultusunda müsrifçe kurulmuş ancak son derece saygın bir uzmanlık alanı olan "kozmogoni", Büyük Patlama'dan sonraki ilk nano-saniyelerin tanımına daha fazla detay ekleyecek (neden eklemesin ki?) ve bir şeylerin hiçlikten yaratılması gibi nihai bir paradoksla, edebî mevcudiyet fikri arasında sallanıp durmaya hiç son vermeyecektir. Bu zihinlerimiz için öyle büyük bir zorluktur ki, sınırlı bir yaşama hizmet etmek için oluşan zihinlerimiz bunu son derece eşitsiz bulmakta, algılarımızdan gelen deneyimlerle çelişkili olduğunu varsaymaktadır. İşte sohbetimizin her yönden kuşatmakta olduğu beşeri yetersizliğin entelektüel unsurları, bu noktada iyiden iyiye durma noktasına gelmiştir.

Yaratıcı Tanrı, bu zihinsel labirentten çıkış sunan hipotezlerin en cazip olanıdır. Çünkü niyetlerinin ve güçlerinin bilinmezliğini, Tanrı kavramının içine dahil ederiz. Bu yolla "hiçlikten bir şeylerin çıkması" gibi bir paradoks çözülmez yahut zamanın ve mekânın sınırsız doğasından ötürü kavranamaz olanı entelektüel anlamda idrak etmek mümkün olmaz. Bunu yapmaktan aciz oluşumuzu kabullenmeden belli bir tatmin ve ruhsal bir dinginlik gelir. Daha üstün bir gücün müdahalesi olmadan, bir şeylerin kendi başlarına hiçlikten çıkmış olduğunu söyleyen karşıt tezi kavramak zihnen imkânsızdır. Elbette bir uzlaşmaya varmaya çabalamaz ve insan aklından kavranmaz olanı idrak etmek gibi

insanlığı aşan bir şeyi yapmasını istemez, ancak ortaya insanın yapmaya uygun olmadığı bir görev koyar.

Ancak bunların tümü, dünyada varolan insanınkinden yahut daha basit bir ifadeyle gündelik gerçekliğinden farklı bir düzlemde gerçekleşir. Ve bir sosyoloğun yapmak zorunda olduğu gibi gündelik yaşamın sahnesine geri döndüğümde, ne Pangloss'u ne de Dawkins'i takip ettiğim söylenebilir. Şayet biri illa bana görüşümü soracak olursa, Candide'in şu sözünü tekrarlarım: "İl faut cultiver notre jardin" (Bahçemizi ekip biçelim). Ben de hiç utanmadan ve herhangi bir vicdani tereddüt yaşamadan böyle yapacağım. Çünkü hep tekrar ettiğim gibi: Ahlaki benliği yaratan şey yukardan gelen buyruklar yahut aklın varsayımları değildir. Başka insanlara ve dayanışmaya bağımlı olduğumuz gibi çürütülmez bir gerçektir. Dahası doğru tahmin ettiğiniz gibi, yanıtıma Stanislaw Lem'den bir alıntı ekleyeceğim: "Tanrı beni başkalarını inançlarından yoksun etmekten uzak tutsun!" Ancak ben bunu bir gıdım korkuya kapılmadan, insan türünün aklını başına getirme kapasitesine güvenerek yapıyorum.

Umut meselesine gelirsek: Eğer umudum olmasaydı, muhtemelen ne o kitapları yazar, ne de dersler verirdim. Eğer işitilme veya okunma umudu yoksa işitilmesi ve okunmasının (zorunlu olmasa da muhtemel) ufak bile olsa "bir fark yaratacağını" ummuyorsa (neticede Roma bir günde inşa edilmedi) neden bir kişi nefesini veya kalemini tüketsin. İnsanların yaptığı bir şeyi, insanlar pekâlâ bozabilir. Geriye dönüşün imkânsız olduğu noktaya geldiğimizi kabul etmiyorum: Bugün gerçekten de "geri dönüşü olmayan bir noktaya" geldik demek için, önce bunun çoktan böyle olduğuna ve bunun geri dönülmez biçimde kesinleştiğine inanmamız gerekli. Umudun parıltısı (bir kül yığının altında olsa bile) göz kırptığı müddetçe, böyle bir olasılığın önüne geçeriz. Bana gelirsek, kendi çağında Hlasko'ya atfedilen rolü oynamak isterim. Hlasko'yu şu uyarıda bulunma dürtüsü ele geçirmişti: "Kendinize bir bakın, ne kadar kötü davrandığınızı ve ne kötü işler yaptığınızı görün. Tanrı ve kendi adınıza, kendinize gelin." Cennet ve yeryüzündeki işaretlerin nerdeyse

tamamının, korkuya ve kaygıya düşenleri teselli etmekten kaçınmak doğrultusunda gizlice anlaşmış olmaları, insanlık için bir umut varsa bunun umudun kendi içinde yattığı konusunda sizinle tamamen hemfikirim. Umut hâlâ canlıyken, insanlık için ölüm ilanları yazmak feci hâlde zamansızdır. Umudun aynı Tanrı gibi ölümsüz olduğu, sadece insanlıkla birlikte yok olabileceği inancından kendimi soyutlayamıyorum.

Oysa sevgili Staszek insanlık yok olabilir.

4
Umudun Kaynakları

Stanislaw Obirek Sizden bir itiraf koparmada nasıl başarılı olduğumu gördükten sonra, umudu ve onu nereden aldığımızı tartışalım. Anladığım kadarıyla Zygmunt, sizin için felsefe (Voltaire ve *Candide*'si) ve edebiyat (Hlasko) bize *non omnis moriar* ("benim her şeyim ölmeyecek") sözünü veya daha ziyade her şey bize bağlıymış gibi yaşamaya değmediğini hatırlatmaktadır. Çünkü Candide'nin bizi teşvik ettiği gibi kişinin kendi bahçesiyle ilgilenmesi ve Hlasko'nun derinden inandığı sağduyunun gücüne duyulan inanç tam da böyle şeylerdir. Ancak bizim için (en azından benim için) önemli olan şey sadece bu metinler değildir. Merakımı çeken şey, neden hiçlikten ziyade bir şeylerin olma eğilimi ya da daha çok modern kozmolojinin önümüze açtığı,

hem Tanrı'ya inananları hem de rasyonel deneylerle yetinen ateistleri epey sersemleten engin ufuklar üzerine düşünmenin sonuçlarıyla ilgili *excursus*'unuz. Bir atomun yapısını ilk işittiğim anda aklıma çocukların düşleri gelmişti. Ağzım açık kalmıştı ve itiraf etmeliyim ki içimi merakla doldurmuştu: Her atom bir galaksi gibi, galaksiyse elektronları, protonları ve nötronlarıyla büyük bir atom gibi. Bugün biri parçacıkların içindeki farklı parçacıkların hepsini hatırlayamaz bile. Daha sonra bu çocuk düşlerinin, Kant'ın yıldızlı gece karşısında duyduğu huşunun farklı bir biçimi olduğunu fark ettim. Ki Ignatius Loyola da yıldızlı gecelere sıcaklıkla bakmıştı.

O yanıklara yaptığınız atıf çok yerindeydi. Nitekim yıllardan sonra bile hâlâ acı hatıralar vermektedirler. Fakat gerçekte bunlar benim için en önemli şeyler değil. Aksine bugüne dek bana gülümseyen ve "Staszek, farklı bir yol seçsen bile her şey iyi olacak. Ve belki de özellikle neden o yolu seçtiğini bilirsen iyi olacak" diyen bellibaşlı yüzler hatırlıyorum. Seçtiğiniz yolda, ya sizi Prometeusçu inanca davet ederek ya da bunun yanlış vaatlerinden uzak durmanızı sağlayarak, size yardımcı olan akıl hocalarını anmanıza bel bağlayıp, bu konuda biraz daha konuşmama izin verir misiniz? Benim örneğimde durum böyleydi ancak sonra bu konu hakkında daha fazla duracağım.

Bana göre ister yazılmış ister konuşulmuş olsun sözün gücüne duyulan inanç, hiç de Sisyphusçu olmayan yeni görevler üstlenmenize olanak tanıyan şey. Dediğiniz gibi, bunun bir şeyleri değiştirdiğine duyulan inanç olmasa bile, her şeye rağmen "kişinin nefesini tüketmesi veya kalemine başvurması" gazetecilerle az çok başarılı sohbetlere girmesi kıymetlidir. Bazen bu sohbetler görüşülen kişinin hiç ummadığı şeylerle sonuçlanabilse de, kişi asla bunu yapmaz. Gazetecilerin ilaveleri olmadan metin kaleme almak kuşkusuz daha güvenlidir, çünkü bu yapılırken sürecin doğaçlama yapısının, yazarın düşünce ve niyetleri üzerinde daha az zararlı bir etkiye sahip olacağına dair umur vardır. Sürekli yeni dillere tercüme edilmeniz, doğru notaya vurduğunuzu, başkalarının sadece düşündüğü şeylere

isimler verdiğinizi göstermektedir. Ancak bunu bir kenara bırakacağım. Kendiniz hakkında konuşmaktan hoşlanmadığınızı biliyorum. Daha çok alıntı yapmaktan hoşlandığınız Ulrick Beck veya Richard Sennett gibi kişilerin fikirlerine ve yazılarına dönmeyi tercih ediyorsunuz. Fakat bahsettiğiniz kılavuzlara ben de davransam da, umudunuzun kaynaklarını merak ediyorum. Kendi kendime, size kılavuzlarımdan bahsedersem hafızanızı canlandırabileceğimi düşünüyorum. Yo, endişelenmeyin. Bu "önemli kişilerin" galerisi veya "oluşumsal deneyimlerin" hesap kitabı olmayacak. Daha çok öncesinde çok da önemli görünmeyen ancak hayatıma giren biriyle uzlaşmak olacak. Bunu tarif etmeden önce, bilgece "görünüşte" kelimesiyle zayıflattığınız ayrıma ufak bir itiraz ve reddiye getirmeme izin verin Zygmunt. Şöyle diyorsunuz: "İkimiz de tam iyileşmemiş yaraların sahibiyiz; ancak gençliğimizde parmaklarımızı bir nebze farklı alevlerde yakmışız ve farklı yanıkları üflemeye alışmışız: Siz inancın zorla uygulatılmasına, bense insanın ilahlaştırılmasına. Yanıklarımızın kaynağı, görünüşte karşıt kamplarda tutuşan ateşler: Birimizinki Mesih'in kampı, ötekimizin Prometeus'un karargâhı." Cüret edip söyleyeceğim o ki, bizi gerçekte ayıran şey "Mesih" ve "Prometeus" değil. Aksine yaşam deneyimlerimiz veya bizi diğerlerine değil de belli tercihlere yönelten somut hadiseler yahut buluşmalar. Bu konuda üstelemek istemiyorum fakat şunu rahatlıkla gözlerimin önüne getirebiliyorum. Yetmişli yıllarda henüz gençken, beni inandıklarına ikna edebilen, kendinden tamamen emin bir Parti üyesiyle karşılaşsaydım, kendimi mutlaka mesihçi değil de Prometeusçu kampta bulurdum. Çünkü beni dinin kurumsallaşmış biçimlerine katılmaya ikna etmiş kişiler, aslında (muhtemelen bilmeden) akademik, kendi kendini yöneten ve devlete ait kurumlara duyduğum düş kırıklığına atıfta bulunuyorlardı. Bu yüzden onların alternatifleri bana cazip gelmişti. Neticede o en önemli Mesih'in durumunu andırıyordu. Sunduğu şey bir öğreti değil, yaşam tarzıydı ("gel ve gör") ve bunu yaparken ilahi bir ışıltıdan ziyade insani bir ışıltıya bel bağlıyordu.

Belki de gereğinden fazla uzun ve yorucu kuşatılmışlığın ardından, nihayet yola geldim: Carlo Maria Martini. Evet, 30 Ağustos 2012'de ölümünden sonra ismini çokça işittiğimiz şahsın kendisi. Medyanın hevesle aktardığı şeylere değinmeyeceğim (bu veya şu cümleyle neyi kastettiğine dair spekülasyonlara kapılmamak adına, kısa sohbetin tamamına atıfta bulunmak yeterlidir). Bu Kardinal hayatımda önemli bir rol oynadı. Hatta geriye dönüp baktığımda diyorum ki, elimden geldiğince Cizvit tarikatı içinde kalmam kesinlikle onun sayesindedir. Çünkü eğer Carlo Maria Martini bir Cizvitse, onların yapacak ve söyleyecek önemli şeyleri olan iyi insanlar olduklarını düşündüm. Onlardan biri olmayı düşledim. Bundan ötürü kitaplarından yaklaşık on tanesini "Polonyalılaştırdım". Çünkü Polonyalı Katolikler bunları okursa, onun gibi düşünmeye başlarlar gibi geldi bana. İşte bu yüzden öncesinde bahsettiğim yayma onunla yaptığım bir sohbeti ekledim: Çünkü dünyanın en büyük piskoposluk bölgesinde (yaklaşık 10 milyon inanç sahibiyle) nasıl Kardinallik yaptığıyla ilgileniyordum. Yöntemlerini dikkatle inceliyordum. Açtığı "inançsızların katedrali" ilgimi çekmişti. Burada herkes söylemesi gerekenlerden çok, aslında ne düşündüklerini söylüyorlardı. Ayrıca Hıristiyanlıktan ve İtalyan Katolikliğinden elini eteğini çekmiş Umberto Eco'yla memnuniyetle ilişki kurmakta tereddüt etmemişti. Hatta önceleri, Papal Bible Enstitüsü'nün Rektörü olarak, dünyanın çeşitli yerlerindeki okullarla bağlantılar kurmuş, öğrencilerini Kudüs'teki Hebrew Üniversitesi'nde diğer İsrailli öğrencilerle eğitim almaya teşvik etmişti. Hepsi bana çok bariz görünmüştü. Taklit etmeye değer, Polonya'da da uygulanabilecek bir yaklaşım gibi gelmişti. Denedim ama işe yaramadı.

Martini ve ben eşimle birlikte Kudüs'te tanışmıştık. 2005'te Hebrew Üniversitesi'nde doktora *honoris causa* aldığı seminerinden sonra olmuştu. Seminerde Yahudiler ve Hıristiyanların ortak inanç kaynağı olarak *İncil*'den epeyce bahsetmiş, ayrıca *İncil*'in dünyasını keşfettiğinde hemen unuttuğu felsefi araştırmalarını aklına getirmişti. Bu seminer başka bir toplantının bahanesi oldu.

Toplantı Kudüs'teki ihtişamlı King David Hotel'inin bitişiğinde, güzel bir Cizvit evinde gerçekleşmişti. Felsefe, *İncil* üzerine bir sohbetti yahut belki de sadece yaşamla ilgiliydi. Kardinal Carlo Maria Martini Kudüs'te ölmek istiyordu. Onun için kentin özel bir anlamı vardı. İnsanlara ne yapacaklarını söylemek veya diyaloga girme ihtiyacını yaymak istemiyordu. Sadece orada yaşamak, sessiz sakin okumak, çalışmak ve dua etmek istiyordu.

Böylece şimdi, neden mesihçi arzuların benim için insani bir suret taşıdığını biliyorsunuz Zygmunt. Eğer böyle suretlerden daha fazla olsaydı, belki biz şimdi geçmiş deneyimlerimiz hakkında farklı şeyler konuşuyor olurduk. Belki daha az yara ve yanlış olurdu. Hatta bunların hiçbirinin olmayacağına inanıyorum. Sadece bizi diğer tarafla daha somut bir ilişki kurmaya iten kendi yetersizliklerimizi hatırlardık. Dolayısıyla kendi kendime düşünüyorum da (ve hiçbir itiraz olmaksızın haklı olduğunuzu kabul ederek), insanlar yetkindirler ancak bir şekilde bu konuda pek bir şey bilmiyoruz. Bundan yeterince konuşmuyoruz. Aklımızı meşgul eden şey yapabilecekleri değil, daha çok kusurları, hataları ve yanlışlarıdır. Yanıklar ve yaraların unutulması çok zordur.

Zygmunt Bauman İnsanlar gerçekten de yetkindirler ancak belli sınırlar dahilinde. Ne de olsa bizler Tanrı değiliz. Ancak bu sınırlar içinde, insanlar sadece yetkin olmakla kalmaz. Yetkin olmaları GEREKİR ve bu yükümlülüğün düzgünce yerine getirilmesi için sorumluluğu vardır. İster Tanrı'nın önünde secdeye yatsın isterse O'nun varlığını reddetsin. Fakat doğru bir şekilde hatırlattığın "yaşam deneyimleri, somut hadiseler veya karşılaşmalara" (kimi yolları tıkarken diğerlerini açan hadiselere) gelirsek, bunlar farklı alanlarda gerçekleşmişlerdir. Sizin örneğinizde "mesihçi" alanda, benimkinde ise "Prometeusçu" alanda. Mesih Tanrı'nın elçisi olduğundan, yaptıklarımızın bir önemi yoktur. İkinci Geliş bize bağlı değildir ve bu sebeple tuhaf bir biçimde Mesih'i beklemeyi, edimsizliğimizin, ihmalkârlıklar ve gafların mazereti olarak görebiliriz yahut daha da kötüsü dünyadaki adaletsizliklere gösterdiğimiz rıza,

İkinci Gelişe dek bunları çözme ihtiyacını ertelememizdir. Ancak Prometeus, Tanrıların sırlarını çalmış ve bunları insanlara ifşa etmiştir. Böylece insanlara mazeret üretme fırsatı vermemiştir. Ayrıca üzerlerine Tanrıların hırkalarını giymelerine ve Tanrısal güçlerle yeteneklerde hak iddia etmelerine vesile olmuştur. "Yan etkilerinden" biri diğerlerinden ne daha az tehlikeli ne de daha fazla caziptir. Dikensiz gül yoktur. Sizi eylemlerle örtüşmeyen sözler gücendirmiş, beniyse sözlerle çelişen eylemler gücendirdi. Sözün kendisi için en az sizin kadar önemli olduğu ve onu etten kemikten kılmak için yapabileceği her şeyi yapmış Kardinal Martini'yi takip etmişsiniz. Hayatımda (*ceteris paribus, toutes proportions gardees...*) benzer bir rolü Zdzislaw Bibrowski oynadı. Ondan sağlıklı toplumsal yapılarla kanserli gelişimleri ayırt etmeyi öğrendim. Ona olan borcumu, Roman Kubicki ve Anna Zeidler-Janiszewska'yla yaptığım sohbette itiraf etmiştim.[1]

Ancak burada kısaca Coetzee'ye geri döneceğim. Bu sefer, üstinsana veya piyasanın ilahi kökenlerine duyulan inancın, insan ruhu ve insanların birlikte sürdürdükleri yaşam üzerinde bıraktığı zehirli etkiden nasıl yakındığını aktarmak isterim.[2] Coetzee'nin deyişiyle Tanrı ne piyasayı ne de Zeitgeist'ı yarattı. Ve biz insanlar piyasayı "yaratmışsa" pekâlâ onu "ortadan kaldırabilir" veya daha yumuşak ve dostane hâle getirebiliriz. Dünyanın öldüren veya öldürülen gladyatörlerin amfiteatrı veya yarışçıların sadece ilerlemeye ve başkalarının onlara yetişmesine izin vermemeye çabaladıkları bir yarış sahası olması gerekmez. Ayrıca komşuların birbirleriyle rekabete girip bu süreçte kentlerini viraneye çevirmesi, ulusal ekonomilerin birbiriyle uyumlu hareket etmek yerine birbiriyle yarışmasına da gerek yoktur. Bunların hiçbiri kader değildir ve kuşkusuz nihai bir tercih de olamaz.

1. Bkz. Zygmunt Bauman, Roman Kubicki ve Anna Zeidler-Janiszewska, *Zycie a kontekstach* ("Life in Contexts"). Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne: 2009, s. 154-5.
2. Bkz. J. M. Coetzee, *Diary of a Bad Year*, Vintage: 2007, s. 79.

Hâlâ sözcüklerin ete ve kemiğe *dönüşeceğini* umabiliriz. Fakat aynı zamanda, umudumuzu kollarımızı sıvayıp sözleri ete kemiğe *dönüştürmeye* de vakfedebiliriz. Horace'tan alıntı yaptınız. Ancak bana göre onun *non omnis moriar* sözü, özel yaşamın özel sonuçlardan daha fazlasına sebep olduğunu hatırlatmaktadır. Dahası bir uyarıdır da. Böyle değilmiş gibi yaşamanın sadece *hiçbir şeye değmediğini* aynı zamanda *imkânsız* olduğunu, kişinin kendisine böyle bir yaşam tarzının bulunabileceğini söyleme imkânının olmadığını söyler. Çünkü ben "bütünüyle bir ceset" değilim. İster bu uyarıya kulak vereyim ister sağır kulakların insafına bırakayım (yahut duyup göz ardı edeyim) benim (sizin, bizim) taahhütlerim ve eylemlerim, aynı benim (sizin, bizim) kayıtsızlığım ve eylemsizliğim gibi o veya bu şekilde dünyanın bedenine kazınacaktır. Misal yakın zamanda sebep olduğumuz ve hâlâ gamsızca sebep olmaya devam ettiğimiz üzere, tüketimci sefahat âlemlerimiz ve kredilerle sürdürdüğümüz yaşamlarımızdan ötürü çocuklarımız henüz doğmadan önce üzerlerine yüklenmiş borçlara gözlerini açacaklardır.

İnsanlara anlatmak istediğim şey işte bu ve dinlemelerini istediğim şey de tam olarak bu. Ve işte onların dinleme ihtimaline umut bağlıyorum. Çünkü insani bir olasılığın gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği yahut tam tersine ihmal edilip ve hor görülüp görülmeyeceği *onlara ve sadece onlara bağlıdır*. İnsani sınırlılıklarımızı aşamayacağız ve Tanrı bizi bu çabadan korusun. Tanrı'ya atfettiğimiz o her şeye kadir olma niteliğini kendimize almaktan bizi esirgesin. Bizler Tanrı değiliz ve her şeyin salt insan gücüyle erişilir olmaması bu sebeptendir. Ancak gücümüz dahilinde olan şey, yaşamlarımızı *değerli ve yaşamaya değer* kılmaya fazlasıyla yeter (dünyadaki yanlışların onarılmasına adandığında, dünyayı insanlık için şimdiye dek olup olacağından çok daha yaşanılır kılmak mümkündür).

Bu umutların kaldırma kuvvetiyle, mesajımı bir şişeye koyup dalgalara emanet ediyorum. Gayet farkındayım ki bu umutlar boşa çıkabilir. Bu konuda beni ikna etmenize gerek yok. Bunu kendi deneyimlerimden ve daha fazlasından biliyorum. Derin

saygı ve sevgi beslediğim bir başka yazar Jose Saramago, 16 Kasım 2008 tarihli bir günlük kaydında şöyle yakınıyordu: "Yaşarken söylediğim bir avuç anlamlı şeyin, neticede hiç ama hiçbir sonuca varmadığını gördüm." Merak ediyordu: "Konuşmamızın sebebi ter dökmemizle aynı mı? Sırf yapabildiğimiz için mi?" Fakat ardından dedesi Jeronimo'yu anımsıyordu. Dedesi "son saatlerinde diktiği ağaçlara veda etmeye gitmiş, onlara sarılmış ve bir daha onları göremeyeceği için gözyaşları dökmüştü." Ve sonra şunları ekliyordu: "Bu öğrenmeye değer bir ders. Bu yüzden yazdığım sözcükleri kucaklıyorum, uzun ömürlü olmalarını ve ben terki diyar ettikten sonra yazılarımı kaldığı yerden sürdürmesini istiyorum."[3]

Âmin.

SO Mesihçi ve Prometeusçu ayartılar konusunda hemfikiriz. Kişi bunlara kapıldığında, her ikisi de insanların birlikte var olmasına olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Sözleri gerçeklikten koparmak, tüm idealist ve ideolojik projelerin belasıdır. Ancak ortada çok mühim ve Polonya bağlamında ölümcül diyeceğim bir fark vardır. Carlo Maria Martini'nin şahsiyetini ve Kilise kurumunu insanileştirme arzusunu takdim ederek, aslında Katolik Kilisesi'ni Yeryüzüne geri getirmeye uğraşmıştım. Kanaatimce Martini, hiyerarşik düzenin kendisi olmayı hiç bırakmayan, bir rol almayan fakat hiç durmaksızın inançlarıyla yaşam tercihlerini mantıklı bir biçimde haklı çıkarmaya uğraşan çok az sayıda temsilciden biriydi. Kısaca zihnini bütünüyle teslim etmemiş, aksine sürekli o kurum içinde düşünen bir kişi olma olasılığını gözler önüne sermişti. Dahası bana göre medya, ondaki bu gerçeklik algısını görmüş ve görüşlerine başkalarmınkiyle meydan okumuştu. Martini bu çarpışmalardan hasarsız çıktı. İnsancıl bir yüze sahip Katolikliğin, salt teorik bir önermeden ibaret olmadığını gösterdi. Sesi, ruhbanlık karşıtı İtalya'da önemli bir rol oynadı. Zygmunt, siz Anna Zeidler-Janiszewska ve Roman Kubicki'yle yaptığınız

3. Jose Saramago, *The Notebook*. Tercümesi Amanda Hopkinson ve Daniel Hahn. Verso: 2010 (*Defterler*, Çev. Nesrin Akyüz, Kırmızı Kedi Yay., 2017).

sohbette, Albay Zdzislaw Bibrowski'yi ve kırklı yaşlarınızın sonunda PRL'deki yaşamınızda oynadığı rolü aktararak, birçok Leh tarafından sözde "Stalinist dönem" olarak şeytanileştirilen bir zaman aralığını insanileştirmiştiniz. Yaptığınız betimlemelerden, rejime hizmet eden ve sadece kendi insanlığını değil başkalarının insanlığını da korumak için mücadele eden bir insan çıkıyordu. Nitekim bana göre bu, çağımızdaki öykünün olmazsa olmaz bir unsurudur. Bu öyküyü örmeye devam etmemiz için, özenden tamamen yoksun betimlemelere emanet edilen ve siyah-beyaz resimlere dönüşen dönemleri anlamak adına o somut yüzlere ve mevcudiyetlerine ihtiyacımız var. Tam da Martini ve Bibrowski gibi insanlar bize, tarihi yaratanın fikirler değil insanlar olduğunu hatırlatıyor. Geçmişi kurtarmak veya daha ziyade, toplumun beklentilerine yahut ihtiyaçlarına göre onu kutsayan ve şeytanileştiren demagogların elinden almak için onlara ihtiyacımız var. Bir başka deyişle, umudun izlerini ararken aklımdaki şey, tam da insan kaderiyle ilgili bu türden karmaşık hikâyelerdir.

Geçmiş üzerine yapılacak bu tür çalışmaların (çünkü gözlerimizin önünde soğuyan inatçı bir malzemeyle uğraşmayı gerektiren bir çalışmadır bu) yaşamlarımız için (en az hava kadar) elzem olduğu konusunda benimle hemfikir olup olmayacağınızdan emin değilim. Şayet o korkunç tekrar döngüsüne düşmek istemiyorsak. Hatta özellikle, biz yapmazsak kimsenin bizi gelip kurtarmayacağı ideoloji lanetine tutsak düşmek istemiyorsak. Bu bakımdan sosyolojik hassasiyetiniz, bu ideolojik tuzaklar karşısında iyileştirici bir güce sahiptir. Neticede gerçek olgulara sadık kalmak adına dayatılan bir sistemden kaçma çabası, sizin için sorunların ve nihayetinde egemenin buyruklarına itaat eden mandarinlerin arasından kovulmanın kökeni olmuştu. Bugün din sosyologları, araştırmalarının sonuçları dinî kurumlara liderlik edenleri memnun etmediğinde benzer (belki o kadar sıkıntılı olmasa da) sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Ancak siz bir şekilde başarılı oldunuz, kendi dünya görüşünüzle bunların üstesinden geldiniz ve bugün, resmî destekçileri

uzun süredir tarihin çöplüğünde kaybolmuş olsa da onun savunucuları arasındasınız. Bugün Sol bile, en sadık müttefiklerini eski revizyonistler arasında bulmaktadır. En ortodoks üyeler, başka efendilere hizmet etmek üzere onları terk etmişlerdir. Burada umudumuzun ve iyimserliğimizin kaynaklarını, kendimizi yukarıda bahsedilen tekerrürlerin pençesinden kurtarmanın gerçek olanağını görüyorum. İlginç olan tam da kör karanlıkta yollarını arayanlara yardım ellerini uzatan sosyologlar ve özellikle birkaç kez kendisinden bahsettiğim Ulrick Beck'tir. Bu sefer daha kapsamlı bir iddiasını aktarmama izin verin. Şimdi çok daha yerinde olacaktır, çünkü bir açıdan hem Coetzee'nin korkularıyla hem de bahsettiğiniz Saramago'nun umutlarıyla ilişkilidir. *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence* [Herkesin Kendi Tanrısı: Dinin Barış Üretme Kapasitesi ve Şiddet Potansiyeli] adlı kitabında, Beck "seküler toplumun postseküler olması gerektiğini, yani dinî tercihlere karşı kuşkucu ve açık kafalı olmak zorunda olduğunu" iddia etmektedir.[4] Ve şunları ekler: "Dinî dilin kamusal alana girmesine izin vermek bir ihlal olarak değil zenginleşme olarak görülmelidir. Böyle bir değişim, dinin seküler nihilizme gösterdiği genel hoşgörüden daha az iddialı değildir." *World Risk Society*'nin [Dünya Risk Toplumu] yazarına ait bu iddialara katılmakla kalmıyor, onda yükselen dinî köktencilikten kaçma imkânını da görüyorum. Bu tarz bir aleniyet, inançlıların sekülerleşmeden korku duymamalarına yardımcı olabileceği gibi, çeşitli hümanistler ve akılcılar dinin kamusal alana dönmesinde postsekülerizmin müttefiki olduğunu ayırt edebilirler. Bir yanda Beck dinin seküler bir dünyadaki anlamı üzerine yazmaktadır ve bu sebeple onu postsekülerizmin temsilcilerinden biri olarak görmek mümkündür. Ancak diğer yanda, su götürmez bir biçimde onu sekülerizme bağlayan bu mevcudiyet biçiminin değişmesi gerektiğinden bahseder. *A God of One's Own*'un temel tezi şöyle bir şeydir: Din içindeki şiddet potansiyeli, bağdaştırma (sinkretizm) ve öznel politeizmin ilke-

4. Ulrick Beck, *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*. Polity: 2010, s. 156.

leri kullanılarak etkisiz kılınabilir. Ancak buradaki temel fikir, Zygmunt, sizin sohbetimizin başında gönderme yaptığınız Odo Marquard tarafından önerilen "polimitizm" ilkelerinin kabulü olarak, antik dönemin sayısız Tanrı'sına dönüş değildir. Sizin sayenizde, "Politeizme Övgü" adlı makalesini okumuş ve orada şu cümleyle karşılaşmıştım: "Yaşamları sırasında ve öyküler anlatırken polimitik bir biçimde birden fazla öyküye dahil olan kişiler, tek bir öykü sayesinde ötekilerden, ötekiler de onlardan bağımsız ve özgürdürler."[5] Bu yeni bakış açısında, ötekilerin inancı artık bir tehdit olarak algılanmaz. Aksine kişinin kendi inancını zenginleştirme fırsatı olarak görülür. Dinî deneyimleme tarzına ötekileri dahil ederek, kişi sadece onlardan bir şeyler öğrenmekle kalmaz, kendisi hakkında da bir şeyler öğrenir. Beck'in önerdiği türde bir din, özellikle de Hıristiyanlık anlayışının, dinî gerçeklikleri kavramaya dönük geleneksel yollarla taban tabana zıt olduğunu vurgulama gereği duymuyorum. Bir yanda Tanrı ile kişinin kendi tercihleriyle biçimlenen inançla, diğer yanda kişinin öğrenip benimsemesi gereken nesnel ve ortodoks Hıristiyanlık doktrini arasındaki zıtlıktan daha büyük bir karşıtlığı tahayyül etmek zordur.

Görünen o ki Beck'in, "kişinin kendi Tanrısı" fikrinin kökenlerini Reform'da, özellikle de Martin Luther'in düşüncelerinde araması doğrudur. Bugün, modernliğin bu geç döneminde, dünya geneline yayılmış olanlar da dahil olmak üzere tüm dinler, kendilerini kendi Tanrıbilimleriyle sınırlayabilirler. Ancak diğer bakış açılarını da değerlendirmek ve bu bağlamda kozmopolit dinlere dönüşmek zorundadırlar. Eğer bu şekilde kavranan din geniş kabul görmezse, dinselliğin bugün varolan tüm biçimleri köktencilik tehdidi altında kalacaktır. Teolojik uzmanlığa sahip kişilerin, bir sosyoloğun ve şüpheci bir filozofun gözlemlerinde huzur bulması paradoks değil midir? Belki tam da bu sebepten ötürü birlikte zorlayıp pes etmemek kıymetli bir şeydir? Bana göre kapalılığın artışı, kaçınılmaz bir şeye dönüşmektedir.

5. Odo Marquard, "In Praise of Polytheism," *Farewell to Matters of Principle: Philosophical Studies*. Oxford University Press: 1989, 87-110, s. 93.

ZB "Rejime hizmet eden ve sadece kendi insanlığını değil başkalarının insanlığını da korumak için mücadele eden bir insan." Bibrowski ve ayrıca Martini hakkında böyle söylüyorsunuz ve buna rağmen yine meselenin düğüm noktasına parmak basıyorsunuz. Kanımca her ikisinin de "rejime hizmet etmesi" sizin ve benim kimi rejime kendi tercihlerine sadık olan fakat bu rejimde yiyip yutmayacakları bir şeyin olduğunu fark etmiş "ötekilerin" insanlığını bu şekilde korumanın zorunlu bir koşuluydu. "Ötekilerin" bu tür hislere gösterdiği ilk içgüdüsel tepki, "rejimin" ötesinden gelen ve söyledikleri kişinin kendi şüpheleriyle yankılanan fısıltılara kulak kabartmasıydı. Tersine "dışardan gelen bu sesler" konuşanların niyetlendikleri tarzda alevlendirmemiş veya doğrulamamış, kişisel şüpheleri bastırmıştır. Kişinin zihninde bir soru yankılanmıştır: Bu dudaklarla kim konuşuyor? Belki Şeytan? Deccal? Emperyalizmin sözcüleri mi yoksa? Fabrikaların ve toprak sahiplerinin uşakları mı? Deccal veya sömürenlerin uşakları olamaz! Zehirli propagandalarını dinlemem, sözlerini tekrarlamam ve onlarla hemfikir olmam tamamen akıl almaz bir şey. Kendi içinde şüpheyi bastırmak yerine onu beslemek, pratikte isteyerek veya istemeyerek Şeytan'ın yükselişini ve yoldan çıkarıcılığını etkin kılmaktır. Şüphede ısrarcı olmak ihanettir.

Ancak mesele şu ki, "ortodoksi" sessiz itaati sadakatle karıştırarak öyle olduklarını iddia edip üzerlerine çökse de, ne sizin evreninizde Martini ne de benim evrenimde Bibrowski, Deccal'in takipçileri arasına konabilirler. Martini ateist değildi; Bibrowski de antikomünist değildi. İnananların topluluğu içinde ne biri ne de öteki haindi veya "yabancı köstebekti". Ne Bibrowski "Amerika'nın Sözcüsü" ne de Martini "Sapkınların Vaiziydi". Aynı sizin ve benim gibi inanç sahipleriydiler. Muhtemelen inançları çok daha güçlüydü çünkü bizden daha fazla sınanmışlardı. *Tam da bu inançları adına,* bunun suiistimal edilmesine, kirletilmesine, yozlaştırılmasına ve çarpıtılmasına karşı isyan ettiler. Her ikisi de *Amicus Plato, sed magis amica veritas* buyruğuna itaat etmişlerdi. Tutumları ve çiğnedikle-

ri kurallarla (yani kendi yaşamlarıyla) tüm rejimlerce sert ve kararlılıkla saklanılan veya yalanlarla çarpıtılan şu gerçeğin simgesi oldular: Hoşnutsuzluk davaya kayıtsız olmaktan, sadece kendisiyle ilgilenmekten, miskinlikten veya ihanetten doğmadığı gibi, bunların emaresi de değildir.

Yaşam Sanatı'nda [*The Art of Life*], bu başlıkta saklı sorunla boğuşurken vardığım sonuçları takdim etmiştim: Bir kişinin yaşamına yön veren rotada iki etkenin (her zaman birbiriyle uyumlu olmadan) rolü vardır. Biri kader (kendi yaptığımız veya etkimiz ve tercihlerimiz sebebiyle değil, başımıza gelmiş/gelen/gelecek her şeyin ortak adı), diğeriyse karakterdir (tamamen çabalarımıza bağlı olmasa bile, benliklerimizde üzerine uğraşabileceğimiz ve uğraşmamız gereken belli yönlere verilen ortak isim). *Kader* gerçekçi seçeneklerin aralığını belirlemektedir, fakat *karakter* bu seçenekler arasında tercihler yapar. Şimdi düşüncelerinizi okuduktan sonra, kendi kendime şöyle düşünüyorum: Martini veya Bibrowski gibi insanların başarısı, sadece karakterlerine cesareti yahut pervasızlığı eklemeleri değil, kendilerini kaderin gölgede bıraktığı veya ihmal ettiği, hatta kötü şöhrete sahip seçeneklere açmalarıdır. Bu türden insanlar hem karaktere hem de kadere meydan okumaktadırlar.

Hannah Arendt'in yazdığı ve "karanlıktaki [yani zifiri, ışık geçmez karanlıktaki] insanlara" adadığı makale derlemesinde, Alman Aydınlanmasının öncülerinden Gotthold Ephraim Lessing hakkında bir deneme vardır. Arendt Lessing'i, sadece kendi zamanında "evrenselleşmenin" tahminleri/projeleri hakkında şüpheci bir tavır alan (insan olma biçimlerinin doğaları gereği çeşitli ve ayrı olduğu, böyle de kalacağını iddia etmişti) birkaç filozoftan biri olduğu için değil, bu olasılıktan gerçekten memnuniyet duyan, sayıları az Aydınlanma filozofundan biri olduğu için övmektedir. Nitekim aynı sebepten ötürü Marquard, iki yüzyıl sonra "polimitizm" şeklinde adlandırdığı koşulları övmüştü. Ki bunun niteliklerini takdir etmekte son derece haklısınız.

Benim de bütünüyle paylaştığım bir onaylamayla, Ulrich Beck'in şu önerisini aktardınız: "Seküler toplum postseküler

olmalıdır, yani dinî tercihlere karşı kuşkucu ve açık kafalı olmak zorundadır." Ve: "Dinî dilin kamusal alana girmesine izin vermek bir ihlal olarak değil zenginleşme olarak görülmelidir. Böyle bir değişim, dinin seküler nihilizme gösterdiği genel hoşgörüden daha az iddialı değildir." Ancak burada bir terslik vardır sevgili Staszek. Alenen düzensiz, çokmerkezli ve çoksesli dünyamızda, kimin onay vermeye ve bu sebeple tasdik etmeyi reddetmeye kadir ve hak sahibi olduğu hiç açık ve net değildir. Başka bir çapanoğlu daha: Nasıl olacağı gerek Beck'in gerekse Sennett'in tasavvurunda gözler önüne serilmiş o "kayıt dışı, açık işbirliğine" hangi güçler ve hangi görüşlerin sahibi (izinli veya izinsiz) girmeye istekli olacaklar? (Kendi iyilikleri ve dünyanın iyiliği için) dünyaya açılmalarını şart koştuğunuz kamplar (inanışa göre şeytanın kutsal sudan kaçması gibi) karmaşık, düzensiz, ağzı kalabalık ve çoksesli dünyadan muhtemelen kaçacaklardır. İşitilmeye eşit derecede hakkı olan çok sayıda unsurdan biri olmayı reddedeceklerdir. Ortaklığa varmayı buyurmak adına çoksesli bir tartışmada neyin tartışılıp öne sürülmesi gerektiğini, aksiyom olarak varsayma ayrıcalıklarını terk etmeleri muhtemel değildir. Tartışmalar tıkanmış kulaklara ulaşamaz. Ne de olsa o kulaklar, o tartışmaların onlara ulaşmaması için tıkanmıştır ve bu sebepten ötürü kulaklarını tıkayanlar, sanki harici mülkleri gibi tek Tanrı'ya el koymakta ve şahsi (kişinin kendi sorumluluğuyla, kişisel olarak yorumlanıp kabul edilmiş) Tanrılara hiçbir yer bırakmamaktadırlar. Dahası kulaklar tıkalı olduğu müddetçe, dinin "kamusal alana" sokulması, gözleriyle kulaklarını açmış insanların dillendirdikleri asil ve vakur demeçler, pek de bir şeye tekabül etmeyecek, dünyada pek değişikliğe yol açmayacaktır.

Bir başka deyişle meselenin düğüm noktası, aforizmaların eski üstatlarından Georg Christoph Lichtenberg'in 1773 ve 1775 arasında bir dönemde yazdığı, hâlâ gerçekleşmeyen şu duanın yerine gelmesidir: "Bana insanların kalbine, söylediğim şeylerin kırılgan kanaatler ve yargılar toplamına niyet etmediğim etkiler

bırakmadan konuşmayı öğret ve ünün binyıllarca yankılansın."[6] Görünüşe göre Lichtenberg aynı benim gibi, bu duanın işitileceğini ummamış olmalı ki üzerine düşündükten sonra şunları eklemiştir: Hakikat sevgisini tek kılavuzu olarak alırsa şayet, "hatalı gördüğüm her şeyi *bunu hata olarak görüyorum* diye feryat etmeden ve *bu hatalıdır* demeden karşılayacağım" söylüyor. Bunu sadece birkaçımıza bahşedilmiş bir erdem sayesinde, "felsefi ihtiyatlılık" sayesinde yapıyor.

"Bireyin kanaatlerinden ziyade önyargıları, varlığının tarihsel gerçekliğini yaratır."[7] İşte bu Hans-Georg Gademer'in yıllar önce, *Hakikat ve Yöntem* adlı şaheserinde, (karamsarlıkla veya basitçe ayık kafayla?) söylediği şey. *Başyapıtında,* "yorumsayıcı önvarsayımların hâlâ işin içinde olduğunu" iddia etmiştir: "Tefekkür aklın özerkliği, kesinlik veya her şeyi kuşatan başka bir ilke adına bunları aşamaz; çünkü gerçek anlamda 'Ötekiyle ilişkilenme', 'benliğin sorgulanması' olmaksızın gerçekleşemez."[8] Ona göre (ki bunu yürekten benimsiyorum) bilgiye, karşılıklı anlayışa giden tek bir yol vardır (alanı bu türden tartışmalara ve özellikle böyle bir açılışın talep edeceği öz-sorgulama türüne açma): *Horizontverschmelzung*: "ufukların kaynaşması." Sosyolojik yorumlamamda (sanırım Gadamer'in felsefi niyetleriyle uyumlu bir şekilde) ufukların kaynaşması, önvarsayımların parçalanmasından değil, (Bourdieu'nun terimini ödünç alırsak) çeşitli insan habitatları arasındaki, diğer deyişle insan deneyiminin maddi ve düşünsel alanları arasındaki bariyerlerin yok olmasından ileri gelir.

Dolayısıyla bariyerlerin yok olması, alanların kenetlenmesinin ve insan deneyimine ait içeriklerin çakışmasının, öncesinde birbirinden ayrı olan ve uygun derecede zinde hareket etmeleri

6. Georg Christoph Lichtenberg, *The Waste Books.* Çeviri ve Giriş R. J. Hollingdale. New York Review Books, 2000, s. 44 (*Aforizmalar*, Çev. Tevfik Turan, Dost Kitabevi Yay., 2000).

7. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method.* Çev. Joel Weinsheimer ve Donal G. Marshall. Continuum: 2004, s. 289.

8. Bkz. a.g.e.

engellenmiş yahut sert bir şekilde birbirinin karşısına dolaysız bir biçimde konmuş şeylerin bir araya getirilmesinin sonuçlarından biridir. Bu yok oluş, yanlışlıkların çürütülmesi, önyargı ve peşin hükümlerin ifşa edilip reddedilmesine dönük bir çaba olmaksızın gerçekleşmez; ne var ki son tahlilde ufukların kaynaşması filozoflara değil, dünyada var olmanın insani biçimine ait bir sonuç olacaktır. *Bir önkoşul* değildir ve olamaz da (böyleyse, yerine gelmesi için beklemek zorundaysak, uzun süre boş yere beklememiz gerekir). Aksine "gayriresmî, açık bir işbirliğinin" ürünüdür. "Ufukları kaynaştırma" edimini hakikatin sahipliği üzerine verilen savaşı kazanıncaya dek ertelememiz, arabayı atın önüne koşmak gibidir. Bu şekilde çok uzağa gidemeyiz; ne var ki ne kadar beyhude olsa da atı kırbaçlamanın, beklenilen zamanı daha keyifli hâle getirebileceğini itiraf etmem gerekir.

SO Umudumuzun kaynaklarını ararken kaçınılmaz bir noktaya vardık. Bizler birbirimize gerekliyiz. Özellikle birbirimiz sayesinde varlığımızı sürdürüyoruz veya daha ziyade kişisel, nihayetinde çok da alçakça olmayan *conditio humana*'mızın farkına varıyoruz. Çünkü neticede sizin ve Gadamer'in ufuk kaynaşması veya birleşmesi diye tarif ettiğiniz şey, var olma biçimimize dönük temel ve dürüst bir hesaplama değil de nedir? Bourdieu'nun aynı habitusları her birimizin içinde pusuya yatmış uyumaktadır. Bizi yöneten düşünceler ve rutinlerden bizi kurtaracakları ânı kollamaktadır. Yazarının kimliği sayısız alıntıyla yitip gitmiş bir cümleyi anacağım: "Tanrım, bana değiştiremeyeceğim şeyleri kabul etmem için sükûnet, değiştirebileceğim şeyler için cesaret ve aralarındaki farkı bilmem için bilgelik ihsan eyle." Bu iç çekişin dindar bir ruha mı yoksa Çin sarayının sadık tebaalarından birine mi ait olduğu şu an önemli değil. Mühim olan olası değişimlerin sınırlarını ve mevcut düzene duyulan zorunlu saygıyı idrak etme ihtiyacıdır. Bu sizin *Yaşam Sanatı*'nda sunduğunuz inanç ve karakter ikiliğinin farklı bir biçimidir. Zygmunt, Bibrowski ve Martini tipi insanların "kendilerini kaderin es geçtiği veya gölgelerde bıraktığı seçeneklere açmaya" yetkin ve istekli olduklarını söylüyorsunuz. Bu insanların

oynadığı rolle ilgili bu bakış açısı bana oldukça cazip görünüyor fakat nihayetinde her buluşma böyle bir şey değil midir? Kaderden hep daha fazla toprak koparmak için uğraşıyoruz ve bilge Yunanlar gibi kaderin kaçınılmazlığı karşısında artık dehşete kapılmıyoruz. Herkes bundan hoşlanmasa da onu avuçlarımıza alıyoruz. Çoğunluk bizi programlamak, gidilecek güzergâhları belirlemek ve bizi yaşamlarımızın yönünü değiştirmeye veya bizim için daha iyi, daha yararlı görülen bir yol seçmeye zorlamak istiyor. *İncil*'de Tanrı'yı o sırada ve kesinlikle önce değil, ancak sonradan tanıdığınız söylenir. Bu gözlemi, insanlar arasındaki karşılaşmaları kapsayacak şekilde genişletiyorum. Ancak aynı insanlar ve Tanrı arasındaki İncilsel buluşmalar gibi, insanlarla aramızdaki buluşmalar veya ıskalamalar bilincimiz ve değişime hazır olmamız için elzemdir.

Çünkü neticede bu *olduğumuz* şey değil *dönüştüğümüz* şeydir. Kim olduğumuzu bilmiyoruz ancak sürekli bize yakın olan, kendimizi fark etmemizi sağlayan kişilerden kim olduğumuzu keşfediyoruz. Elbette, öznenin farklı bir bakış açısını veya basitçe farklı bir insanı kabul etmeye hazır oluşuyla ilgili bilgece gözlemlerinizi hatırlıyorum. Gündelik gözlemler, benim iyimserliğimden çok sizin şüpheciliğinizi doğrular nitelikte. Karşımıza çıkan safların sıklaşması ve düşmanla (ister gerçek isterse icat edilmiş bir düşman olsun) düpedüz canavarca olmasa da gittikçe şiddetlenen bir kavgadır. Yok edilen için bunun önemi yoktur. Gerçek veya icat edilmiş olsun, er ya da geç bir kılıcın veya palanın güçlü darbesi deneyimlenecektir. Bundan hiçbir kaçış yoktur. İyimserliğimin sınırı da işte budur. Ancak bu noktada, tek sınır kılıcı tutan kişinin er ya da geç varacağı bitkinlik noktası olsa bile, inanmaktan vazgeçmemekte ısrarcıyım. Eski Yugoslavya ve Ruanda örnekleri, kurbanların yaşadığı trajediyi hiçbir şekilde ortadan kaldırmasa da bunu doğrulamaktadır.

Hakikat ve Yöntem'den bir pasajı aktarmama izin verin, çünkü yaptığınız gönderme bana, Napoli'deki teolojik çalışmalarım sırasında karşılaşma fırsatı bulduğum Gadamer'e olan hayranlığımı hatırlattı. Cizvit okutmanlarım, bizi kutsal sanatların

âlimleri yapmak için memnuniyetle ona ulaşmışlardı. Bu Alman filozofunun Aquinalı Thomas hakkında söyleyecek daha fazla sözü olduğunu biliyorlardı. İşte bahsettiğim pasaj:

> Bu sebeple bugünün ufukları geçmiş olmadan çizilemez. Bugünün kendi içinde yalıtılmış bir ufku olmayacağı gibi, elde edilecek tarihsel ufuklar da yoktur. *Aksine anlama her zaman, sözde kendi içlerinde varlıklarını sürdüren bu ufukların kaynaşmasıdır.* Ağırlıkla eski dönemlerden ve kendileriyle, miraslarıyla ilgili naifliklerinden, bu tarz bir kaynaşmanın gücüne aşinayız. Bir gelenek içinde bu kaynaşma süreci sürekli devam eder, çünkü eski ve yeni her zaman açıkça birbirinin önüne geçmeden birleşip, yaşayan değere sahip bir şeye dönüşür.[9]

Hans-Georg'un söylediği şey budur ve yaptığı bu değerlendirmede sizinle buluşmamın ve neden bunun gerçekleştiği, neden kendimize bunu açıkladığımızı bulma çabalarımızın öyküsünü de okumaktayım Zygmunt. Vardığım sonuca göre, bu ufukların kaynaşmasının farklı bir örneğidir. Bizi bu noktaya getiren şeye dair yeni bir kavrayış sunmaktadır. Bununla birlikte, farklılıkları yahut değişik biçimleri ortadan kaldırmayan, aksine onları aşikâr kılan ve söylemem mümkünse (en azından kendi açımdan) onları yücelten bir kaynaşma olduğunun farkındayım. Diyaloga girip bir karşılaşma riskine girildiğinde, her zaman bir tehdit veya hamaset şeklinde değişmiş olarak çıkmamı anlamıyorum. Bu son birkaç yılı beraber geçirdiğim Walter Ong'un görünürde önerdiği şeydir. Sık sık gerçek bir diyalogun, değişime, kişinin kendi bakış açısını (dinî görüşü de dahil) değiştirmeye rıza göstermesine bağlı olduğunu söyler. Haklı olduğunu kabul etmiş ve aynısını hevesle başkalarına da tekrarlamışımdır. Bugün bir adım daha ileriye gidip şunu söylemekten kendimi alamıyorum: Değişim olmadan (dolayısıyla bu sadece rıza veya izinle değil, öncesinde alınmış ve bunun her zaman böyle olacağına dair bir kararla da ilgilidir), ne karşılaşma ne de diyalog mümkündür.

9. A.g.e., s. 305.

Başka deyişle, bana aynı türden bir öz-bilince girmişiz gibi geliyor: "Önceki" durumu korumak, karşılaşılan Ötekiye ve nihayetinde kişinin kendi benliğine karşı ihanet ve sadakatsizliktir. Kimlikle ilgili uzun sohbetlerin yazarı olarak, bunu benden daha iyi biliyorsunuz. Bunu fark etmemi sağlayan kişilerden biri de filozof Leonidas Donskis'ti. Nitekim kendisi sadece Litvanyalılar değil birçok kişi için sorunlara yol açan problemli bir şey olarak kimlik üzerine yazdıklarınıza (*Sorunlu Kimlik ve Modern Dünya*) çok şey borçludur.

Söylediğiniz şeylerle ilgili bir şey daha: "Ortaklığa varmayı buyurmak adına çoksesli bir tartışmada neyin tartışılıp öne sürülmesi gerektiğini, aksiyom olarak varsayma ayrıcalıklarını terk etmeleri muhtemel değildir. Tartışmalar tıkanmış kulaklara ulaşamaz. Ne de olsa o kulaklar, o tartışmaların onlara ulaşmaması için tıkanmıştır." Bu çok doğru. Ancak mesele açılmayı pek de arzulamayan o kulakları ve kalpleri zorla açmak değildir. Aksine fikir, kaygılı yüreklerini avutmaya çalışan, kulaklarını dinlemek üzere kabartan kişilere ulaşmaktır. Aklımdaki insanlar onlardır. Ulaşmak istediğim, beraber kaderi değiştirebilmek adına buluşup konuşmak istediklerim onlardır. Onlardan çok az mı var, çok mu azız? Yenilikler hiçbir zaman çok insana ulaşmamıştır. Ret, alaycılık ve zulmün ateşlerinde sınanmaları gerekmiştir. İlki beni şaşırtmıyor. Bunu o kadar çok deneyimledim ki, nihayet hep böyle olacağını kabul ettim. İkincisi beni ilgilendirmiyor çünkü alay edilen şeyden ziyade yuhalayanlara seslenmektedir. Zulme gelirsek sessiz kalacağım, çünkü kanaatimce, en azından "medeniyet çemberimizde" bu sona ermiştir. Çoğu kez çoğulcu düşüncenin, önyargılardan ve peşin hükümlü düşüncelerden oluşan sert uçurumları yıkmakta veya en azından yumuşatmakta başarılı olduğunu görmek istiyorum. Fakat bu uçurumlarda sendeleyen ilk kişi değilim.

Dahası ben, kendimde ve başkalarında radikal bir değişimin yaşandığını gören ilk kişi de değilim. Tek ama yaptığımız konuşmalar açısından elzem olan bir örneğe atıfta bulunacağım. Bakış açım ve dinî deneyimim, somut insanlarla yaptığım sohbetler ve karşılaşmaların etkisiyle derin ve köklü bir değişime uğradı.

Daha önce kimse benimle onlar gibi tanışmamıştı. Yani bir ilgi ve anlama arzusuyla. Önceleri bunlar, insanların din değiştirdiği veya Katolik inançlardan farklı olanlardaki hatalara insanların ikna edildiği anlarda yaşanırdı. Çoğunlukla ateistler ve Yahudilerle yaptığım buluşmalarla ilgiliydi. İlki bana inançsızlara saygı duymayı ve kişinin en derinde yatan yargılarıyla yaşamanın mümkün olduğunu öğretti. İkincisiyse bana, Yahudiliğin birçok dinden biri olmakla kalmadığını, Hıristiyanlığın önemli ve hayati bir tamamlayıcısı olduğunu, belki de tam tersine Hıristiyanlığın onu tamamladığını gösterdi. Ancak bu farklı bir zamanın konusu. Söyleyeceğim sadece şu ki, Yahudi dostlarım sayesinde Hıristiyanlığın da, İbrahim'in Tanrı'sına duyulan inançtaki hayati genişlemenin bir parçası olduğunu kavradım.

Eğer şiirsel bir şekilde tarif edecek olursam, Peder Jan Twardowski bir keresinde *Sizi Döndürmeye Gelmedim* adlı bir şiir kitabı yayınlamıştı. Peder Twardowski'yi tanıyordum. Hatta onunla arkadaş olduğumuzu yahut en azından beni her zaman Varşova'da Krakowskie Przedmiescie'deki Visitation Sisters Kilisesi'nin yanında bulunan yeşil ağaçlık kovukta ağırladığını söyleyebilirim. Sadece insanları dininden döndürmeyi istememekle kalmıyor, dünyayla ve insanlarla ilgileniyordu. Muhtemelen bu sebepten ötürü kendisine ve Tanrı'ya çok sayıda insan çekti. Ben de insanlarla ilgileniyorum ve onları Tanrı'ya çekmesem de, onlara olan ilgimin kendilerine olan inançlarını canlandırdığını hissediyorum ve bu benim için yeterli.

ZB (Elbette sizinki retorik bir soru ama) "kendilerini kaderin es geçtiği veya gölgelerde bıraktığı seçeneklere açmak [...] nihayetinde her buluşma böyle bir şey değil midir?" diye soruyorsunuz. Evet, öyledir yahut en azından böyle olma şansı vardır. Veya başka bir deyişle: Buluşma böyle adlandırılmayı hak ediyorsa öyledir. Buber *Begegnungen* ve *Vergegnungen* arasında bir ayrım yapmış, ilkini tavsiye ederken ikincisine karşı ikazda bulunmuştu. *Begegnungen* tanımı gereği her iki tarafın bakış açılarını "karıştırmaya" (bu ihtimali bilgece atıyorsunuz) değil anlamaya yahut her iki tarafın yaşamını zenginleştirecek bir birlikte yaşam formuna yol

açar. Şimdiye dek fark edilmemiş ve bu yüzden var olmayan seçeneklerin olasılıklarını genişletir (Ludwig Wittgenstein'ın belirttiği gibi anlamak nasıl devam edeceğini bilmektir). Hannah Arendt ve ikinci kocası Heinrich Blücher arasında, Pietro Citati'nin güzel bir şekilde tarif ettiği, yaklaşık otuz üç yıl sürmüş karşılaşma gibi bir şey:[10] "O ve Blücher farklı, birbirinden farklı ama birbirine yardım eden, birbirine dayanan, tüm sınavlara birlikte göğüs geren bir çiftti. İkisinin sureti tek bir yankıya sahipti, sokakları birbiriyle uyumlu adımlarla arşınlıyorlardı. Birlikteyken tüm talihsizliklerden korundukları ufacık bir dünya yaratmışlardı."[11] Citati'nin işaret ettiği üzere buluşmaları, "yalnızlık, sessizlik ve yabancılığın" hüküm sürdüğü bir dünyaya (ve neticede buluşup sonrasında birlikte deneyimledikleri dünya böyle bir yerdi) "yoldaşlık, hisler, topluluk, sözü" getirdi. Ancak aynı zamanda birçok (belki çoğu?) örnekte, *Vergegnungen* yahut "sözde buluşmalar", gayrimeşru, ters tepmiş buluşmalar da vardır (bunları ruhların değil bedenlerin karşılaşması diye tarif ederdim ancak Facebook ve Twitter dünyasında "buluşmalar" bedenlerin yakınlaşması olmadan gerçekleşmektedir): Birinin veya iki tarafın anlayış değil, karşılıklı geçirimsizliğin kabulünü istediği buluşmalar. "Ufukların kaynaştığı" değil onulmaz ıraklıklarının kabul edildiği buluşmalar. Sessizliğin yerini sözün, yalnızlığın yerini topluluğun aldığı buluşmalar değil, tam tersi karşılaşmalar. Sözlerin acizliği ve topluluk olmanın imkânsızlığına kanıt olan yan yana gelişler. Bugün yaşam tarzı ve birlikte sürdürdüğümüz yaşam *Vergegnungen*'i öne çıkarmakta, *Begegnungen*'i değersizleştirmektedir. Samimiyetle ikincisini arzuluyoruz ancak bugün sağduyu denilen şey, bize onlardan kaçınmayı tembihlemektedir. Aramızdaki cesaretsiz kimselerse ciddi ciddi bundan uzak tutulmaktadırlar. Her iki durum da gayrimeşru karşılaşmaların lehinedir. Yakın zamanda *Tygodnik Powszechny* için kaleme aldığım bir yazıyı burada tekrarlamama izin verin:

10. Bkz. Citati, *Israele e l'Isla: le scintille di Dio* ("İsrail ve İslam: İlahi Kıvılcımlar"), Mondadori: 2003.
11. A.g.e., ZB çevirisi.

Esasında bireyselleşmiş ve tüketimci toplumumuz, dayanışmayı değil karşılıklı şüpheyi ve rekabeti üretmektedir. Bu süreç içinde her yerde görülen yan etki, insan dayanışmasının değersizleşmesidir: Bireysel düşlerin gerçek kılınması ve kişisel hedeflerin ulaşılması için verilen mücadelede faydasının reddedilmesi veya yadsınması. Dayanışmanın değersizleşmesinin kökünde, ortak faydaya ve bireyin içinde yaşadığı toplumun niteliğine olan ilgisinin körelmesi vardır. Çağımızdaki kültürel değişimin en ferasetli tahlilcilerinden biri olan Ulrick Beck'in açıkladığı gibi: Tek tek tüm insanlarda, kendi kaderlerini tayin etmek için verdikleri tekil ve yalnız çabalarda, hangi tabakada olduğuna bakılmaksızın iyi işleyen bir kolektif yapının yokluğunda, *toplumun yarattığı* sorunlar karşısında sorumluluk, kendi bireysel yöntemleri ve bireysel kaynaklarınca belirlenen sınırlar içinde *bireysel* çözümlere düşmektedir (etkinliği ve saçmalığı, aileler için hazırlanan, nükleer saldırı olması durumunda sığınak satın almaları için tavsiyeler veren kılavuzları andırmaktadır).
Bir av bekçisinin (Tanrı'nın tüm mahluklarını koruma işi insanlığa emanet edilmiştir) veya *bahçıvanın* (düzenin korunup tasarlanmasında sorumluluk alma) tutumuyla yönetilen toplumların aksine, bugün inatla ve ısrarla çağrısı yapılan şey *bir avcının* bakış açısından türetilmektedir: Bu bakış açısında önemli olan şey, av ganimetlerinin sayısı ve ebatlarıyla avcının çantasının taşıma kapasitesidir. Av sahasını dolduran canlıları, dolayısıyla da gelecek avların başarılı olup olmayacağını umursamak avcının kaygıları arasına girmez. Dünyayı potansiyel tüketim nesnelerinden ibaret bir şeymiş gibi gören tüketim toplumunda, tavsiye edilen yaşam stratejisi, sadece kişisel kullanımlara dönük güvenli ve konforlu bir oluğu insanlara ümitsiz ve umarsızca düşman olan, insanların kaygıları ve sefaletine kayıtsız, tuzaklar ve pusularla dolmuş bir kamusal alan içinde açmaktır. Bu türden girişimlerde dayanışmanın pek yardımı dokunmaz.[12]

Vergegnungen'in çoğaldığı şu günlerde, buluşanlar konuşmacılar değil önyargılar, basmakalıplar, ithamlar ve iftiralardır. O "hoşsohbet tipler" bunlar için salt konuşma borusu işlevini yerine getirmektedirler. Mesele karşılıklı anlayış değil, diğer tarafı küçük düşürüp karalarken kendi bildiğini okumaktır. Burada aklımdakiler, iflah olmaz derecede dik kafalı uç kişiler değildir

12. A.g.e., ZB çevirisi.

sadece. Aklımdakiler, zaman zaman kamuoyu sahnesine çıkan ve etkileşimin tonunu belirleyen şahıslar, ulusun geri kalanının bu tonu ayırt ettiğinden, öğrendiğinden ve takip ettiğinden emin olan kurumlar. Politik seçkinlerin günlük *Vergegnungen*'i içinde, davet edilen şöhretlilerin her biri halihazırda başlarına sıkıca yerleştirilmiş ve kıpırdamayacak şekilde sabitlenmiş halelerle televizyon stüdyosuna girmektedirler. Polonya TV şovu *Prosto w oczy*'nin ("Göz Göze") konukları, göz temasından kaçınmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Allem edip kallem edip kaçınmaya çalıştıkları şey sadece karşılıklı anlayış değildir sevgili Staszek, "sohbete" dahil olanların fikir değiştirmeleridir aynı zamanda. Tam aksi şeyin olmasını dilerler: Günahkârın artık kurtarılamayacak durumda olduğunu, dönmesi düşünülemeyecek kadar pişkin olduğunu, kendilerine gelme fırsatının tamamen yitirildiğini, Cehennem kapılarının zaten arkalarından sıkı sıkıya kapandığını göstermek isterler. TV konukları, sağları, solları veya masanın karşı tarafındaki komşularının konuştukları şeyleri anlamaktan kaçınırlar, çünkü anlamak halihazırda kabul etme ayartısıdır (korkuların en dehşetlisi). Çünkü Walter Ong'un bilge sözlerini tekrarlayacak olursam, diyalog (karşılıklı hakaretler değil de ruhların sahici bir buluşması) *değişime rıza göstermektir*. (Bu sefer Sennett'e atıfta bulunacağım) Hatalı olma ihtimalinin kabul edilmesi ve hatanın itiraf edilmesidir.

Şöyle yazıyorsunuz: "Fikir, kaygılı yüreklerini avutmaya çalışan, kulaklarını dinlemek üzere kabartan kişilere ulaşmaktır." Kabul. Uç noktalardaki troller muhtemelen kayıp hanesine yazılabilir ancak meselenin esas noktası, avunmayı isteyen diğerlerinin "kulaklarını kabartmaya" ve başkalarına değil de tesellinin sizin sohbetinizde bulunacağı umuduyla size gelmeye nasıl ikna edileceğini anlamaktır. Burada hepsi olmasa da çoğu şey size bağlıdır. Aynı Peder Twardowski'ye ait şiir derlemesinin başlığında "sizi döndürmeye gelmedim" demesine gelirsek, bana Lübnan asıllı Fransız yazar Amin Maalouf örneğini hatırlatmaktadır. Gözlerini ve kulaklarını Fransız kültürünün erdemlerine açan, gördüklerine âşık olmasına yol açan şeyin, yabancı bir

ülkeden yükünde farklı bir kültür, gelenek ve inançla gelmiş yeni birine yeni vatanında gösterilen saygı olduğunu itiraf etmişti. Farklı oluşuna saygı, benimsediği değerlere gösterilen ilgi, inançlarını paylaşmayan insanların ona gösterdiği hürmet. Dahası farklı bir muameleyle karşılaşmış olsaydı, Fransız olan her şeye duyduğu ilgi ve sevginin asla filizlenmeyeceğini kabul eder. Bir başka deyişle, kimse çıkıp Fransa adına onu döndürmeye yeltenmediği için, hiçbir şekilde zorlanmadığından hatta ikna edilmeye bile çalışmadıklarından "Fransız kültürüne geçmenin" ayartıcılığına kapılmıştır.

Fransa'yı bir nebze okumalardan ve otopsilerden bildiğim için, Maalouf'un şanslı olduğunu düşünüyorum. Staszek sizin ölçülerinize uyan Fransız insanlarına denk gelmiş ve kendisini onların ortamında bulmuş. Dahası bu ortam onu, karşılık anlayış ve güven silahlarını kuşanarak, farklı tip insanlardan korumakta hemfikir olmuştur. Maalesef çok az kişi Maalouf kadar şanslıdır.

Ve halihazırda, şu aralar okuduğum Citati'den alıntı yaptığım için, en trajik yüzyıllardan birinin en büyük yazarlarından Galiçyalı Joseph Roth'un, vatanı Avusturya-Macaristan'a vurulmasına yol açmış etmenlerle ilgili olarak bir başka düşüncesini aktaracağım:

> O devasa vatanda, dayanıklı ve kalın ağına yakalanmış Slovenyalılar, Çekler, Moravyalılar, Slovaklar, İtalyanlar, Lehler, Yahudiler, Ruslar yaşıyordu. Bu dünyadaki her şey hep bitmek bilmez bir değişim hâli içindeydi: Tanıdık ve yabancı, önemsiz ve kayda değer şeyler, "tuhaf olanın, renklerini hiç kaybetmeksizin tanıdık hâle gelmesi ve vatanın hoş bir yabancı cazibesi olması" [...] Bu sebeple neşeli ve parlak bir yerdi, bütünüyle saftı. [...] Dünyaya vurgulu, tumturaklı sözler hâkim olsaydı, Monarşi ketumluktan yana olurdu, tutkuları dizginler, sakin bir ton takınırdı. Çoğu kez dayanılmaz ölçüde komikti. Aynı üçüncü sınıf aktörlerin oynadığı bir operet gibiydi. Roth bu sebepten ötürü onu sevmişti, çünkü komikti ve bütünüyle gerçek değildi.[13]

13. A.g.e., ZB çevirisi.

Burada, insanların birbirlerini kabul ettiği ve birbirlerine yardımcı olmak adına, "ketumlukta, dizginlenmiş tutkularda, sakin bir tonda," "neşeli ve parlak, düpedüz saf" bir ortak insan yaşamının reçetesi acaba bulunur mu? Dahası bundan ötürü "renklerini kaybetmeden tanıdık hâle gelme" ihtimali var mıdır?

5
Ufukların Kaynaşması

Stanislaw Obirek Peki, o hâlde ufukların kaynaşmasını veya birleşmesini tartışalım. Bu bir konu değil, yaşam programıdır. Daha da ilginci Zygmunt, bunu öneren kişinin küreselleşen dünyada farklılıkların ortadan kalkması üzerine onca şey yazmış olan siz olmasıdır. Ufukların birleşme sürecinde (ki bu benim için özellikle eğiticidir), insanlar küreselleşmeye, artan homojenliğe ve eşitlemelere, bariz bir biçimde kendi yaşamöykülerinin belli özel unsurlarıyla karşı çıkarak muhalefet etmişlerdir. Bu direnişe veya sanatsal iç içe geçişe (kişinin kendinden verirken, aynı anda başkalarından bir şeyler almasıyla yeni bir nitelik kazanması, onu oluşturan parçaların dönüşüp yüceleştiği yeni bir alaşım olması) dair birkaç örnek vereceğim. Demin adını

andığımız Amin Maalouf'la başlayacağım. *Ölümcül Kimlikler* [*In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong*][1] adlı kitabı üzerimde derin etki bıraktı. Göçmenlerden korkan insanlar için zorunlu bir okuma olmaması ne kadar acı. Şanslı olduğunu söylerken haklısınız ancak kendisini açmasıyla ve farklılığına ilişkin öz-bilinciyle, başkalarına yardım etmiştir. Bu kitapta, karşılıklı açıklığın boyutları ve faydalarını son derece etkin bir tarzla ifade ettiği bir pasajı alıntılamama izin verin:

> Benimsediğim tutum sürekli karşılıklılık hâlini gerektiriyor ve bunun altında hem adalet hem de etkinlik kaygısı var. Bu haletiruhiyeyle bir gruba söylediğim ilk söz şunlar oluyor: "Kendi anavatanınızın kültürüne ne kadar derinlemesine inerseniz, o kadar çok kendi derinliklerinize ulaşabilirsiniz." Ardından bir başka gruba şöyle diyorum: "Bir göçmen kendi kültürüne saygı duyulduğunu ne kadar çok hissederse, geldiği ülkenin kültürüne kendisini o denli açar." Bu iki denklemi yan yana koyuyorum çünkü biri diğerini destekliyor. Bir merdivenin ayrılmaz iki parçası gibiler.[2]

Bu zemin nadiren sabit ve istikrarlıdır. Genelde bu zemine hâkim olan şeyler, kişinin yeni yerindeki farklılıklar karşısında kapıldığı huşu, kendi geçmişiyle ilgili duyduğu utanç yahut bariz bir isteksizlik ve kimi zaman "ötekilere" karşı hor görüyle terk edilmiş o eski vatanına ait görkemin hafızalara bir şekilde kazınmasıdır. Ancak hâlâ Maalouf'un bir istisna olmadığına, maalesef nadiren bahsi geçse de yavaş yavaş bir norma dönüştüğüne inanıyorum.

Kitapları bu ortak varoluşla farklılıkların ortak zenginleşmesini tarif etmiş Pietro Citati'yi anmanız beni bir hayli memnun etti. Ancak sadece farklılıkların karşılaşmasıyla ilgili değil. Citati'nin Hannah Arendt ile Heinrich Blüm'ün buluşmasını aktarış biçimi veya Joseph Roth'un neticede kendisi için hiç de cennet olmamış

1. Amin Maalouf, *Les Identites meurtrieres. In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong.* Çev. Barbara Bray. Arcade Publishing: 2000 (*Ölümcül Kimlikler*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yay., 2008).
2. A.g.e., s. 51.

Galiçya'nın kültürel mozaiği hakkında hissettiklerini şiirsel bir harikuladelikle yeniden canlandırması inanılmaz bir şey. Dahası Pietro Citati beni mest etmektedir. Muazzam yeteneği bana göre özellikle, isabetli ve nerdeyse vecizeleşmiş ifadelerinde kendisini açığa vurmaktadır. Bu ifadelerle, genelde koca ciltlerde anlatılan fenomenleri basitçe dile getirmektedir. Bahsettiğiniz *Israele e l'Islam: le scintille di Dio* ("İsrail ve İslam: İlahi Kıvılcımlar") kitabında, Bruno Schulz'la ilgili şöyle bir cümleye dikkat çekeceğim: "Yere baktığında, Schulz ışıkla aydınlandığını gördü. Ateşli bir sütun, bir Tufan aynı galaksiden koparılmadan önce olduğu gibi alevden çiçekler açıyordu. Hepsi hiçbir Devrin yaratmaya ihtiyaç duymadığı yaratıcılık ve bereket, sonsuza dek yeniden üretilen o hayat verici maddeydi."[3] Ve şöyle ekliyordu: "Bir sanatçıya düşen görevin, sözcüklerin yardımıyla dünyanın yitip gitmiş birliğini yeniden tesis etmek olduğuna inanan kadim bir yazar gibi."[4] Ötekiler üzerine yazılmış bu satırlar, birilerinin dünyayı mevcudiyetleriyle değiştirmenin mümkün olmakla kalmayıp, gerçek anlamda değiştirdiklerine inanmamızı sağlamaktadır. Fakat dünyanın kendilerini bizden koparmamış mitlerindeki zenginliği tarif ederken de aynı derecede hünerlidir: Dünyayı algılama biçimimizi şekillendirmeye devam etmektedirler. Geçmişi ete kemiğe büründürme konusunda benzer güce sahip tek kişi belki de, Ireneusz Kania sayesinde keşfedip âşık olduğum Robert Calasso'dur. Bana öyle geliyor ki, dinin efsanevi [mitik] yahut polifonik [çoksesli] sureti hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir, çünkü onu unutmak ve kendimizi onun hayat bahşeden nektarından mahrum bırakmak için hiçbir sebep yoktur. Dinin yaratıcı potansiyeli açısından henüz açığa çıkarılmamış olasılıkların resmedilmesi olarak bana son derece mühim geldiğinden, belki bu konuya sonra döneriz. Bundan bahsetmemin sebebi, birkaç yıldır dinler arasındaki diyalogları takip etmemdir. Bu diyaloglar özellikle, katılımcıların farklı dünyalara girecek kadar

3. Citati, *Israele e l'Islam: le scintille di Dio* ("Israel and Islam: Divine Sparks"). Mondadori: 2003, s. 176-7.
4. A.g.e.

cesur olduğu ve karşıtlarında kendilerinden çok farklı olmayan ve kendi geleneklerini tamamlayan unsurlar görebildiği noktalarda epey ilgimi çekmektedir. Bir başka deyişle, bize ufukların kaynaşmasına sayısız örnek sunan şey tam da dinin kendisidir.

Ancak bu sefer bir an durup, *Begegnungen*'in imkânsızlığı, dayanışmanın dağılması yahut alıntıladığınız kısa pasajdan görüldüğü kadarıyla bu dağılma üzerine tesirli tahliller yapan denemelerinize eğilmek istiyorum. Bununla birlikte tümünden çıkarılan ders, bizi ille iyimser olmasa da başlangıç niteliğindeki bir izlenimi doğrulamaya itmektedir. Şöyle yazıyorsunuz:

"Dayanışma" kelimesi çok çeşitli biçimlerde tutunabileceği sabit bir somutluk arayışındadır. Arayışı kör karanlıkta olsa da, hiç de kararlılıktan yoksun değildir. Nitekim aradığını buluncaya dek bu kararlı ve tutkulu arayışı sona erdirmeyecektir. Sözcükler aracılığıyla beden arayışında, 21. yüzyılın sakinleri olan bizler, bu arayışın hem öznesi hem de nesneleriyiz. Hem kalkış hem de varış noktasıyız. Fakat aynı zamanda bu yolda yürüyen, kendi ayak izlerimizle bu yolu yaratan gezginleriz. Son kertede bu yol, ayaklarımızın bıraktığı izlerle açığa çıkacaktır ama yolculuk tamamlanıncaya dek haritadaki yerini göstermek zor olacaktır.[5]

Neticede dayanışmanın izlerine yönelik bu takibi, yukarıda bahsi geçen Richard Sennett'i ve empatiyle yorumladığınız, üç parçalı yeni hümanizm ("gayriresmî, açık işbirliği") formülünü onaylıyorum, Zygmunt. Özünde bana hastalıklarımızın devası gibi görünmektedir. Buna ilkesel anlamda bütünüyle onaylayan kendi mütevazı deneyimlerimden başka bir şey ekleyemem. Belki bu bütünlüğü daha az sallantılı kılacak bir unsur daha eklerim: Empatiyi. Bence havada uçuşan olasılıkları yakalamamızı, iyiliğin kıvılcımlarına üfleyerek onları dönüştürücü jestlerin alevlerine çevirmemizi sağlayan şey tam da bu içten gelen, doğal nezaket ilkesidir. Empati olmayınca çoğu şey ham kalır ve asla gün yüzünü göremez. Bundan hoşlanmadığınızı biliyorum fakat beni bağışlayacağınızı umarak bir kez daha,

5. A.g.e.

anlamanın olasılıklarını canlandırıp bunlara işaret etme ve kavrayışın iplerini sabırla dokuma stratejinize gönderme yapacağım. 29 Eylül 2012 tarihinde, Lublin'de yapılan ve Başpiskopos Josef Zycinski'nin açılışını yaptığı Hıristiyan Kültürü Kongresi'ndeki konuşmanızı düşünüyorum. Seminerinizin başlığı şöyleydi: "Toplumda İnsanın Postmodern İmgesi. Daha İyi Bir Geleceğin Kaynakları Nerede?" Bu başpiskoposun modernliğin mevcut durumuyla ilgili olarak, pek de cömert olmayan ne kadar çok şey formüle ettiğini hatırlıyorum. Bunlardan bazılarında sizin düşüncelerinize de atıfta bulunulduğunu işitmiştim. Nitekim konuşmanızın başlangıcını alıntılamama izin verirseniz, duyduklarım şunlardı:

> Lublin Piskoposluğunun Başpiskoposu Jozef Zycinski, Hıristiyan Kültürü Kongre'sinin fikir babası, itici gücü ve koruyucu meleğiydi. Bu odada ikinci kez (ve muhtemelen sonuncusu da olmayacak) bir araya gelişimiz, tüketimci bir pazarın bayağı yaygarası içinde kaybolma tehdidiyle karşı karşıya kalan ahlaki bir çağrıyı işitilebilir kılmak, ticarileşmiş bir kültürün onca bayağılığı, budalalıkları ve müstehcenliği içinde boğulma riskine girmiş insan onurunu görünür kılmak için gösterdiği yorulmak bilmez ilgisi sayesinde olmuştur. Jozef Miroslaw Zycinski bu odada değildir ancak içindeki her şey onun mirasıyla doludur. Birlikte insan ahlakının kaderi ve geleceği üzerine düşünmek adına, bu odada toplanmış olmamız onun mirasıdır.[6]

Katıksız bir empati. Onu bir müttefik olarak görüyorsunuz. Bu konuşmayı yaptığınız insanların, sözlerinizi iyi niyetlerle dinlediğini, hatta belki akıllarında ortak bir görevin (günümüz dünyasında insani standartların korunması) canlandığını anlıyorum.

Bu da verimli ve yaratıcı bir ufuk kaynaşmasının başka bir örneği, muhaliflerimizin göz önüne almadığı bir örnek değil midir? Karşılıklı tesir ve zenginleşmenin efsanevi bir örneği olma ihtimali yok mudur? Bundan ne tür anlamlar çıkarıyorsunuz, merak ediyorum.

6. A.g.e.

Zygmunt Bauman Staszek öncesinde bana, "*İncil*'de Tanrı'yı asla o sırada ve kesinlikle daha öncesinde değil, ancak sonrasında tanıdığımızın yazdığını" hatırlattınız. Kafka bu alabildiğine keskin gözlemi farklı sözcüklerle yorumlamış, alaycı bir şekilde Mesih'in hep varışından sonraki gün geldiğini söylemişti. Günümüzün akademik aklı (bir hadisenin önemi ve değeriyle bağlantılı sayısal ölçülerin dolambaçlı denklemlerini ve istatistikleri kült hâline getirmesiyle) azınlığı yok sayma veya onu hata paylarına itme eğilimiyle, çağlar boyunca insanların Mesih'i zamanında, yani heybesindeki müjdelerle bize, çalıların ve ağaçların, çamurların ve bataklıkların, kasırgaların ve tipilerin içinden bata çıka geldiği ânı fark edememe eğilimini daha da yüceltmekte ve teşvik etmektedir.

Her (istatistiksel) çoğunluk, tarihöncesi zamanlardan bugüne yola bir azınlık olarak çıkmıştır! Felsefenin insan praksisini, böbürle aktarıldığı gibi doğru çizgiye sokmaktan ziyade onun arkasından emeklediği hissinden kurtulamıyorum. Bu noktada bir kez daha Joseph Roth'un yardımına başvuracağım:

> Halk (mantıken politikacıların tersine) kesinlikle dünya siyasetinin dışında yaşamaz. Halk sürdüğü toprağın, yaptığı ticaretin, öğrendiği zanaatların dışında yaşar [...] Gazetelerini okuduktan, söylevleri dinledikten, vekilleri seçtikten ve dostlarıyla haberleri tartıştıktan sonra, iyi köylüler, zanaatkârlar, tüccarlar ve kentlerdeki işçiler evleriyle işyerlerine dönerler.[7]

Ve *Trans-atlantyk* yazarının hassas bir biçimde gözlemlediği gibi oralarda, o "evlerde ve işyerlerinde" ölü ya da diri dünyaya gelen, olgunlaşan veya çocukken ölen ufukların kaynaşmasıdır. Onu yöneten kendi kanunları olup, ana sahnedeki hengâmeye ve taşkınlıklara yahut perdelerin önündeki telaşlı koşturmacaya tamamen duyarsızdır. İlerleyip kendini gerçekleştirmesi veya olduğu yerde düşüp kalması, beşeri koşullara bağlıdır. Bazı koşullar

7. Joseph Roth, *Collected Shorter Fiction of Joseph Roth.* Çev. Michael Hofmann. Grenta Books: 2001, s. 250, 251.

insanlar arasındaki dayanışmayı ve işbirliğini üreten fabrikalar gibiyken, diğerlerinin imal ettiği şey insanlar arasındaki ayrılıkları ve yabancılaşmayı beslemede, filozofların veya demagogların safsatalarına kıyasla çok daha etkin olan karşılıklı şüphe, nefret, çekişme ve rekabettir. Bugünkü koşullar ikinci kategoriye aitmiş gibi görünmektedir. Ancak son değerlendirmede, tüm koşullar insanlara ait seçimlerin birikmiş ve toplanmış ürünleridir. Nitekim tercihler bakmaya koşullandığımız ve bu yönde eğitim aldığımız sahnede değil, tabiri caizse sahne ışıklarının, ulaşsa bile nadiren aydınlattığı kulislerde yapılmaktadır. Filozoflar ve sosyologların yanı sıra muhtemelen teologlar için (hepsi ısrarla kendi fikirlerinin kayda geçirilmeye değer olduğunu, diğer yazar bozuntularını ciddiye almaya değmeyeceğini söylerler), Mesih'in varışından sonraki gün ve hatta daha da geç gelmesi hiç şaşırtıcı değildir. Bu durumda dahi, seyahati sırasında sahte Mesihlerin kışkırtmalarıyla taşlanarak öldürülmekten kaçınması gerekir.

Lublin'deki etkinlikle bağlantılı olarak "Karşılıklı tesir ve zenginleşmenin efsanevi bir örneği olma ihtimali yok mudur? Bundan ne tür anlamlar çıkarıyorsunuz, merak ediyorum" diye sorduğunuzda, basitçe tereddüde kapılmadan ve açıkça kabul etmeyi ne kadar çok isterdim. Ancak deneyimlerin sınırladığı ve sürekli aşırı heyecana yer bırakmayan sağduyu şunu öneriyor: Bir *girişimden* ibaret sadece. Bir girişimden daha fazlası değil. Belki de diğer birçoğu gibi başarısız bir girişim. Fakat hemen şunu eklemekteyim: Deneme(ler)de başarısızlığa uğramak, denemeyi bırakma zamanının geldiğine *kanıt* olmaz. Çoğu kez yenilgi, denemeyi bırakmanın *mazeretine* dönüşebilir. Nitekim çoğu kez gereğinden fazla karıştırılsa da, kanıt ve mazeret aynı şeyler değildir! Ufukların kaynaşması, bir araya gelmenin, insan yaşamına ait pratiklerle deneyimleri birleştirmenin temelidir. Güven, dostluk, saygı ve işbirliği arzusunun harekete geçirdiği bu bir araya geliş ve birleşme olmadığında, ufuklar arasındaki kaynaşmadan beklenecek hiçbir şey olmaz. Bu koşulların hepsi aşağıya doğru yayılırlar. Her biri aynı Mesih gibi kendi ivmesiyle hareket eder. Çevrenin ve gündelik etkileşimlerin mantığıyla

algılanmaz, fark edilmez ve gözlenmez. Huntington'un "medeniyetler çatışması" düzeyinde imkânsız gibi görünen şey, mahalli çevredeki etkileşimlere bakıldığında, pratik olarak amansız bir zorunluluktur. Ve işte burada umut vardır.

SO *İncil*'deki önemli olan şeyi mevzu bittikten sonra bulduğumuz fikrine getirdiğiniz yorum gerçekten çok hoşuma gitti. Yani şimdi önümüzde el yordamıyla yolunu arayan körlerle ve bilinmeyenle baş başa mı kaldık? Çünkü neticede, seçtiğimiz yönün, (keskin gözlemlerinizle Zygmunt) "heybesindeki müjdelerle bize, çalıların ve ağaçların, çamurların ve bataklıkların, kasırgaların ve tipilerin içinden bata çıka" yaklaşan Mesih'i görmemizi sağlayacak yön olup olmadığını sorgulayacak bir durumda değiliz. Fakat burada, çelişkili bir biçimde olsa da kurtuluşumuzu aramamız gerekiyordur belki. Belki, Bruno Schulz'un iddialara göre "Mesih" adını taşıyan ancak günümüze ulaşmamış en önemli öyküsünde olduğu gibi, bu örnekte hiç kurtuluş şansı yoktur. Çünkü hepimiz kendi Mesihini baştan yazmak zorundadır yahut aksine salt varoluşlarıyla halihazırda yazıyorlardır. *İncil*'den konuşurken, Yaratılış'ın birinci kitabı, 26. bölümünden şu manidar ayeti anımsatmaya değer: "Ardından Tanrı dedi ki, insanı Kendi imgemizde, kendi suretimizde yaratalım." Sonraki bölümde bu biraz farklılaşır: "Ve Rab insanı yerdeki topraktan oluşturmuş ve burunlarından can nefesini üflemiştir. Böylece insanlar canlı ruhlara dönüşmüşlerdir." Bu sebeple gerçekte bunun nasıl olduğunu, topraktan yaratılıp can nefesiyle beslenmiş şeyler mi olduğumuz, yoksa Tanrı'nın imgesi ve suretini mi taşıdığımızı bilmiyoruz. Belki gerilimlere ve "medeniyetler çatışmasına" sebep olan şey budur. Başkalarının kendi ilahiliklerini kirleten, beş para etmez toprak parçası gördüğü yerde, kimisi Tanrı'nın izlerini görür. Diğerlerinin omuzlarında, kendi vasatlıklarına ait imgenin yükü vardır ve başkalarının da aynı olduğunu düşünerek kendi varoluşlarından keyif alamazlar.

Belki bu kutsal bir metnin tuhaf ve alışılmadık bir yorumudur ancak bana göre Joseph Roth'un mükemmel öyküsünde

fevkalade bir biçimde aktarılan Galiçyalı oğlanın şüpheciliğini yansıtmaktadır. Bana bırakın eline bir kitap veya gazeteyi, kalem bile almamış dedem Franciszcek'i hatırlattı. Buna rağmen beni, belagati ve PRL döneminde köyün su götürmez derecede çetrefil ve karmaşık yapısını kavrayış biçimiyle etkilemişti. Yanındayken sayıp döktüğü ve benim dışımda sadece atların dinlediği o gülünç monologları, aslında Wladyslaw Gomulka'ya ait söylevlerin kendi diliyle yorumlanmasıydı ve bunlar benim politikadan daha geniş bir dünyaya attığım ilk gerçek adımlardı. İlginç olan şey, dedemin rahipler ve kiliseyle kendi arasında büyük bir mesafe koymuş olmasıydı. Basitçe sessiz kalıyordu. Ne tuhaf ki bu Polonyalı köylü, tehlikeli ve hatta ona göre her şeye kadir bir devlete karşı, hürmetsiz bir mesafe içindeyken zayıflamış kiliseye karşı sessizdi. Haftada sadece bir kez kiliseye giderdi ve muhtemelen kendine özgü fikirleri vardı.

Başıma neyin geldiğine ve neden dedem Franciszek'i hatırladığıma dair hiçbir fikrim yok. Belki de şiirsel bir ifadeyle tarif ettiğiniz, sonrasında net bir şekilde hatırlayıp pratiğe geçirebileyim diye aklıma kazımam gereken şahsi bir ufuk kaynaşmasıyla oldu. Ufuk kaynaşmasının "bir araya gelmenin, insan yaşamına ait pratiklerle deneyimleri birleştirmenin temeli" olduğunu söylediniz. "Güven, dostluk, saygı ve işbirliği arzusunun harekete geçirdiği bu bir araya geliş ve birleşme olmadığında, ufuklar arasındaki kaynaşmadan beklenecek hiçbir şey olmayacağını" yazıyorsunuz. Belki Roth'un epeyce övdüğü, dünya telaşıyla kendi aramıza sağlıklı bir mesafeye koymaya dönük bu tutumda, dünyanın kurtuluşu yahut en azından dönüşümüne giden bir yol vardır. Aslında çocukluk deneyimlerim, sesleri ancak kendi kulübelerinde işitilir olan, bilgelikleri ancak doğrudan iletişime geçerek aktarılabilen Polonyalı köylülerin yanı sıra, Rus, Litvanyalı (hatta belki sadece Avrupalı) köylülerin deneyimlerini kapsayacak şekilde genişletilebilir. Belki genişletilmelidir de. Kendi sözlerini kâğıda dökmek kimsenin, özellikle de o köylülerin aklına hiç gelmemiştir. Çünkü Tanrı birileri okuyup onları yanlış anlar diye bunu yasaklamaktadır.

Kolaylıkla aklına gelebileceği gibi Zygmunt, burada yansıttığım ve tekrarladığım, Platon'un kendisinden başkası değil. Çok fazla şey yazmasına ve Avrupa'nın (ki sadece Avrupa'nın mı?) dünyayla insana olan bakışını bu denli büyük derecede biçimlendirmesine rağmen, yazılı sözcüklere tam anlamıyla güvenmemiş ve özellikle çok ciddi konular söz konusu olduğunda bunlara aşırı temkinle yaklaşmıştı. Bu konuyu *Phaedrus*'ta yazmış, Sokrates'in sesiyle kuşkularını ifade etmiş ve bunları doğrudan *Epistles*'da açıklamıştı. Bunlar bilinen meseleler ancak belki anımsatmaya değer. Çünkü bunlar herkes için net değil. Dostlarına yazdığı Yedinci Mektupta şöyle söyler: "Konuyla ilgili olarak bana ait bir tez yoktur ve olmayacaktır da. Çünkü bilginin diğer dallarında olduğu gibi bir izah getirmemektedir. Ancak meselenin kendisi ve birlikte yaşanan bir ömür üzerine yapılan onca sohbetten sonra, bir ruhta birinden ötekine atlayan ve böylelikle kendi kendisini var eden bir ateş aniden bir ışığın kıvılcımını yakar." Bunun insanlık tarihindeki en büyük filozoflardan birinin kaleminden çıktığını düşünmenin şaşırtıcı olduğunu kabul edeceksiniz. "Platonculuğu yaratan kişinin" nasıl şu iddiada bulunduğunu kavramak düpedüz imkânsızdır: "Bu sebeple izan sahibi hiç kimse, felsefi görüşlerini dille, özellikle yazılı karakterlerden oluşmuş bir şey için geçerli değişmeyen bir dille ifade etmeye cüret edemez."[8] Bu Platon'a hiç huzur vermeyecektir ve bu meseleye akıl almaz *Phaedrus* eserinde geri döner. Hâlâ köylü kökenimle yakından ilişkili bir durum olarak, bir kez daha Platoncu metinlere atıfta bulunmama gösterdiğim müsaade, benim açımdan son derece şaşırtıcıdır. Bu sefer yazı üzerine duyduğu tereddüt epey net bir şekilde ifade edilmiştir. Sokrates Mısır Kralı Thamus'un yazıyı icat eden Theuth'a söylediği sözleri çağırır. Belki bu sözler bizim için bugün bile geçerliliğini korumaktadır:

8. Platon, *The Seventh Letter.* Çev. B. Jowett ve J. Harvard. Encyclopedia Britannica: 1952.

> Sizin keşfiniz öğrenenlerin ruhlarında unutkanlık yaratacaktır, çünkü hafızalarından faydalanmayacaklar. Harici ve yazılı karakterlere güvenecekler, kendilerini hatırlamayacaklar. Keşfettiğiniz bu özel şeyin hafızaya değil hatıralara faydası vardır. Bu yolla müritlerinize verdiğiniz şey hakikat değil, sadece hakikatin suretidir. Birçok şeyin işiticileri olacaklar ama hiçbir şeyi öğrenmeyecekler. Her şeyi biliyormuş gibi görünecekler ama genel olarak hiçbir şey bilmeyeceklerdir. Sinir bozucu, bezdirici insanlar olacaklar, gerçekliği olmayan bir bilgeliğin taşıyıcıları gibi davranacaklardır.[9]

Sokrates ayrıca bu olmadan gerçek anlamda anlayamayacağımız, yorumlayıcı konuşmanın önkoşullarını da formüle etmektedir:

> Zekâ sahibi olduklarını düşünürsünüz fakat bir şey öğrenmek ve içlerinden birine soru sormak istediğinizde, konuşan kişi daima tek ve değişmez bir yanıt verir. Ve bir kere yazıya döküldüklerinde, onu anlayabilecek veya anlamayacak, kime yanıt vermeleri ve vermemelerini gerektiğini bilmeyen kişiler arasında herhangi bir yere yuvarlanıp giderler. Ve bunlar suiistimal edildiğinde veya kötüye yorulduklarında, onları koruyacak hiçbir velileri yoktur. Kendilerini koruyup savunamazlar.[10]

Belki köylülerin temkinli oluşunda haklılık payı vardır ve çeşit çeşit "çokbilmiş" kişilerin üzerine yazdıkları şeylerin, gerçekte düşündükleriyle çok az ilişkisi vardır. Bu düşüncelerin zihnime toplanmasının tek sebebi, Roth'un İmparator Mezarlığı ("Die Büste des Kaisers") öyküsüne duyduğunuz ilgi değil, aynı zamanda günümüz Polonya'sında köylülüğün mirasıyla ilgili tekrar eden tartışmalardır. Bana öyle geliyor ki, bu mesele bir dolu yanlış anlamaya ve mesnetsiz bir üstünlük hissine sebep oluyor.

Bu konuya tekrar dönme fırsatımız olur mu bilmiyorum. Bu sebeple Wieslaw Mysliwski'nin, köylü kültürünün sona ermesiyle ilgili ilginç (ya da bana öyle geliyor) gözlemlerini aktarmam ge-

9. Platon. *Phaedrus*. Çev. Benjamin Jowett. Clarendon Press, 1892, s. 75 (*Phidros*, Çev. Furkan Akderin, Say Yay., 2017.
10. A.g.e., s. 76.

rekecek. Neticede "birkaç istisna dışında köylü kültürü hakkında pek bir şey bilmeyen ve bilmek istemeyen"[11] Polonya aydınlarının hiç tam olarak bilmediği, değer vermediği bir kültürdür bu. Bu acınası bir durumdur çünkü bu geri adım, gerçekte kim olduğumuzu anlama çabasına büyük darbe indirmiştir. Polonya köylülerinin inatçı sürekliliğine bakarken, bunun kaynağını tüm toplumun kimliği olarak gören Mysliwski'yle hemfikir olmaktan kendimi alamıyorum: "Ancak benim görüşüme göre (teğetsel olarak), büyük oranda köylüler sayesinde Polonya ayakta kalmıştır. Toprağa, dile, inanca bağlılıkları sayesinde. Köylülüğün varlığını sürdürmesi, Polonya ister anneleri ister üvey anneleri olsun, babaları ve dedelerinden itibaren bugün ve daima bu üç temel üzerinden değerlendirilmiştir. Bu konuda bilinenlerden ve hissedilenlerden bağımsız olarak."[12] Bu açıklamada geçmişin nostaljisinden veya idealleştirilmesinden izler olsa bile, bugün gerçekleşen tarihsel siyaset yahut genel siyaset tartışmalarının olmazsa olmaz bir tamamlayıcısı olduğunu görmek imkânsız değildir. Eğer Mysliwski haklıysa, bilinci biçimlendirmenin en önemli ve istikrarlı yolu sözlü olmayan araçlardır. Burada köylü kültürünün bununla bağlantılı başka bir unsuru yatmaktadır: Deneyim. Mysliwski kasıtlı olarak, burada kastettiği deneyimlerin hangi türden olduğunu ayrıntılandırmamaktadır. Bunları yaşamın kendisiyle veya basitçe olan biten şeylerle değişebilir unsurlar şeklinde görmek mümkündür. Mysliwski şöyle yazar:

> Deneyim bu kültürün deneyimiydi. Bu şekilde tarif etmek mümkünse, nesilleri içeren dikey bir deneyimi ve kişinin yaşadığı toplulukları içeren yatay bir deneyim. Varoluşun çetinliğine ilişkin tüm deneyimlerin üzerindedir ve bu bağlamda abartıya kaçmadan varoluşsal bir dolgunluktan bahsetmemiz mümkündür. Bu deneyimde, insanların birey veya bir topluluk olarak bu dünyada karşılaşabilecekleri şeyler hiç eksik değildir. Bu deneyimin içinden, bu kültürün bütün felsefi sistemi açığa çıkmıştır. Nitekim bu insanların davranış-

11. Wieslaw Mysliwski, "Kres kultury chlopskiej" (The End of Peasant Culture), *Tworczosc* ("Works"), 4/701 (Nisan 2004), s. 53.
12. A.g.e., s. 56.

> larından, (ninni gibi) pratik veya faydalı bilgeliğinden, dahası nesillerin bilgeliği, değerlendirmeleri ve yargılarından süzülüp gelmiştir. Temelde her ihtiyaca dönük kaynaklarıyla, insanların uyması gereken kuralların da olduğu bir kılavuz yaratmıştır. Bu bilgelik kendisini mizah ve hicivde, köylülere has eğlence ve kutlamalarda, düğünlerde, köylülerin erotizmi, halk türküleri, flörtleri, vb şeylerde açığa vurmaktadır.[13]

Dolayısıyla gördüğümüz şey, olmazsa olmaz şeyleri yazıya çekme zahmetine girmeyen sözlü bir kültürdür. Yaşamın tamamını ve varlığını koruyan topluluğu çevreleyen bir deneyimdir. Topluluğun kimliğini ve ötekilerle arasındaki farkları ifade etmiştir. Bu paylaşılan kader, bir köylüyü yaratan şeydi. Belki de bu tam da Joseph Roth'un aklındaki şeydir?

Şimdi işler farklı. Eğer köylü kültürü kendisini tüketmişse, yerini ne almıştır? Bugün Lehler aslında kimler? Eğer nostaljik bir hisle dedem Francizsek'i hatırlıyor ve aynı anda kendimi tamamen onun dünyasının dışında buluyorsam ben kimim? Bir zamanlar, çeşitli odalara, önce Kiliseye ve sonrasında yahut belki de aynı anda akademik ortamlara girmemi sağladıkları için, ağırlıkla kitapların dünyasıyla biçimlendirildiğimi düşünmüştüm. Şimdi bu odalar bana, çocukluğumun dünyasının yitip gitmesiyle bağlantılı bir alternatifmiş gibi geliyor. Ve ona dönmenin yolları üzerine düşünüyorum. Elbette böyle bir dönüş yolunun olmadığını fark etmeme rağmen.

Belki köylü köklerimle ilgili olarak gereğinden fazla ileriye gittim ama mademki başladım i'yi noktalamama izin ver. Bu sessiz mirasın varisi olduğumu düşünüyorum ve bana, İmparator *Mezarlığı*'ndaki kahramanın gazetelerin dünyasına karşı hissettiği şüpheciliği anlıyormuşum gibi geliyor. Sadece anlamakla kalmıyor paylaşıyorum da. Çünkü bana göre sözde yaşamımızı kolaylaştırması gereken çeşitli "Facebook", "Twitter" hesapları ve her yere yayılmış internetin sadece Tanrı'nın bileceği türleriyle çoğalmış gazeteler, aslında hayatımızı kar-

13. A.g.e., s. 57.

maşıklaştırmakta ve onu fiyakalı bir ağın içine sarmalayarak daha büyük bir yalnızlık yaratmaktadır. Ancak Zygmunt, bu üzerinde zaten yürüdüğünüz ve bütünüyle yitip gitmeden başlamaya cüret etmediğim bir yol. Ben köylülüğün toprağında kalmayı tercih ediyorum. Bu deneyim bütünüyle tek, en fazla iki kuşakla sınırlıyken ve esasında mevcut davranış kalıplarının yeniden üretilmesini içeriyorken, ufukların kaynaşmasından nasıl bahsedeceğiz? Her şeye rağmen, köylü deneyimine dair bu mesajda, bahsi geçen Tekvin'deki yaradılış imgesi üzerine bireysel bir yorum bulmaya hazırım. Beni ikinci bir ben yaratıyor ve burada metnin arabuluculuğu olmaksızın iyiliğin ve eşsizliğin kaynağını tespit ediyorum.

ZB Platon'dan alıntı yaparak şöyle yazıyorsunuz: " 'Konuyla ilgili olarak bana ait bir tez yoktur ve olmayacaktır da. Çünkü bilginin diğer dallarında olduğu gibi bir izah getirmemektedir. Ancak meselenin kendisi ve birlikte yaşanan bir ömür üzerine yapılan onca sohbetten sonra, bir ruhta birinden ötekine atlayan ve böylelikle kendi kendisini var eden bir ateş aniden bir ışığın kıvılcımını yakar.' Bunun insanlık tarihindeki en büyük filozoflardan birinin kaleminden çıktığını düşünmenin şaşırtıcı olduğunu kabul edeceksiniz." Ancak bunu kabul etmeyeceğim. Platon'un "insanlık tarihinin en büyük filozoflarından biri" olması sebepsiz yere değildir. Bugün bile birçok insan, yine hiç de sebepsiz yere olmadan, Alfred North Whitehead'ın şu sözünü tekrar ediyor: Batı felsefesinin tümü Platon'un ayak izlerinin toplamı.

Ancak sorguladığın şu temel meseleye dönelim: Ne var ki kafamda çok az saç kaldı. Hepsi de, aralarındaki konuşma internet sunucularının ve "bulut bilgisayarcılığının" olduğu çağda gerçekleşseydi (dahası böylesi bir çağda Sokrates'in bir şekilde anlaşılabilme ihtimali varsa, ki bu konuda şüphedeyim), Sokrates'in Thamus'a ne söyleyeceğini düşünmekten diken diken oluyor. Diğer unsurlarla birlikte internet sunucuları, hayranlık ve korku karışımıyla "gelenek", "miras" veya "kerugma" diye adlandırdığımız şeyleri elimizden alan şeylerdir.

Hâl böyleyken (yani bugün) gelenek, Leszek Kolakowski'nin masallarından birindeki kahramanın, tekrar ihtiyaç duyacağı güne dek orada güvende kalır diyerek (ama bazı afacanların bundan bir top yapıp, mahallenin avlularında futbol oynamak için kullandıklarını bilmeden) tefeciye bıraktığı yüzle aynı kaderi paylaşmaktadır.

Düşünceleri ve onların peşi sıra edebî yazınları saklayan depolar, insanlık tarihinin görece geç keşifleridir. Bunlar keşfedilmeden önce, fikirleri takas etmenin ve paylaşmanın, dolayısıyla bilgiyi iletip paylaşmanın tek yolu sözlü/işitsel sohbetlerdi. "Bilge sohbetler" (Thomas Mann'm *Yusuf ve Kardeşleri* [*Joseph and his Brothers*] adlı kitabında keskin bir şekilde yeniden kurduğu sohbetler) insanlık tarihinin büyük bölümü boyunca, hadiselerin ve eylemlerin dövülüp tarihe kazıldıkları tek ocak olmuştu. Beşeri zamanın artzamanlı ("dikey") ve eşzamanlı ("yatay") boyutlarının, bir diğer deyişle *miras* ve *topluluğun* nihayetinde iç içe geçtiği buluşma noktasıydı. Tabiri caizse bunların hepsi, habersiz, kendi başına ve kendi içinde, kesin sonuçları garanti altına aldığına inanılan usulleri dikte eden skolastik yazıların yardımı olmadan, gözetmenler veya bekçiler olmaksızın gerçekleşmiştir. Nitekim bu koşullar altında (yazının ve arşivin icadıyla sonsuza dek sona ermiş koşullar) "Ben kimim?" yahut "Benim yerim nedir?" gibi sorular amaçsız, hatta anlaşılmaz olurdu. Peh, bırakın bunların kazanılmasını, oluşumunu ve yeniden doğuşunu, topluluk veya geleneğin taşıdığı cazibeye duyulan hayranlığın ifade edilmesi bile, mirasın un ufak olduğunu, ayakta duramayacak kadar sallantıda olduğunu göstermektedir. Geçmişin arşiv raflarında derlenip toparlanması gereken kayıtların koleksiyonu olduğunu farz eden belleğin "politikası", topluluğun ve geleneğin ölüm çanıdır. Bu fikrin çıktığı yerse cenaze merasimleridir.

Fakat artık durmanın tam zamanı, çünkü çok ileriye gittim. Antropolojinin büyük zihinlerinden Victor Turner'un öğretileri ve derslerinde açıkça belirtildiği gibi, "bilge sohbetlerin" (şayet bunu yapmanın zamanı gelecekse) ölüm ilanını yazmak için

hâlâ çok erkendir. Yarım yüzyıl önce tarihin birbirini takip eden ancak birbirlerini dışta bırakan *Gemeinschaft* ["topluluk"] ve *Gesellschaft* ["toplum"] aşamalarını ortaya atmış Ferdinand Tönnies'in iddiaları karşısında, *communitas* ve *societas* (Turner'm terminoloji üzerine gereksiz kafa karışıklıklarının önüne geçmek amacıyla adlandırdığı üzere) insanların kümelendiği her yerde birlikte var olmakla kalmaz, birbirlerine dayanır ve ötekinin varoluşunu talep eder. İkisi aynı anda mevcut olmadığında, insani varoluşumuzu idrak etmek mümkün olmaz. Dahası ikisine de aynı anda gömülmüş olmak, önümüzdeki yüzyıllar boyunca mahkûm olduğumuz şeydir. Bunlar insani varoluş dediğimiz kumaşın atkı ve çözgüsüdür. İki iplik en geniş çizgi veya en parlak renk olmak için rekabete girebilir ancak ömür boyu sürecek bir işbirliğine mahkûmdurlar. Bir başka deyişle, hem "yazılı" (yahut şimdi sanal) hem de sözlü kültür için, biri olmadan diğerini elde tutmak imkânsızdır. Her ikisi de ancak diğerinin yanında var olur. Yazıdan veya bilgisayar sunucularından önceki günlere dönmek mümkün değildir ama aynı zamanda prototipini 19. yüzyıl folklorcularıyla etnografların keşfedip kayda geçirdiği "köylü kültürünün" kimi tecessümleri hâlâ içimizde ve bizlerle birliktedir.

Son on yılda değişen şey, Jean-François Lyotard'ın iddia ettiği gibi "büyük anlatıların" gerileyişi ve beraberinde anlatıların çoğalmasıdır. Anlatıların yoğun kalabalığı ve elle tutulur sıkılığı, süregelen iletişimi önceden belirlenmiş bir sonuca indirgemektedir. Şayet bu koşullar altında "tarihsel siyaset" kendi başına açığa çıkmasaydı, Voltaire'in söylediği gibi onu icat etmek gerekecekti. Bugünkü koşullarımızda, düzenin (dünyanın ehlileşmesi ve anlaşılırlığı) netliğiyle ve "izahtan varesteliğiyle" çatışan şey, pek de *communitas* ve *societas* arasındaki çatışma değildir. Parçalanmış ve çatışmalarla bölünmüş olsa da sıkı ve sıcak bir yakınlık içinde varlıklarını birlikte sürdüren uyumsuz sesler ve çeşitli uyuşmaz farklılıkların kakofonisidir.

Tartışmalarımızın ana konusuna dönecek yahut şu anda tartışılan meseleleri bir deyimle tercüme edecek olursak şöyle

diyebiliriz: Monoteizm ve politeizm arasındaki savaşla ilgili olmadığı gibi, birden çok Tanrı'nın politeist bir *yaşam* bağlamında sentezden kaçınma inatçılığıyla da ilgili değildir. Her hayat, internet sunucularının, diyasporaların ve büyük bilgi ağlarının dünyasında yaşanmaktadır. Birbirine rakip politikacıların tarihi yeniden yazıp mirasın içeriğini yeniden seçen, dahası bu tür pratiklerden bol bol politik kazanç çıkarmayı uman, olası seçmenlerine alelacele (ve ümit ettikleri üzere tebaalarına) son derece basitleştirilmiş (ve birbiriyle çelişkili) formüller sunan, kaybolanlara yardım, kafası karışanlara açıklık getirme vaadinde bulunan tarihçiler gibi pozlar kestiği yerde, insanların dünyaya uyum sağlaması nasıl olacak da zorlaşmayacak. O hâlde sizin de dediğiniz gibi, İmparator *Mezarlığı*'ndaki kahramanın "gazeteler dünyasına" karşı hissettiği "şüpheciliği" sadece anlamakla kalmayıp bu hissi paylaştığınızda şaşırmayın. "Sözde yaşamımızı kolaylaştırması gereken çeşitli "Facebook", "Twitter" hesapları ve her yere yayılmış internetin sadece Tanrı'nın bileceği türleriyle çoğalmış gazeteler, aslında hayatımızı karmaşıklaştırmakta ve onu fiyakalı bir ağm içine sarmalayarak daha büyük bir yalnızlık yaratmaktadır" diye gözlemlerinizi aktardığınızda, bu şüpheciliğin kaynaklarını doğru bir şekilde tanımlıyorsunuz. Hatırlamayı ihmal etmemek adına kendi istekleriyle veya değil sürekli temas hâlinde kalmayı sürdüren yalnız insanların oluşturduğu kalabalık içindeki yalıtılmışlık bu. Eğer yaşamımda (benimkinden çok daha az geriye gitse de muhtemelen sizin yaşamınızda da) bir şeyler gerçekten kaybolup gitmişse, bu yazdığınız gibi "seslerin ancak kendi kulübelerinde işitilir olduğu, bilgeliğin ancak doğrudan iletişime geçerek aktarılabildiği" durumdur. Bugün dedeniz Franciszek muhtemelen kendisine bir laptop edinecek ve kendisine bir Facebook hesabı açamadığında muhtemelen torunundan yardım isteyecektir. Ardından geri kalanımız gibi "hatlardaki gürültüye" katkı yapacaktır. Ki bu çoğumuzun nafile yere kurtulmaya çalıştığı ve şu veya bu ölçüde hepimizin biraz azalmasını arzuladığımız bir gürültüdür.

Parantez içinde, dedeniz Franciszek'i kıskandığımı söylemeliyim. Dedem Izak birkaç başarısız denemeden sonra bana öyküler anlatmaktan vazgeçmişti. Muhtemelen farklı bir kabileden olduğuma ve "bilge sohbetlere" uygun değerli bir ortak olmadığına hükmetmişti.

6
Mirastan Mahrum Kalanlar; yahut Baştan Gelenek Yaratmak

Stanislaw Obirek Sevgili Zygmunt, söylediğiniz gibi internet sunucuları, bizi geleneğimizden ve mirasımızdan mahrum bıraktığında bize ne kalır? Thomas Mann'ı takip ederek bahsettiğiniz ve çeşitli yazma biçimlerinin onulmaz şekilde yok ettiği "bilge sohbetler" artık erişimimizin dışındadır. Bu sohbetlerin öldüğünü ilan etmek için hâlâ çok erken olduğu konusunda sizle hemfikir olsam da, yazının (zamanın insanlarına uygun biçimlerle) kendimize ve dünyaya ilişkin algılarımızı nasıl bu denli yeniden biçimlendirdiğini hatırlamak yapmaya değer bir şey gibidir. Yazının gelişiyle ortaya çıkan sonuçları fark

etmemi sağlamış büyük üstatlardan ikisini anmaktan kendimi alamayacağım. Biri eşi olmayan ve hâlâ yazmaya devam eden Jack Goody, diğeriyse daha az üretken olsa da her yeni kitabıyla heyecan yaratan Jan Assmann'dır. Goody'nin yalnızca tek bir kitabından bahsedeceğim. Diğerleri de üzerinde düşünmeye değer yapıtlar olsa da, benim açımdan[1] titiz bir ilgiyi hak eden *The Logic of Writing and the Organization of Society* [Yazmanın Mantığı ve Toplumun Örgütlenmesi] adlı kitabıdır. Ona göre pratik anlamda hükümdarlara sınırsız olasılıklar sunan, ellerine sadece mekân üzerinde değil zaman üzerinde de kullanabilecekleri bir güç veren şey yazıdır. Yazıdan faydalanma yetisi, onlara komşularıyla temas kurma ve sıklıkla onları fethetme yetisi kazandırmıştır. Belli uluslar arasında büyüyen bağımsızlık hissi ve mesafe, özellikle Tanrı inancıyla birlikte gittiğinde, çatışmalarla savaşların kıvılcımını yakmıştır:

> Dünya dinlerinin (ve yazılı ideolojilerin) gelişiyle, gruplar arasındaki çatışmalar oldukça farklı şekillerde, politik birimlerin hem içinde hem dışında etkilenmişlerdir. İçsel olarak Kilise ve devletin özerkliğindeki artışın, yazılı dinin sınırları koruyan niteliğinin sonuçlarından biri, iki "büyük örgüt" arasındaki gerilim ve mücadeleden ibaret olmayıp, farklı "dünya" dinlerinin savunucuları arasında, din savaşlarıyla zirveye çıkan çatışmalardır.[2]

Yazı olmadığında da benzer şeyler yaşanıyordu muhtemelen ama kuşku yok ki, yazı bu fetihleri ve bağımlılığı basitleştirmiş, tasdik etmiştir. Diğer yanda yazı iki ucu keskin bir bıçak gibidir ve onu kullanan kişiye karşı da dönebilir: "Sınırlara, Kitabi dinlerde olan tipte işaretlere sahip olduğunuzda, elinize sadece koparılmış mezhepler değil koparılmış bireyler de geçer. Dönek veya dinini değiştirmiş bireyler. Din değiştirme, yazılı dünyanın yarattığı yahut tanımladığı sınırların işlevlerindendir."[3] Dola-

1. Jack Goody, *The Logic of Writing and the Organization of Society.* Cambridge University Press: 1986.
2. A.g.e., s. 102-3.
3. A.g.e., s. 10.

yısıyla belki o kadar da kötü bir şey değildir. Önemli olan nasıl kullanıldığıdır. Bu kitaptaki düşüncelerden birini daha ele almak istiyorum. Bu seferki doğrudan konumuzla, yani dinle alakalı.

Tanrı'dan gelen ve ağızdan ağza aktarılan sözler değişikliklere uğramış ve göreli bir kolaylıkla değişen koşullara uyarlanmıştır (Goody'nin "geçişimli niteliği" diye bahsettiği şey budur). Söz yazıya döküldüğü an, nihai ve değişmez bir referans noktasına dönüşür:

> Okuryazar kiliselerde, dogma ve hizmetler diğerlerine kıyasla katıdır (yani dogmatik, ayinsel, ortodokstur). Akideler ve öğretiler sözcük sözcük aktarılır, Rabbin Masası ezberlenir, ayinler harfi harfine tekrarlanır. Bir değişiklik oluyorsa, bu çoğu kez bir kopuş hareketiyle yaşanır (buradaki "kopuş" ana kiliseden ayrılan mezhepler için kullanılmaktadır). Bu süreç, sözlü duruma işaret eden birleşme sürecinin aksine, kasıtlı surette reformist, hatta devrimcidir.[4]

Dahası bunlar tam da, Hakikatin tek kaynağına dönüşerek diğer rakip iddialara hoşgörü göstermeyen Kutsal Kitaba dayalı dinlerdir. İşte beni rahatsız eden ve Jan Assmann'ın dikkatimizi çektiği şey de yazının bu mirasıdır. Dolayısıyla kısmen iddialarını haklı çıkaran unsurlar olarak, kendi rahatsızlıklarımdan bahsedeceğim. Assmann'ın kitabı karmakarışık insanlık tarihine epey açıklık getirse de, aralarına sizin tabirinizle "son derece basitleştirilmiş bakış açıları sunup, bol kazanç elde etme arzusuyla yitip gidenlerin ve kafası karışanların yardımına giden, tarihçi (gibi poz veren) politikacıları" dahil etmenin hiçbir yolu yoktur. Konforlu varsayımlarımızı karıştırıp sarsmaktadır. En azından bu, kültürel belleğe adanmış olup Lehçeye çevrilmiş tek kitabını okurken başıma gelenler. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*'inde [*Cultural Memory and Early Civilizations*] ele alınan birçok konu içinde, kutsal sayılan ve belli medeniyet bölgelerine destek olmuş temel metinlerin yaratılması bahsetmeye değerdir. Genel olarak

4. A.g.e., s. 9-10.

düşündüğümüz şeyin aksine, başlangıçları şaşkınlık vericidir. Dolayısıyla Yahudiler inançlarının temel çerçevesini Perslere borçludurlar. Yerel geleneklerin gelişimini etkisizleştiren şey tam da emperyal politikalardı. Elbette mesele, bu inançları fethedilen insanlara yabancı unsurlar olarak tanıtmak değildi. Aksine tam tersiydi: Perslerin aldığı kararlar sayesinde, Mısır ve diğer fethedilen insanlar kendi kültürel kimliklerini keşfettiler. Tam da bu, Yahudi *Tevrat*'mm en önemli kitabını açığa çıkaran unsur olmuştu. *Tevrat*'ın Beşinci Kitabı'nın temel görüsü, kendisinden sonraki bir dolu dinî geleneğin paradigması oldu. Ancak bu değişikliklerin bedeli ağırdı: "Kamusal yaşamın politikayla bağını koparma süreci, esas olarak Perslerin döneminde gerçekleşmeye başladı. Mısır ve Babil'de, temsilci kültür rolünün yazman-memurlardan, yazman-ruhbanlara geçtiği bir dönemde kültürün ruhbanlaşmasına tanık oldu. İsrail'de ise peygamberlerden âlimlere geçildi."[5]

Dinin ruhbanlaşması, kutsal ve hareketsiz hâle gelmesine yol açtı. Dolayısıyla belleğin ruhbanların denetimine geçmesiyle Mısır'da yaşanan buydu. Aynısı, kehanetsel ve hermenötik boyutuna temel oluşturan kilit unsurunu teslim etmiş tüm kültürler için de geçerlidir. Peygamberler, politik iktidarın suiistimal edilmesini sorgulayarak, onu olması gereken oranlara getirmişler ve çeşitli hermenötik stratejiler sayesinde "yazmayı bilenler" kutsal metinlerin değişen kültürel bağlamlara entegre edilmesini sağlamaktadırlar. Bu büyük oranda, geleneklerin aktarılmasını sağlayan teknolojilerdeki değişim sayesinde olmuştur. Sözlü geleneğin yerini yazının alması, ritüellerdeki durağanlıktan çıkmayı mümkün kılmıştır: "Geleneklerin yazılı unsuru sayesinde, tekrarlama ediminin ağırlığı yerini yeniden sunma edimine bırakmaktadır; ritüeller yerini metinsel tutarlığa, uyuma bırakmaktadır. Bunun içinden, sadece taklit ve koru-

5. Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press: 2011, s. 187 (*Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., 2001).

madan ibaret olmayıp yorum ve hafızadan da parçalar taşıyan, yeni bir birleştirici yapı açığa çıkar."[6]

Bunlar Jan Assmann'ın kışkırtıcı düşüncelerinden sadece birkaçıdır. Nitekim dini ve kültürümüzdeki yerini düşünme çabamızda, anlamdan yoksun olmadıklarını düşünüyorum. Goody ve Assmann'ı okurken epey faydalanmama rağmen, yaptıkları teşhislerin moralimi bozmadığını, beni okuma ve yazmadan uzaklaştırmadıklarını (tam tersi) da itiraf etmek zorundayım. "Yazı mantığını" ve "kültürel belleği" yeniden inşa etmek, beni kendi yazılı eserlerimi yaratmaya ve gerek kültürel gerekse dinsel anlamda kendi belleğim (herhangi bir nitelik olmadan salt bellek) üzerine sakin kafayla düşünmeye teşvik etmektedir. İkisi de tatlı ihtilaflarda, kimi zamansa köylü şakalaşmalarında yüzeye çıkmaktadır. Çünkü neticede, kalkış noktası önemlidir ve iyi bilinmektedir; her ne kadar varıştan hep kaçınıyor ve gizli kalmayı sürdürüyor olsa da. Bunun anlamı yeni bir şeylerin yaratılması mı, yoksa bitmek bilmez dairelerde dönüp durmak mı?

Dedelerimiz Izak ve Franciszek'in bu konuda söyleyeceklerini merak ediyorum. Neticede farklı belleklerden ve kültürlerden geldiler. Yitip gitmelerine Lyotard'ın yas tuttuğu "büyük anlatıların" mirasçıları olduklarını fark etmişler miydi? Yahut belki de Baumanların ve Obireklerin kuşaklarına ait küçük öykülerle mücadele etmişlerdi. Günümüzün en büyük derdi kültürel kodları birbirine karıştırmaktan kaçınmaları, her birimizin yanı başında varolan dünyanın ayrı ayrı var değil bir şekilde birlikte var olduğunu görmekten onları alıkoymuş mudur? Bilginin gittikçe büyüyen beyaz gürültüsü sebebiyle, yalnızlık ve yabancılaşmadan daha fazla acı çektiğimiz düşünüldüğünde, benimle hemfikir olma nezaketi gösterdiğiniz üzere, bu dedelerimizin topluluklarına daha güçlü ve sağlam şekilde bağlandığı anlamına mı gelir? Çünkü gayet iyi farkındayız ki, tarihin fırtınaları ikisine de acımamıştır. Aksine bildikleri dünyayı gözlerinin önünden süpürüp atmıştır. İkimiz de bunları gözlemledik; onlara sorular

6. A.g.e., s. 4.

sormaya çalıştık. Ona ne kadar çok soru sormak istediğimi ciddi anlamda ancak şimdi fark ediyorum. O dönemde dedemin monologlarını dinlemekten başka bir şey yapamıyordum, çoğunu anlayamıyordum. Bu sebeple çok sevdiğim ve zorunlu okuma olarak öğrencilerime tavsiye etmekten hiç vazgeçmeyeceğim bir kitabın başlığına çok doğru bir şekilde koyduğunuz gibi, yeni bir gelenek mi yaratıyoruz yoksa sadece onu tercüme mi ediyoruz emin değilim.[7]

Zygmunt Bauman Elimi göstereceğim: Sözlü ve yazılı sözler arasındaki ilişkiye dair tartışmalarda, bildiğiniz gibi konuşmanın değil de yazılı dilin kökenlerini ve üretken enerjisini tespit etmiş Jacques Derrida'nın görüşlerinden yanayım. Kendiniz bizzat, (haklı bir şekilde) yazının bir dolu günahını hatırlatarak, o olmadığında şeylerin "muhtemelen birbirine benzeyeceğini, ancak kuşkusuz yazının bu fetihleri ve bağımlılığı basitleştirip tasdik ettiğini" gözlemliyorsunuz. Yazılı kayıtlar kuşku yok ki, ortodoksiyi (ve bu sebeple rakip görüşlerden korunması gereken bir şeyi) mümkün kılan koşulları yaratmıştır. Ancak aynı zamanda yaşama, sapkınlığı, bölünme/hizipleşmenin ve daha genel anlamda "eleştirel düşünce" dediğimiz şeyin altındaki dürtüleri sokmuştur. Bu aynı zamanda, dinler tarihinin karmaşık yapısına bıraktığı tesirle de ilgilidir. Yazılı kayıtlar cennet kapılarının anahtarlarını büyüklerin ellerinden almış ve okuma-yazma sanatını bilenlerin eline teslim etmiştir. Bir başka deyişle hiyerarşinin kökten devrilmesiydi. Luther'in çıkmasını mümkün kıldı.

Johannes Gutenberg'in icadından kırk yıl sonra doğan Martin Luther, Kutsal Metinlerin Kilisenin her bir üyesine yeniden teslim edilmesini, böylece tüm inananlara bu metinlerde yer alan erdemin/ayrıcalığın emanet edilmesini talep edebilmişti. Öncesinde bu hak/sorumluluk sadece üstlere/büyüklere aitti (önce yaşça sonra rütbece büyük kişiler). Gutenberg'in icadından

7. Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals.* Polity: 1989 (*Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. Kemal Atakay, Metis Yay., 1996).

sonra değil de kırk yıl önce doğsaydı, Luther'in aklına muhtemelen bu fikir gelmeyecekti. Ancak diğer taraftan Gutenberg'in icadından sonra bu fikrin ortaya çıkacağı önceden belliydi ve ilk kimin aklına geleceğinin önemi yoktu. Kitabi Kiliselerin karşı çıktığınız hoşgörüsüzlüğü, yazının suçu değildi. Aksine Kiliselerin dedeniz Franciszek gibi insanların yapması muhtemel "amatör felsefeye" karşı kendisini savunmalarıydı. Bizzat bahsettiğiniz gibi, eleştirel akla sahip bilge bir adam olan dedeniz örneğinde, bu öz-savunma oldukça etkiliydi! Franciszek'in *İncil*'i derinlemesine okuduğundan şüpheliyim. Kutsal Metinlerdeki mesajlarıysa, Latince işitmiş, kürsünün üstündeki rahibin dudaklarından anlayabileceği bir dilde duymuştu. Sanırım Carlo Ginzburg'un bin bir uğraşla Engizisyon'un gizli arşivlerinden çıkardığı *Peynir ve Kurtçuklar* öyküsü,[8] Domenico Scandella gibi dinî metinler yazmaya girişseydi Dedeniz Franciszek'i bekleyen kaderi görünür kılardı. Scandella Menocchio diye bilinen mahallesinde, Engizisyon dönemi sırasında bu işi cesurca ama bir nebze dikkatsizce yapmıştı. Bence konu yazının faydalarıyla ilgili değerlendirmelerimiz olduğunda, büyük oranda hemfikiriz. Özellikle vahiysel önermelerine rağmen [Goody ve Assmann'm] "yaptıkları teşhislerin moralimi bozmadığını, beni okuma ve yazmadan uzaklaştırmadıklarını (tam tersi)" belirttiğiniz düşünüldüğünde. Aynısı benim için de geçerli.

Şimdi karşımıza çıkmış felsefi sorunları kavrayışımızda hayati konuma sahip sorunuza gelelim: Benim Izak ile sizin Franciszek bunlar hakkında neler söylerdi? Muhtemelen aralarındaki sohbetin dinî hakikatleri tartışma noktasına gelmeyeceğini söyleyeceğim, çünkü söylediğiniz üzere "her birimizin yanı başında varolan dünyanın ayrı ayrı değil de bir şekilde birlikte var olduğunu görmekten onları alıkoymuş olan, günümüzün en büyük derdi kültürel kodları birbirine karıştırmaktan kaçınmış-

8. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: the Cosmos of a Sixteenth-century Miller.* Çev. John Tedeschi ve Anne Tedeschi. Johns Hopkins University Press: 1992 (*Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Çev. Ayşen Gür, Metis Yay., 1996).

lardır". İşte meselenin düğüm noktası budur! Ayırma ve dışarıda bırakma gibi toplumsal pratikler, "büyük anlatılarda" değil tek olma iddialarında görünür ve gerçek olmuşlardır.

Onulmaz karşıtlıklar (antagonizma) onları yaratan koşullar ortadan yitse bile varlıklarını sürdürebilirler. Ancak bunu daha ne kadar yapabilir? İşte bunu ne ben biliyorum ne de siz. Tahmin etmemiz de mümkün değil. George Steiner bir keresinde Voltaire'in veya Holbach'ın kendinden emin kesinliklerini, tarihin sonrasında bizden çekip aldığı cehaletlerinin onlara tanıdığı bir ayrıcalık olarak açıklamıştı. Franciszek ve Izak da benzer bir ayrıcalıkla inançlarının sağlamlığına minnet duyuyorlar ve rahiplerin yorumlarına (onlara ulaşmış mesajlar sadece bunlardı) tevazu gösteriyorlardı. Ancak bizler, onlarda olmayan bilgiyle engellenmiş durumdayız.

İşte Ulrich Beck, en son çalışmasında,[9] çağdaşlarımıza ait gündelik deneyimlerden çıkarılan bilginin genel hatlarını şöyle açıklar:

> Farklı dinler daha da dolaysız bir biçimde temas içine girmektedirler. Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar aynı yerlerde dua etmektedirler. Milyonlarca inananın yabancı topraklara dağılmasıyla, tek gerçek Tanrıları da yerküreye yayılmaktadır. Dünyanın rakip tanımayan efendileri, şimdi çevrelenmiş bir alan içinde beraber yaşamayı öğrenmek zorundadırlar. Coğrafi yakınlık ve toplumsal mesafenin bu eşzamanlılığından ileri gelen patlayıcı güç, kendilerini birbirlerinden yalıtma çabalarının nafile uğraşlar olmasıyla, daha da elle tutulur bir hâle gelmektedir [...] Burada deneyimlediğimiz şey, dünya dinlerinin birbirine geçmesi ve onulmaz karşıtlığıdır... Dini ötekinin tek ve herkesi dışlayan Tanrısı artık başka yerlerde değil, burada yanı başımızdadır.

Kısaca: Birbirine rakip monoteizmlerin, paylaşmaları kaçınılmaz bir dünyada yok edilmesi mümkün olmayan politeizme

9. Şu eserine bakınız: "Global Inequality and Human Rights: a Cosmopolitan Perspective", *Future Modernities, Challenges for Cosmopolitan Thought and Practice*. Editör Michaela Heinleina. Transcript Verlag Bielefeld: 2012, s. 118-19.

uyum sağlamaktan ve buradan en açık sonuçları çıkarmaktan başka çareleri yok.

Ancak burada bir sorun vardır: Hangi sonuçlar? Bunları anlama konusunda, Francizsek ve Izak'tan daha ileri bir konumda mıyız? Beck uyarır: "Yaşam koşullarıyla dünya deneyimlerinin kozmopolitleşmesi, illa kozmopolit bir bilinç ve zihniyet üretmez. Sarsıntılar her zaman insanların gözlerini, dünyanın genişliğine açmaz."[10] Farklı grupların evrensel iddialarıyla göz göze gelmek, çatışmalara yol açar ve beraberinde şiddeti getirebilir. Levhalar her sapakta birden fazla yön göstermektedir.

SO Zygmunt bahsettiğiniz Carlo Ginzburg'un kitabındaki kahramanın maceraları emsalsiz değildir. Katolik Kilisesinin sapkın eğilimlerle baş etme biçimleri de böyle değildir. Dominico Scandelli'den yüz yıl sonra, Giordano Bruno, Campo di Fiori'de toplanan kitleyi hoşnut etmek adına ateşe verilmişti. Bildiğim kadarıyla, Ginzburg'un Vatikan Arşivlerini sınırsızca açma ısrarı bürokratik engellerle karşılaşmaktadır. Bundan dolayı da Engizisyon'un kontrolcü pratiklerine dair bilgimiz eksik kalmaktadır. Rağbet görmeyen görüşleri dillendiren ağızları kapatmak veya onları kazıklarda yakmak, kuşkusuz fethedilenlerin zihinlerini denetim altına almanın yollarından sadece biridir (doğrusu benzer şeyler, totaliter ve otoriter rejimlerin yanı sıra 20. yüzyıl dinleri tarafından da yapılmıştır). Stephen Greenblatt yakın zamanda bir başka yoluna dikkat çekti. Bunu Lucretis'un *De rerum natura* şiirinin hatırlanması ve unutulmasını, özellikle de bu tarihsel dönemin başkahramanı Poggio Bracciolini'nin katkılarını yeniden kurgulayarak yaptı.[11] Bunlar bir hayli aydınlatıcı hadiselerdir ve çeşitli yollarla sizin ve Derrida'nın paylaştığı fikrin, yani yazıda "dilin kökleri ve üretken enerjisinin" saklı olduğu görüşünün bilgeliğini gözler önüne serer. Ancak bu işlevi konuşma/sohbet olmadan yerine

10. A.g.e.

11. Stephen Greenblatt, *The Swerve: How the World Became Modern.* Norton & Company: 2012 (*Sapma: Medeniyetin Seyrini Değiştiren Keşfin Öyküsü*, Çev. Suat Ertüzün, Can Yay., 2013).

getirip getiremeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Eğer Poggio'nun Floransalı hocaları, ona okuma ve kadim yazarların manastır yazıhanelerinde çürüyen yazmalarını arama tutkusunu aşılamasalardı, Lucretius'un bu eseri büyük ihtimalle asla gün ışığına çıkmayacak ve atalarımızın bakış açılarının değişmesinde hiçbir rol oynamayacaktı. Ve eldeki resmi tamamlamak adına şunu eklemem gerek: Eski Roma ve Yunan eserlerine düşkün olan bu hümanist, sekiz kadar Papanın sekreterliğini yapmıştı ve bu Papalık için pek de müreffeh bir dönem değildi. Ayrıca Greenblatt'ın kitabından süzülen imgeyi, Jean Leclerq'in yüzyıllar boyunca Benedict manastırlarındaki ibadetle birlikte var olmuş edebiyat aşkını ele aldığı hayranlık verici çalışmayla tamamlamak zorundayız. Bunlar olmadan *De rerum natura* ve diğer "pagan" hazineleri asla bize ulaşamazdı.[12]

"Yazılı" ve "sözlü" kültürün bu ikilemlerini, görüşlerine büyük değer verdiğim Shoshana'yla tartışmıştım. Shoshana bana dolambaçsız ama doğrudan meselenin özüne yönelik bir soru sormuştu: Neden yazı mı yoksa konuşma mı diye bir seçim yaratıyorsun? Her ikisi de bizim için önemli ve eğer beynimizi illa bir şey üzerine yoracaksak, bu ikisinin nasıl kullanıldığı üzerine olmalı. Adolf Hitler'in *Mein Kampf*ından bahsetti. Ne kitabın ismi ne de yazarı, dehşetli bir ürpertiye kapılmadan ve hem okurları hem de kendilerini faaliyet kapsamı içinde bulmuş kişiler için taşıdığı yıkıcı gücü fark etmeden anılabilir. Hitler'in kararttığı sayfaların yıkıcı boyutu, yazıldığı veya yayınlandığı anda değil, yazarı inançlarını ve dünyaya bakışını dünyaya duyurmaya başladığında, Nazi Almanyası ve fethettiği ülkelerde radyo alıcıları olan insanların artmasıyla net bir görünüm kazandı. Dolayısıyla bu korkunç metin, konuşmalar ve onu destekleyen "demokratik yollarla" seçilmiş yapılar sayesinde ete kemiğe büründü. Bu sebeple üzerine tartışılacak bir şeyler var ve yazıyla konuşmayı tartışırken neyi kastettiğimizi netleştirmek kıymetli bir şeydir.

12. Jean Leclercq, *The Love of Learning and the Desire for God: A Study of Monastic Culture.* Fordham University Press: 1982.

Ulrick Beck'in (ki bildiğiniz gibi bana epey yakındır), dünya monoteizmlerinin kendilerini içinde bulduğu yeni durum hakkında yazdığı ve sizin biraz önce sunduğunuz son düşünceler beni çok etkiledi. Vardığı şu sonuca karşı çıkmak mümkün değildir: "Birbirine rakip monoteizmlerin, paylaşmaları kaçınılmaz bir dünyada yok edilmesi mümkün olmayan politeizme uyum sağlamaktan başka çareleri yoktur." Fakat bu uzlaşmaya dair hiçbir emare yoktur. Aksine durum bunun tam tersidir. Ortada bir şey varsa, o da her yönden işitilen silah şakırtılarıdır (neyse ki büyük oranda ideolojik türden silahlardır bunlar). Şimdiye dek bunların susacağını gösteren bir emare olmadığı gibi susmalarını sağlayacak kaynaklar da yoktur. Dolayısıyla Beck'in uyarısına katılıyor ve sizinle tekrar ediyorum: "Yaşam koşullarıyla dünya deneyimlerinin kozmopolitleşmesi, illa kozmopolit bir bilinç ve zihniyet üretmez. Sarsıntılar her zaman insanların gözlerini, dünyanın genişliğine açmaz." Hatta belki itinayla ortaya koyduğu ifadeyi sertleştirip, asla açılmayacaklarını da ekleyeceğim. Aksine şovenist ve köktenci demagogları körüklemektedirler. Ve bahsettiğiniz şiddet, bir olasılık değil Varşova sokaklarında bile gözlemlenen bir olgudur. Peki, geriye dönüşü mümkün mü? Bilmiyorum ve falcı rolü üstlenmek de istemiyorum. Maalesef kurumsallaşmış dinlerde, kendini koruma reflekslerini görmüyorum. Sık sık bu hareket içimi kaygılarla dolduruyor ve düpedüz korkutuyor.

Bu korkuları kendisiyle paylaştığımda Shoshana hep şunu soruyor: Dinde kötülüğün tohumlarını görüyorsan ve ondan kurtarmaya gelmesini kesinlikle beklemiyorsan, neye inanıyorsun? Ona göre her şey açık ve net. İnanmamak gibi bir hediyeyle kutsanmış ve en azından illüzyonların ağırlığını taşımıyor. Ya ben? Bana bunu sorduğunda ürkerek, onunla karşılaşmamı sağlamış İlahi Takdire inandığımı ve bu dünyada yaşama olasılığına duyulan inancın her ikimize de nasip olmuş bir lütuf olduğunu söyleyerek yanıtlamaya çalışıyorum. Belki bizler eyerden bütünüyle fırlayıp düşmedik. Bu dünyayı sadece miras almakla

kalmadık. Aynı zamanda ona bir şekilde sahibiz ve gücümüzün sınırları içinde onu değiştirebiliriz. Eğer değiştiremezsek, en azından bir nebze bize ait bu beşeri dünyada varlığımızı sürdürmek adına, bu uğurda mücadele edebiliriz.

ZB Bunların tümünü çok güzel bir şekilde önümüze serdiniz Staszek. Dahası hepsinden sağ salim çıkıp takdire şayan bir biçimde hissettiniz. Bana göre bizim ve dünyanın kurtulma umudu tam da burada yatmaktadır (sizin gibi yaşamın ve dünyanın içinde deneyimlenen, yine sizin gibi kendi deneyimleriyle anlamlandırılıp diğerleriyle paylaştırılan bulgularda). Üstelik bizi sarsan çalkantıların gözlerimizi dünyanın genişliğine *asla* açmayacağını söyleyerek, Beck'in tezini keskinleştirmeniz karşısında da güçlü bir argüman bu. Aynı anda bizi gözlerimizi yummaya ayartsa bile, gözlerimizi alabildiğine açmaktadırlar. Neticede gözlerini kapatanlar, dünyayı biçimlendirmek ve içindeki insanların iyiliği için taşıdıkları sorumlulukla yüzleşmek zorunda kalmayacaklar. Sırtlarından bir yük daha, zihinlerinden bir endişe daha eksilmiş durumdadır.

Bu veya öteki biçimde dünyaya sahip olduğumuzu ve zaman zaman, kâh şurada kâh burada, en azından küçük bir kısmını daha iyi hâle getirebildiğimizi söylerken haklısınız (ve övgüyü hak ediyorsunuz). Bize ait olan bu dünyanın hâlâ oluşum aşamasında olduğu, yaratılışının hâlâ tamamlanmadığını ve yaratılma sürecini devam ettirip tamamlama sorumluluğunun (önceki sohbetlerimizi hatırlatırsak) bize düştüğünü dikkate alırsak, tüm sorumlu ev sahipleri gibi, onun iyiliğini düşünmek, iyiliği ve güzelliğiyle meşgul olmak hakkımızdır. Camus'un amentüsünü tekrar edeceğim: Bir güzellik vardır, bir de aşağılanmışlar. Tanrı bana ne birine ne de ötekine karşı sadakatsiz olmayı nasip etsin.[13]

II. John Paul, hastayken ve bir ayağı çukurdayken bile, açgözlülük, kin, nefret ve duyarsızlıkla kaplı dünyamıza "Tanrı'nın sevgi" olduğunu ilan etmekten hiç vazgeçmedi. Siz, ben ve

13. Albert Camus, *Essays Lyrical and Critical.* H. Hamilton: 1967, s. 132.

yoldaşlarımızın çoğu böyle bir Tanrı'yı memnuniyetle kabul edebiliriz. İnsanlığımızın yanında olmadığında, böylesi bir Tanrı'yı inkâr etmek bizim için zor (hatta imkânsız) olacaktır.

SO Zygmunt, itiraf etmeliyim ki Camus'tan alıntıladığınız amentü beni öyle etkiledi ki, tadını çıkarmak için bir kez daha tekrar edeceğim: "Bir güzellik vardır, bir de aşağılanmışlar. Tanrı bana ne birine ne de ötekine karşı sadakatsiz olmayı nasip etsin." Son birkaç gündür okuduğum ve itiraf etmem gerekirse bitirene kadar elimden düşüremeyeceğim bir kitapta daha çok yankı buluyor. Bahsettiğim sizin son kitabınız, *Bu Bir Günlük Değildir* [*This is Not a Diary*]. 3 Eylül 2010 tarihli ilk günlük kaydı bile epey etkileyici ve duygusal. Janina'nın vefatından sonra hissettiğiniz yalnızlık ve bu sıkıntılı yalnızlık hâliyle baş etme çabalarınızla ilgili. Yazdıklarınızdan benim için önemli olan belli pasajları alıntılasam, sizi gücendirmeyeceğimi umuyorum. Bunlar benim için, *conditio humana* üzerine yoğunlaştırdığımız karşılıklı düşüncelerin açılımı, daha doğrusu genişletilmesi gibi. Elbette düşüncelerinizin bağlamı da önemli. Dahası beni "günlük olmayan" eserinizle uyum içinde olmaya cesaretlendiren ikinci argüman, Janina'yla olan kısa ve bölük pörçük tanışıklık hâli. Buna rağmen sizin için de önemli olduğunu bildiğim, özellikle *Modernite ve Soykırım*'ın ortaya çıkmasında önemli rolü olan kitaplarını okumamdan ileri gelen derin bir tanışıklık. Dolayısıyla şu ilk pasajdan başlayacağım:

> Yalnız kalmayı severken, tek başına olmaktan tiksiniyorum. Janina'nın gidişinden sonra, tek başınalığın en karanlık diplerine (şayet bir dip noktası varsa), en acı ve keskin tortularla en zehirli kokuların biriktiği yere ulaştım. Janine'in yüzü bilgisayarımın monitörünü açtığımda gördüğüm ilk resim olduğundan, Microsoft Word'ü açtıktan sonra yaptıklarım diyalog değilse hiçbir şey sayılmaz. Ve diyalog tek başına kalmanın imkânsızlığıdır.[14]

14. Zygmunt Bauman, *This is Not a Diary.* Polity: 2012, s. 2 (*Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014).

Dolayısıyla diyaloga yeni bir tanım getiriyorsunuz; tek başınalığı aşmanın yolu olduğunu söylüyorsunuz. Bu çok hoşuma gidiyor ve belki kendi içinde diğer her şeyi içeriyor.

Ayrıca sekülerleşmeyi, içinde hiçbir kazananın ve kaybedenin olmadığı bir güç mücadelesinin başka bir tecessümü olarak tahlil edişiniz de ilgimi çekti. Mücadelenin kendisi saçmadır, çünkü şeylerin özünü ıskalamaktadır. Nitekim bunlar bana göre, gerçekliğin sarsıcı dolgunluğu karşısında, kişinin kendi çaresizliğini kabul etmeye hazır olmasına bağlıdır. Ne "Tanrısızlığa" karşı silahmış gibi kullanılan aleni bir dinsellik, ne de ona karşı verilen amansız kavga dikkat etmeye değerdir. Çünkü bunların etkinleştirdiği mekanizmalar, basitçe insanlığa düşmandırlar ve başka bir kişinin köleleştirilmesine yol açar. Meselenin bu şekilde çerçeve içine alınması, din sosyolojisindeki hâkim bakış açılarından çok farklıdır. Öyle ki sırf şu mahirane formülün keyfini çıkarma adına tekrar alıntılama zevkini kendimden esirgemeyeceğim: "Modern 'sekülerleşme' hamlesinin asıl özü güç mücadelesiydi. Bu mücadelenin nesnesi, çıkarı ve arzuladığı ödülse, birbirine rakip meşrulaştırıcı formüller arasından, getirdiği sonuçlar açısından hakikat-değer iddiasına sahip bir prosedürü seçerken, rakiplerinin tümünü diskalifiye etme hakkıydı."[15] Bu bağlamda haksız yere unutulan Ludwig Fleck'ten bahsediyorsunuz. Thomas Kuhn bu Polonyalı düşünüre olan borcunu bizzat kabul etmesine rağmen, bizler Polonya'da bile "Kuhn'un ileri sürdüğü biçimiyle" paradigma kaymalarından bahsediyoruz. Hatalı bir şekilde. Oysa Fleck bunlardan daha önce bahsetmiş ve entelektüel fikirlerin yükselişiyle ilgili görüşlerini daha keskin bir tarzda formüle etmişti. Zygmunt, siz Fleck'in fikirlerini bilimle inanç arasındaki (görünür) çatışmayla ilgili önemli bir hususla tamamlıyor, bize her ikisinin de inanılması gereken hakikatler sunduğunu hatırlatıyorsunuz. Sözde "düşmanlar" ve hayali rakipler için gereksiz yere sivriltilmiş bıçakları köreltmek için olsa bile, bence bundan daha kâfi bir anımsatıcı

15. A.g.e., s. 45.

asla olamaz. Sonrasında, 17 Ekim 2010 tarihi altında, "inancın ikilemlerine" adanmış notlarınızı sonlandırırken yazdıklarınız ne kadar bilgece:

> Bilimin otoriteyle konuşan biricik unsur olma iddiasını taşıyan tüm alternatiflere karşı gösterdiği a priori tahammülsüzlük, monoteizmin seküler bir uzantısıdır. Tanrısı olmayan bir monoteizmdir. Her ikisini de esinleyen ve harekete geçiren Kudüs'ün ruhudur. Bu iki rakip, hakikati agoranın aşırılıklarına terk etmiş Atina'nın neşeli ve gamsız lakaytlığını ehlileştirmek, zaptetmek, kontrol etmek ve bastırmak gibi tartışılmaz bir ihtiyaçta ortak görüştedirler.[16]

Bu fasıla gerçekleşecek mi? Öngörmek zordur fakat görünüşe göre, bu vahim rekabetin sonuçları, en azından barikatların her iki tarafındaki düşünürler için etkili bir teşvik yaratmaktadır.

Zygmunt, düşüncelerinizin izlerini Janina'nın vefatının gölgeleri arasında takip ediyorsunuz. Ancak 29 Aralık 2010 tarihinde, yani birinci yıldönümünde yazdıklarınızı okuyunca, bunların Janine'e ait ışığın varlığından kalan izler olduğunu yazmak isterim. Önce Eleanor Roosevelt'in "Kimse sizin izniniz olmadan sizi alçalmış hissettiremez" sözlerini aktarıyor ve hemen üzerine şöyle ekliyorsunuz: "Sanki Janina üzerine ve onun kendisi tarafından yazılmış sözleri okuyormuş gibi hissettim. Bu sözler yaşamının mantığını tarif etmek, inancının özünü, dünyada var olma biçiminin esasını aktarmak için söylenmişti sanki."[17] Belki bu başka yerlerde üzerine yazdığınız türden bir mucizedir. Onu gözlemleme şansına sahip olduğumuz bir yerde veya onu kabul etmeye hazır olduğumuz bir anda gerçekleşen bir mucize. Ne olursa olsun tarif ettiğiniz mevcudiyetin türü, göçüp gidenlerle birlikte yaşamayı sürdürmeyi bizim için olanaklı kılıyor. Temelli gitmediler. Sadece öyleler. Dünyaya onların gözlerinden bakmamızı sağlıyorlar ve bu yolla değişimi mümkün kılıyorlar. Kısaca değişimi daha az tehditkâr ve kuşkusuz daha dolu hâle getiriyorlar.

16. A.g.e., s. 46.
17. A.g.e., s. 94.

Açıkça benim için son derece önemli olan şey, "günlük olmayan" eserinizin okurları uyarmaktan kaçınmaması. Kayıtlar geleceğe dair kaygılar ve korkular taşıyor (özellikle politik liderlerin veya ekonomik guruların siluetlerini çizmek için durduğunuz bölümlerde). Yanımızdan ayrılanlarla bunlara baktığımızda (Maria Janion'un fantastik kitabının başlığını, *Do Europy – tak, ale razem z naszymi umarlymi* ["Avrupa'ya Evet, Ama Ölülerimizle] hatırlatırcasına) daha az tehditkâr görünmektedirler. Sanki ehlileşmiş, bizden, buralı olmuşlardır. Kendimi, nerdeyse istemeden ve ayrıca bahsettiğiniz bir tanımı daha aktarma zevkinden mahrum bırakamam. Tesadüfe bakın ki, bu aralar küreselleşme ve bölgeselleşme üzerine dersler veriyorum. Bu derslerde her gün bizi endişelendiren bu iki eğilimi tanımlamaya çalışıyorum. Bunu yaparken, Polonya'nın diline rahatlıkla yerleşen metaforlarınızdan faydalanıyorum Zygmunt. Aynı dünyadaki yeşil otlakların uluslararası şirketlerce yutulması gibi, her yerde açık kollarla karşılanan turistleri ve inatla kovalanan konargöçerleri görüyoruz. Bu repertuvara evlilik ilişkilerinin prizmasından görülen küyerelleşmeyi ekleyeceğim. Bu metafor hayal gücüne, Roland Robertson'un Japon mühendislerine ait uyarlanabilir tekniklerine kıyasla daha çok seslenmektedir. Aslında "olgunluğa erişen küyerelleşmeye" ayrılmış, 2 Şubat 2011 tarihli şu kaydı bütünüyle alıntılamak istiyorum. Ancak kendimi şu iki cümledeki formülü almakla sınırlayacağım:

> "Küyerelleşme" evli çiftlerin birçoğu tarafından gayet iyi bilinen gürültü patırtıya rağmen, boşanmak bir yana ayrılık bile gerçekçi ve arzulanır bir seçenek olmadığından, katlanılması mümkün bir ortak yaşam biçimi kurmak adına, çiftlerin aynı yerde yaşamasına verilen isimdir. Küyerelleşme çekiciliği iğrenmeyle karıştıran bir sevgi-nefret ilişkisinin ismidir. Yakın olmayı arzulayan sevgi, mesafeyi açmak isteyen nefretle iç içedir.[18]

18. A.g.e., s. 144.

Eklediğiniz üzere, küyerelleşme *Hassliebe* tipi bir ilişkinin adıdır. Çekicilikle tiksintinin bir karışımıdır. Sıkı fıkı olmayı arzulayan bir sevgiyle, hayalinde mesafeler koyan bir hoşnutsuzluktur. Bence küreselleşme üzerine onca kalın ciltler (içlerinde Roland Robertson'un etkileyici, çok ciltli *Küreselleşme Ansiklopedisi* de vardır) yazmış öğretmenler, hâlâ bu kavramla, özellikle de yerel sorunlarla arasındaki ilişkilerde bazı sorunlar yaşıyorsa, artık daha akıl sahibi olmuşlardır ve belki onlar için, kavrama girişimlerinden hep kurtulan bir dünyayı anlamalarında büyük yardımı dokunacaktır.

Belki ikimiz, diyalog kendi tek başınalığımızın sınırlarını aşmamızı sağladığı için, daha büyük bir kavrayışa ve dünyayla daha iyi şekilde baş etmeye giden bir yoldayız. Gazeteleri okuyabilmeniz, dünyanın farklı yerlerinden gönderilen sorulara tepki vermeniz, hep yeni metinler bulup içlerinde gerçekliğimize ilişkin doğru teşhisler bulmanız, bir seçeneğin olduğuna inanmamı sağlıyor. Margaret Thatcher'ın güçlü bir inançla ve sadece Britanya toplumu için değil birçok kişi için yıkıcı sonuçları olmuş TINA (*There Is No Alternative: Başka Bir Seçenek Yok*), 20. yüzyılda bir politikacının söylediği en budalaca laf olarak tarihin çöplüğüne gidiyor. Ve bu iyi haber.

ZB Evet, iki inanç: Hakikat üzerinde birbirini dışlayan iki tekel olma iddiası. Önce diğerinin başını eğip pes edeceği umuduyla boynuzlarını birbirine geçiren iki erkek geyik gibi, iki monoteizm. Ya da tercih edeceğiniz gibi, o meşhur Amerikan düellolarından biri. Birbirine kafa üzeri giden iki şoförden, korkup direksiyonu çeviren ilk kişinin kaybettiği çekişmelerden biri.

Ancak o erkek geyiklerdeki içgüdüden yoksun olan yahut o Amerikan düellolarına girmeyi düşünmeyen sayısız insanın yardımına koşan bir şey var: Büyük filozofumuz Cezary Wodzinski'nin, üçüncü bir gruba yer bırakmadan "ateistlere" ve "antiateistlere" bölünmüş dünyayla ilgili yaptığı, "Poza" başlığıyla *Tygodnik Powszechny*'nin 48. sayısında yayınlanan kısa, görünüşte komik ama aslında keskin derecede ciddi tartışma: "Bana göre biri diğeri olmadan varlığını sürdüremez. Ve belki de daha fazlası:

Bir pozisyonda iki rakibin tutkulu bir kucaklaşmasından ayırt edilmesi mümkün olmayan bir hâl içinde, sadece birbirlerini umursarlar [...]."[19] Wodzinski, kendisine göre bir sonuç vermekten uzak kafa tokuşturmada yeri olmadığını düşünen yahut bir kavgaya bulaşmayı hiç istemeyen kişiler adına dava açar. Aşırı derecede çok olmasa da böyle bir dolu insan vardır. Araştırmalar göstermektedir ki, çoğumuz için inançsız bir hayatı kabul etmek zordur. Böyle bir hayatı yaşamaksa daha zordur. Monoteizmin iki farklı türü ("bilimsel" ve "Tanrıcı" olanlar), kazanma umutlarını ve düşmanlığı sürdürme kararlılığını işte bu vaziyetten almaktadır. Ortaya çıkan sonuç sadece, çatışmaya son verme olanaklarının artması ama daha da uzaklaşmasıdır. Bu çatışma beyhude olduğu kadar kaçınılmaz bir görünüm taşır. Filozofların hakikatleri bir şeydir; dünyada olma hâlinin hakikatleri başka bir şeydir. Paradokslarından kurtulamaz, mantıkçıların öğretilerine karşı sağırdır ve neticede inatçı, dik kafalıdır.

Daha önce söylediğim şeyi tekrar edeceğim: Eğer Tanrı ölürse, ancak insanlıkla birlikte ölür. Nitekim beklentilerimi temellendirdiğim şey, insanların hakikat üzerinde eksiksiz bilgiye ve tekele sahip olduğunu iddia eden iddialarca büyülenmesinin ölümsüzlüğüdür. Bahsettiğiniz "daha büyük bir kavrayışa ve dünyayla daha iyi şekilde baş etmeye giden yol" insani koşullarda yatan bu ikiliğin kavranmasını gerektirir. Yeryüzünde veya gökyüzünde, bırakın evrenseli yaygın şekilde kabul edilmesinin olanaklı olduğunu gösteren emare olmasa bile.

SO Evet, Cezary Wodzinski'den alıntıladığınız metin daha derin ve titiz bir okumayı hak ediyor. "Poza"nm yazarı, görünür gerçekliği kabul etmeye dönük dinç bir hoşnutsuzlukla bağlantılı olarak sözleri ve fikirleri parçalara ayırma konusunda Atina'ya olan borcunu kabul etse de, Atina'dan öteye giden ilham kaynaklarının olduğunu görüyorum. Belki de ta Uzakdoğu'dan. Ne var ki birilerinin çıkıp doğrudan kendisine sorması lazım. Bu esnada son birkaç yılda deneyimlediğim, tarif ettiğiniz boynuz

19. ZB çevirisi.

tokuşturmasından bizi kurtarma, hatta galip çıkma şansı sunması muhtemel şeyleri öne çıkarmak isterim.

Son birkaç yıldır, Varşova Üniversitesi'ndeki Şark Enstitüsü'ndeki profesörler ve öğrencilerle bir seminere katılıyorum. Kamuoyunun geniş kesimlerinin, bu seminerlerle tartışmalara erişememesi beni çok üzüyor. Dolayısıyla geçip giden ânın deneyimi olarak kalıyorlar. Ancak bu geçici ve uçup giden yapısına rağmen, elbette bir şeyler kalıyor. En azından benim için, entelektüel ve ruhsal bir terapi gibi hepsi. İnsanlık tarihinin bazı düğümlerini çözmemi sağlıyorlar. Kimisi ancak radikal bir bıçak darbesiyle çözülebilecek Gordiyon düğümleri gibi. Bu arada, her türden lisanda yazılmış metinler üzerinde durup düşünmek (buluşmalarımızı şakayla Babil lanetinin bozulması olarak anıyoruz, çünkü burada hiçbir dil anlamanın önünde engel değil) aralarındaki şaşırtıcı akrabalığı aydınlatıyor. Özellikle kutsal sayılan ve kültürümüzle dinimize bu denli egemen olmuş metinlerin, bizi ayırmak yerine nasıl tam tersini yaptığını görmek inanılmaz. Bizi yan yana getirmesi gereken metinler, çünkü birbirlerini tamamlayıp aydınlatıyorlar. İzahatları politik veya cebri bir destek gerektirmiyor. Endişe etmeyin Zygmunt. Bu buluşmaları yargılamayacak yahut size sayısız metinle ilgili anılarla işkence etmeyeceğim. Yine de, gözümün önüne gelen o boynuzların dürtüsüyle, en son buluşmamızdan bahsedeceğim. Son buluşmamız zamanla açığa çıkan tarihsel ayrımlar karşısında alternatif bir bakış açısını benimsemişti. Bu buluşmanın katılımcılarına ait seslerle niyetleri doğru anladığım kadarıyla, bu analiz edilen metinler ışığında anlamak sadece mümkün değil, gereklidir de. Burada mesele bu ayrımların "ötesini" veya "üzerini" değil içindekileri anlamak. Ana konuşmacı Sinolog Zbigniew Slupski'nin kalkış noktası, (aynı grubun birkaç ay önce yaptığı toplantıda teslim edilen) M. Krysztof Byrski'nin bir metniydi. Byrski şu an Polonya'da, Hinduizm ile Budizmin dinî geleneklerine hâkim büyük üstatlardan biri. Yazının başlığı "Varoluşun Anlamına Dair Çeşitli Tasavvurlar: Bharata ve İbrahim'in Ruhani Mirasları" idi ancak yürüttüğü mantık, biraz

sonra kendisine tekrar döneceğim Konfüçyüs'ün öğretilerine dayanmaktaydı. Her neyse, bu seminerde Byrski dogmatik düşüncenin terk edilmesi için çağrıda bulunmuş ve eklektizmle dinî sinkretizmi övmüştü. Nitekim itibari Bharata'nın takipçileriyle İbrahim'den türeyen dinlere (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) inanan kişiler arasında takipçiler bulmuştu. Dolayısıyla, ciddi bir şekilde okunduklarında ve yazarlarının düşünceleriyle birlikte alındıklarında [Hint] *Vedaları*, *İncil* ve *Kuran* rekabet içinde değil, birbirini tamamlayan kitaplardır. Byrski Hinduizm ve Hıristiyanlık arasında karşılıklı bağlantılar (dünyanın yaratılmasıyla ilgili, kurtarıcı niteliğe sahip fedakârlık kavramıyla yakından bağlantılı benzer fikirler) olduğuna öyle derinden ikna olmuştu ki, Hinduizmi (kronolojik olarak Hıristiyanlıktan önce gelir) ilahi olanın tarihte ilk açığa çıkış ânı olarak görmekte saçma bir şey bulmuyordu. Buradan çıkarılan dolaysız sonuçsa, İsa'nın (Hıristiyanlığın el üstünde tuttuğu) mistik bedenine duyulan inancın tüm insanlığa genişletilebileceğiydi. Bu sonucun (muhtemelen Hindular için olmasa da birçok Hıristiyan için şoke edici olan bu sonucun) altındaki temel gerekçe, her iki geleneğin de Tanrı'nın fedakârlığı fikrini paylaşmasıdır.

Ancak rakiplerin boynuzlarını birbirine geçirdiği (rastlantıya bakın ki bu türden bir mücadeleyi Borecka Ormanı'ndaki ormancılar tarafından çekilmiş bir filmde izledim; biri ölmüş, sağ kalansa boynuzunu öbürkünden kurtaramamıştı. Ancak ormancıların yardımları sayesinde diğerinin kaderinden kurtulabilmişti) ölümcül bir müsabakanın gerçek alternatifi, bana göre Konfüçyüs'ün tasavvurunda bulunabilir. En azından Profesör Slupski'nin seminerlerinde, Konfüçyüsçü gelenek dünya görüşleri yahut dinler arasındaki tüm ayrımlar üzerinde barışçıl bir zaferi mümkün kılmaktadır. Çinli âlime göre, ilgiye mazhar olan şey varoluşun kendisidir. Anlamı için kavga etmeyi, ilahi doğasıyla ilgili tartışmalar gibi gereksiz ve yersiz sayar. Çeşitli dinlerin merkezinde yer alan fakat insanı başkalarıyla olumlu bir ilişki içine sokan sevgi, iyilik gibi fikirlerden çekinmez. Bu şekilde anlaşılan sevginin temeli empati, anlayış ve akranlık

hissidir. Kendisini somut şekilde açığa çıkarışı, diğer insanlarla kurulan dürüst ilişkilerde, güvende ve o anki koşullara en uygun eylemlerin seçilmesinde olur. Bu sebeple Konfüçyüs için aşkınlık değil, insanların erişebileceği türden aşkınlık önemlidir. Eylemlerimizin bugün ve şimdi yarattığı sonuçların deneyimi. Slupski'nin görüşünce, Konfüçyüs'ün aşkınlık meselesindeki sessizliğiyle dini tamamen özel bir alan olarak görmesinin kaynağını, böyle bir dünya görüşünde aramalıyız. O hâlde bilgeliğin kaynağının ilahi olan değil de diğer kişi olması şaşırtıcı değildir. Bu açıdan Çinli âlim, kendisine gizlice aktarılan bir bilgeliği devralmamıştır. Aksine onu yenilemiş ve aslen gerçek insanlarla kurduğu temaslarla aktarmıştır.

Bana göre dine ve inanca yönelik bu görüş çok modern özellikler taşımaktadır. Din ve inanç bireyselleşmiş hâldedir ve kaynaklarını kişilerin deneyimlerinden almaktadır. Çeşit çeşittirler ve benzersizdirler. Şahsen Ulrick Beck'in kişisel Tanrı kavramıyla (ki öncesinde bunu ele almıştık) bağlantılar taşıdığını görüyorum. Konfüçyüs teizm ve ateizm arasındaki karşılıklı ilişkiye farklı bir açıdan bakmamızı sağlamaktadır. Bu bakış açısından antagonist keskinliği çıkarıp atmaktadır. Bu bizi ötesine götürür mü? Sanmıyorum. Aksine bizi varoluşun tam merkezine koyar. Bu düşüncelere esin kaynağı olan şey "Babil Kulemizde" yaptığımız son toplantıydı. Diğer buluşmalar da en az bunun kadar ilginçti. Bugünlerde Polonya'da okullardaki din ve statüsü yoğun şekilde tartışılmakta. Şayet din böylesi geniş bir kültürel perspektifle öğretilseydi, *matura*'ya [Polonyalı lise öğrencilerinin bitirme sınavı] bile konabilirdi. Belki daha fazla öğrenci, çalışmalarını bir dolu Şarkiyatçı bölümden birinde sürdürmeye karar verir, din insanları ciddi ciddi korkutan ilkel ilmihallerle ilişkilendirilmezdi.

Ancak teizm ile ateizmin birleştirilmesiyle ilgili yeni bakış açılarını mümkün kılan, salt bu seminerler değildir. Kısa bir süre önce Boleslaw Prus'un *Chronicles* eserinin yıldönümüne özel versiyonunu hazırlayan Samuel Sandler, bana yüz yılı aşkın bir süre önce yazılmış şu pasajı gösterdi:

> Din en büyük hazine, medeniyetin en güçlü motoru olarak görülüp işlenmelidir. Ancak bu hakiki din olmalıdır. Ölü metinlerden ibaret olmayıp, canlı duygular, yararlı ameller içeren ama aynı zamanda mağrur bir din. Gerçek din iradeye güç, kalbe huzur, idrake kanatlar verir. Engizisyon değil hoşgörünün yanındadır. Ayrımların değil şefkatten yanadır. Lanetlerden değil kutsamalardan yanadır. Farklı inançtan kişilere zulüm etmez, çünkü farklı akidelerin sonu tek bir Tanrı'ya çıkan çeşitli yollardan ibaret olduğunu bilir. Bilimle polemiğe girmez, çünkü er ya da geç bilimin, inanca ait en önemli gerçekleri doğrulayacağından şüphe etmez.[20]

Hatırladığım kadarıyla Prus öyle çok dindar değildi ve insan mutluluğunun kaynaklarını bilimle medeniyetin gelişiminde aramaya meyilliydi. Ancak tam da bu sebepten ötürü, bu Pozitivist dinin değerini böylesi modern bir açıdan görüyor. İtiraf etmeliyim ki, din üzerine yazılmış çağdaş metinleri okurken, tam da içlerindeki bu bilindik boyutları ele alan kitaplarda, bu gerilimleri aşmanın mümkün olduğuna inanmaya başlıyorum. Pekâlâ, muhtemelen bu kadar kitaplardan konuşmak yeter. Çünkü doğru bir şekilde bize hatırlattığınız gibi, onlar olmadan da "Tanrı ölürse, insanlıkla birlikte öleceğini" biliyoruz. Ancak bu gerçekleşmeden önce, yeryüzünde bu cenazeyi erteliyormuş gibi görünen ve sayıları gittikçe artan emarelere daha yakından bakmaya değer.

ZB Demek ki Byrski Slupski'yle konuşuyor, Slupski duyduklarını ölçüp tartıyor, Obirek her ikisini de dikkatle dinliyor ve işittiği şeyler üzerine kafa yorup bunlardan makul sonuçlar çıkarıyor. Hepsi Konfüçyüs'ün cebrinefsini övüyor ve (en azından sohbet boyunca) bu tür meseleleri askıya alma konusunda onu örnek alıyorlar. Çünkü bunlar "hakikat mücadelesi" ismi altında herkesin bildiği barut fıçısından kaçınırlarken, birbirine göz kırpan konuların yararına uzlaştırılamaz. Ki bu hakikat kavgası, doğru olan şeyler üzerinde tekel olma ve diğerlerinin doğru saydığı şeyleri yok sayma hakkı için verilen kavgadır.

20. Boleslaw Prus, "Nasze obecne polozenie" ("Mevcut Hâlimiz"), *Kroniki* ("Vakayinameler"), 20, Tyg.Il.1908, s. 165. SO'nin tercümeleri.

Böyle bir tutumun dışında kalarak söylenebilecek şey, beşeri topluluklar için iyiye işaret ettiğinden güzel, bilgece ve takdire şayan şeylerdir. Fakat kaç kişi Varşova Üniversitesi'nin Şarkiyatçılık Bölümü'nde verilen seminerlere katılıyor ki? Kulaklarını Kilise'nin tasdik etmediği her şeyin kökeninde Şeytan'ın olduğunu ilan eden Peder Rydzyk'in vaazlarına kabartan, yahut sofuca onlara her cümlede Allah'ın bir, Muhammed'inse onun elçisi olduğunu hatırlatan ya da her namazda günde birkaç kez kendi kendilerine "shma Israel, Adonai elohejnu Adonai ehad" (Dinle Ey İsrail: Rabbımız Allahtır ve Rabbımız tektir) diye tekrarlayan mollaların derslerini özümserken, Ayetullahların savlarını dikkatle dinleyen insanlar kısmen (kısmen?!) daha kalabalıktır ve öngörülebilir gelecekte de öyle olmayı sürdürecektir. Nitekim bu insanların tümü, daha kalabalık olanlar sınırları ve ayrımları yıkmak adına veya Gadamer'in söylediği gibi ufukların kaynaşması adına bunları yapmamaktadırlar. Aksine duvarları daha da sağlamlaştırmak, başlarına daha uyanık bekçiler dikmek inançlıların zaten kısıtlı sınır trafiğini daha da azaltmak için yapmaktadırlar. Kısaca söylersek, *ekümenizmi* değil *anatemizmi* arzularlar, birlikten çok tasfiyelerden yanadırlar.

Staszek, söylediklerim, "bu gerilimleri aşmak mümkün" diye düşünürken hatalı olduğunuz anlamına gelmiyor (ancak "yeryüzünde sayıları artan bir dolu işaretin" buna kanıt teşkil ettiğinden şüpheliyim). Gerilimlerin aşılmasında felsefi reçetelerden bolca var elimizde (Örneğin Kolakowski'nin aykırılıkları övüşünden, Odo Marquard'ın *Abschied vom Prinzipiellen*'inden veya Ulrich Beck'in bahsettiğimiz kozmopolit savaşımından yahut da Richard Sennett'in üçlü formülünden bahsedebilirim). Dahası gezegenin durmadan diyasporalaşmasının etkisi altında, nesnel fakat durmadan kayan ve değişmeye açık insani koşullar, Konfüçyüs'ün önerdiği modele yaklaşmaktadır (engelsiz ve dirençsiz olmasa da). (Bu modelde belirttiğin gibi, "önemli olan aşkıncılık değil aksine insanların erişimine açık bir aşkıncılıktır: Bugün ve şu anki eylemlerimizin sonuçlarına ait deneyimlerdir";

aşkıncılık hakkında çok az şey söyler fakat inancı "tamamen özel" bir alan olarak ele alır: "Bu durumda ilahi olanın değil diğer kişinin bilgeliğin kaynağı olması şaşırtıcı değildir.") Ancak kendilerini bu yeni koşullar içinde bulan insanlar, hafif tabirle, bu koşulları fark etmede aşırı derecede ağır kalmaktadırlar (buradan dünyaya dair pragmatik, doğru sonuçlar çıkaracak bir şeyler söylememek adına). Bilinç çoğunlukla, koşullarda yaşanan değişimleri yakalamada geç kalır. Hatta antropologlar bu çekinceye bir terim bile bulmuşlardır: "Kültürel gecikme/duraklama." Bilincin koşulları yakalaması için zamana ihtiyacı vardır. Yeni koşulların bilinçte yansımasını bulması, genel hatları açıkça çizilmeden, yani zihinsel "telaffuzundan" önce çok zordur. Bu ikinci görev "profesyonel düşünürlere" düşer.

Amerikan antropolog Paul Radin'in *Yasa Koyucular ve Yorumlayıcılar*'ında yaptığı gözlemleri takip ederken, "ilk filozoflardan" günümüze, izledikleri dolambaçlı yolu takip etmeye çalıştım. Radin'e göre "ilkel toplumlarda" bile, iki genel mizaç/tabiat arasında ayrım yapmak mümkündür: Bunlardan biri ruhban-entelektüel kişilere diğeri de sıradan (ruhban olmayan) kişilerin mizacıdır. İlkinin eylemle gevşek bir bağı vardır ve dinî fenomenlerin yapısını idrak etmeye odaklanırlar. Diğer yandan ikincisi en başta pratik eylemlerle ilgilenir ve belli açılardan ilk gruba ait kazanımların türevidir. Ancak Radin'in 1937'de yayınlanan ve *Primitive Religion: Its Nature and Origin* [İlkel Din: Doğası ve Kökenleri] adlı kitapta gözlemleyip belgelendirdiği gibi, o eski zamanlarda bile bugün (tüm) dinlerin kökeninde varlığını koruyan bir fenomen vardı: "İlkel insan tek bir şeyden korkardı, yaşam mücadelesinin belirsizliklerinden."[21] Nitekim ruhbanlar-entelektüeller herkesçe deneyimlenen bu belirsizlikten yola çıkarak, dünyanın tehlikelerine ilişkin genel görüşlerini oluşturup bunları aşmanın belli yollarını öneriyorlardı. Böylelikle gerek kadim, gerekse yakın zamanda açığa çıkmış dinî inançların çekirdeğini attılar. Radin'in etkisinde mi, yoksa

21. Paul Radin, *Primitive Religion: Its Nature and Origin*. Viking: 1937, s. 323.

Mihail Bahtin'in "kozmik korkuyu" "resmî korkuya"[22] çeviren teorisinde geliştirilen, dinin kökenleri ve işleviyle ilgili yakın bir kavramın mı ya da dinin kökenlerini insanlığın entelektüel ve pratik yetersizliklerinden gelen korkularda aramış Leszek Kolakowski'nin mi etkisinde böyle oldu bilmiyorum.

Bu fikri kabul ettiğimizde, ruhban-entelektüellerin ağızlarından, görünüşte birbiriyle çelişen şu iki beyanın çıkması mantıklı gelmektedir: "Korkun!" ve "Korkudan kurtulun!" İlk mesaj ikincisinin üzerine ağırlık koymaktadır. Aynı anda ikinci mesajın önerdiği korkudan kurtulmak için verilmiş belli reçetelerin önemini ve çekiciliğini de arttırmaktadır. İlk mesaj halihazırda ikincisine duyulan ihtiyacı derinleştirmekte fakat içeriğini belirlememektedir. İçeriği çok çeşitli olabilir ve öyledir de. Eğer ilk mesaj Bharata ve İbrahim'den gelenler de dahil tüm dinler için ortaksa, ikincisi aldıkları bir dolu farklı biçimin, aralarındaki ihtilafların merkezinde yer almaktadır. İlki potansiyel olarak ekümenizm için bereketli bir zemindir. İkincisiyse alanı anatemist pratiklere açmaktadır. Ancak ben de sizin gibi bunların, Babil Kulesini bir lanet değil de kutsama olarak görselleştirmenin olanaklılığım engellemediğini düşünüyorum. Ayrıca Varşova Üniversitesi'ndeki Şarkiyatçı seminerin, insanlığın geleceği için olmazsa olmaz sayılan bu çabaya yönelik bir girişim olarak popülerleşmeye ve taklit edilmeye değer olduğunu kabul ediyorum. Çünkü ikinci mesajın içeriği iki kategoriye ayrılmış durumda. Biri insanlığı kurtaracak, diğeri onu felaketlere sürükleyecek bir şeydir. Biri insanların dayanışmasını beslerken, diğeri düşmanlığı ve saldırganlığı körüklemektedir.

SO Sergilediğim şey üzerine öyle soğuk sular boca ettiniz ki. Fakat en azından bizim üniversite semineri gibi elit faaliyetlerin faziletlerini ve bunlara duyulan ihtiyacı kabul ederek, sıcaklığı birazcık arttırmış oldunuz. Bu faaliyetlerdeki sıcaklığın, sadece bir avuç hevesli kişiye ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelip kendilerini bu metinlere adayan okurlara faydalı olduğu doğrudur.

22. Bkz. Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World.* MIT Press: 1968 (*Rabelais ve Dünyası*, Çev. Çiçek Öztek, Ayrıntı Yay., 2005).

Nitekim bu insanlar Peder Rydzyk'in takipçilerinin ve kolektif olana ait olmayan, aksine ayrımlar getiren hakikatlerin ateşli konuşmacıların yanında solda sıfır kalırlar. "Duvarları daha da sağlamlaştırmak, başlarına daha uyanık bekçiler dikmek inançlıların zaten kısıtlı sınır trafiğini daha da azaltmak için uğraşan" vaizlerin, mollaların ve rabbilerin, insanları metinleri okumaya teşvik eden filolojik işçi arılarına kıyasla daha fazla ilgili taraftar bulduğunu gözlemlerken de haklısınız. Temas noktalarını yakalamak duygusal anlamda, farklılıkları bulup vurgulamak kadar ilgi çekici ve etkileyici değildir. Zaten yaptığımız ilk sohbetlerden birinde, bana Fredric Barth'ın farklılığın kaynaklarına ilişkin gözlemlerini işaret etmiştiniz. Bence bu yeni bağlamda ("diyalogcularla" "anatemistlerin/aforozcuların" mücadelelerinde), özellikle de sanki kabul etmiyormuş gibi bahsettiğinizden fakat benim için ilham kaynağı olageldiği için bir kez daha bahsetmek faydalı olacaktır. 2004'te Barcelona'da verdiğiniz *Yeni Sınırlar ve Evrensel Değerler* adlı seminerinizde, Fredric Barth'a gönderme yapmış ve sınırların öznelerine dair sözlerinden alıntı yapmıştınız. "Sınırların farklılıkları ayırmak için çizilmediğini" söylediniz. "Tam tersi amaçla çizilirler. Bizler aktif bir şekilde farklılıkları aradığımız ve şiddetle varlıklarının farkına vardığımız için sınırlar çizilir. Farklılıklar sınırların, ayırma ediminin ürünüdürler."[23] Sonra şunları eklediniz: "Önce sınır çekilir, sonra insanlar oraya konan bu sınırın gerekçelerini aramaya başlar. Ardından sınırın her iki tarafına farklılıklara ilişkin notlar iliştirilir. Sınırı haklı çıkardığı ve neden böyle kalması gerektiğini açıkladığından, büyük bir önem kazanırlar."[24] Bir başka deyişle entelektüelin işlevi neticede (Paul Radin'i ister pratik bir insan olarak görelim, isterse sadece fikirlerin dünyasına hizmet eden dindar biri olarak görelim, fark etmez) ötekilerin icraatlarını meşrulaştırır: Politikacıların, dinî liderlerin yahut dünyanın diğer hâkimlerinin edimlerini. Kuşku yok ki, yeni

23. Zygmunt Bauman, *New Frontiers and Universal Values.* Centre de Cultura Contemporania de Barcelona, 2006, s. 28.
24. A.g.e., s. 29.

yollar açmaya çalışan ve bahsettiğiniz türden (Kolakowski, Beck, Sennett, Bahtin ve Radin) yalnız gezginler hiç yok değildir. Bizi alışıldık görme biçimlerinden uyandırırlar ve bu dünyanın karmaşıklıklarına dair yeni bir anlayış benimsememiz için bizi dürterler. Hepsi farklı zorlukları aşmak zorunda kaldığı için, her biri bunu kendine has yöntemle yapar. Her biri bana yakındır. Onlarla akrabaymış gibi bir hisse sahibim ve onlara büyük minnet borçluyum. Dahası düşünceleri, bendekilerin sürü içgüdüsünden değil, varoluşumun anlamıyla tek başına mücadele etmemden kaynaklandığına inanmamı sağlamaktadır.

Yukarıda aktardığınız bu uyarıları görmezden gelmeye çalışmayacağım. Bunlar makul ve her açıdan haklı uyarılar. Ancak bir nebze iyimser, bir dereceye kadar bütünüyle filologların tartışmalarıyla sınırlanmayacak düşünceleri gerekçelendiren bir ağız geliştirmeye çalışacağım. Zygmunt, bu sefer ilginizi birkaç yıldır ilgimi epey çeken ve hâlâ güçlü bir şekilde çekmeye devam eden bir yazara çekeceğim. Bahsettiğim kişi *Talmud* ve *Yahudi İncili*'ne hâkim muazzam bir uzman. Şu aralar Hıristiyanlıkla ve Hıristiyanlığın dünyaya bakma biçimiyle ilgileniyor. Gördüğüm kadarıyla, bu yazarın kitapları Barth'ın tarif ettiği türden sınırları aşmaya örnek teşkil ediyor ve bu sınırları aşmaya dönük bir güzergâha, aşmanın olasılığına işaret ediyor. Bu kişi, kendi açısından hem Nasıralı İsa'nın hem de Tarsuslu Paul'ün Yahudiliğin sözcüleri olduğu, öğretilerinin bu dinin çerçevesi içinde sınırlı olduğu Daniel Boyarin. Son kitabı *The Jewish Gospels: The Story of Jesus Christ*'de [Yahudi İncilleri: İsa Mesih'in Öyküsü] Boyarin şöyle yazıyor: "Hıristiyanların dinleri hakkında bildiği bir şey varsa, o da bunun Yahudilik olmadığıdır. Yahudilerin dinleri hakkında bildiği bir şey varsa Hıristiyanlık olmadığıdır."[25] İki din arasındaki farklılıklarla ilgili bu keskin farkındalık, Yahudi ve Hıristiyanların çağımızın 1. yüzyılında sınırlar çekmek için sarf ettikleri muazzam çabaların ürünüdür. Bu çabada en çok uğraşanlar Hıristiyan teologlar ve rabbiler

25. Daniel Boyarin, *The Jewish Gospels: the Story of Jesus Christ*. The New Press: 2012, s. 1.

olmuştur. Dahası çabalarının nasıl göründüğü ve aralarındaki farklılıkları vurgulamak için ne kadar bu kadar uğraştıkları, Boyarin'in üzerinde ciddi şekilde eğilmeyi hak eden kitabının konusudur. Görüşümce, hem Hıristiyanların hem de Yahudilerin ve belki dini olmayan güçlerin kontrolü altına girdiğinde dinlere ne olup bittiğini anlamak isteyen herkesin okuması gereklidir. "İsa koşere uyuyordu" isimli üçüncü bölümden bir pasajı aktaracağım:

> (Hepsi olmasa da) 1. yüzyıldaki ve 2. yüzyılın başlangıcındaki (hatta daha sonraki dönemlerin) İsa hareketinin birçok fikri ve pratiğini, bu dönemin Yahudiliği olarak gördüğümüz fikir ve pratiklerin parçası olarak anlamak pekâlâ mümkündür. Teslis ve tecessüm fikirleri veya kesinlikle bu fikirlerin nüvesi sayılacak şeyler, İsa sahneye çıkıp bunları kendi içinde canlandırmadan çok önce, zaten Yahudiler arasında mevcuttu [...] *Markos İncili*'nde İsa koşer kurallarına uygun hareket ediyordu. Yani kendisini *Tevrat*'ı lağveden biri olarak değil onu koruyan biri olarak görmüştü. Diğer Yahudi önderlerle arasında, Yasaya en iyi nasıl uyulacağıyla ilgili ihtilaflar yaşanmıştı. Fakat iddiam odur ki, buna *uyulup uyulmayacağıyla* ilgili hiçbir ihtilaf yoktur. Markos'a göre (ve daha çok Matta'ya göre) İsa *Tevrat*'ın yasaları ve pratiklerini bırakmak bir yana dursun, *Tevrat*'ın sadık bir savunucusuydu.[26]

Eğer sabrınızı tüketmiyorsam, Boyarin'in *Border Lines: The Partition of Judeo-Christianity* [Sınır Hatları: Yahudi-Hıristiyanlık Bölünmesi] adlı bir başka kitabından daha bahsedeceğim. Bu kitapta iki din arasında yavaş yavaş açılan makasa ilişkin şaşırtıcı bir imge ele alınıyor.[27] Kendisinin de itiraf ettiği gibi, "bu kitapta Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki sınırların, tarihsel anlamda söylemsel [ve sık sık fiilî] şiddet eylemleriyle, özellikle inşa ettiğimiz özlerin istikrarsızlığını kendilerinde somutlaştıran sapkınlara yönelik şiddet eylemleriyle nasıl inşa

26. A.g.e., s. 102-3.
27. Daniel Boyarin, *Border Lines: the Partition of Judeo-Christianity.* University of Pennsylvania Press: 2006.

edildiğini gösteriyorum."[28] *Sınır Hatlarının* temel amacı, işte bu sınırların nasıl çekileceğine karar vermek ve bu görevin temel mimarlarını belirlemektir. Hıristiyanlığın kaynaklarına dikkatle bakıldığında açıkça görünen şey şudur: Başlangıcından bu yana, Hıristiyanlık aslen kendi kimliğini bulmakla ilgilenmiştir ve buna katkı sunan en önemli ders "sapkınlık bilimi" ya da sapkınlıkla sapkınları teşhis etme becerisi olmuştur. Bu temel niteliği, bölünmelere ve "içeriye" veya ortodoks çerçeveye uymayan Hıristiyanların yaftalanmasına yol açmıştır. Nitekim bu çerçeveler, elbette Hıristiyan teologlarının bizzat kendileri tarafından sınırlanmıştır. Dahası bu tür "sapkınların" önemli bir bölümü "Yahudiler veya daha doğru tabirle sonradan Yahudileşmiş kişilerdi". Hibridlerin veya Kilise'nin ilk babalarından Antakyalı Ignatius'un tabiriyle gerçek "monstra/canavarların" örnekleri olarak görülmüşlerdi. "İsa Mesih'ten bahsedip Yahudiliğin pratiklerini yapmak canavarca bir şeydir."[29] Temiz olmayan, iltihaplı *min* isimli hibridler üzerine veya onlara göre nefret edilen ve korkulan Hıristiyanlığa yaklaşan kişiler üzerine yazarlarken, rabbiler de benzer bir tepki gösteriyorlardı. Dolayısıyla Boyarin'e göre, sınırlar tarihsel anlamda söylemsel şiddetle (ve kimi zaman fiziksel şiddetle) inşa edilmişlerdi ve onları ayırma süreci her iki tarafa da ıstırap vermiştir. Bu çizilmiş sınırların ana unsurlarından biri ortodoksluk düşüncesiyle bununla yakından bağlantılı sapkınlık düşüncesiydi. Her ikisini de yaratan ve tarif eden şey, ortodoksinin kapılarına bekçilik yapan "sapkınlık bilimcilerdi." Nitekim Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki farklılıkların netleştirilmesini amaçlayan Kilise Babaları ile rabbilerin çabalarında, sapkınlık bilimi kilit bir rol oynadı. Bir başka deyişle Yahudilik ve Hıristiyanlık, belli ihtiyaçları karşılamak için inşa edilmiş ideolojik yapılardır. Bu ihtiyaçların dini olup olmadığından emin değilim.

Boyarin, Byrski ve Slupski'yle birlikte, Babil'in lanetini yenmeye çalışan o yalnız mücadelecilerin kaderini paylaşacak mı?

28. A.g.e., s. xiv.
29. A.g.e., s. xii.

Söylemesi zor, ancak korkarım yeryüzünde gerçekleşecek şeyin tam da bu olduğunu gösteren çok sayıda işaret var. Bununla birlikte, bu neticede onu onaylamayan hadiselerce fethedilecek karamsarlığımın başka bir tezahürüdür diye düşünüyorum.

ZB Yıllar önce *Modernlik ve Müphemlik*'te bu sorunlarla boğuşma girişiminde bulundum. Sonrasında ihtilaftaki iki taraf ne kadar yakın olursa, birbirlerine karşı verdikleri mücadelenin o kadar şiddetli olduğu sonucuna vardım (Marry Douglas'ın *Purity and Danger* (*Saflık ve Tehlike*) kitabı ile Edmund Leach'in makalelerine başvururken, bundan bahsetmiştik). Sapkınlar paganlardan, reformcular inanmayanlardan, kayıtsız ve soğuk takipçiler tüm maskeleri atmış muhaliflerden daha iğrenç düşmanlardır. Ve "sonradan Yahudi olmuş" kişilerin kendi iradeleriyle Yahudiyim diyenlerden daha tehditkâr olduğunu söylerken ne kadar da doğru bir yere parmak bastınız. Antakyalı Ignatius söylediği şeyin tamamen farkındaydı: En tahammül edilemeyecek kişiler (doğru dünya görüşüne ve kimliğine en fazla tehdit oluşturdukları için) sınırın her iki yakasına da yakın olan, farklılıklardan ziyade benzerlikleri arayan, sınırları geçici sayıp duvarlarla hendeklerin olması gerektiği yerlere köprüler atan (çoğu kez sayısız!) kişilerdir. Azarlanma ve aşağılanmayla "kabulcü" denen bu kişilerin kaderi, ölüm cezasıyla atılmaktır. Bana göre Boyarin'in yürüttüğü mantık, duvarlarla çevrilmiş tapınakların bekçileri için, kararlılıkla, açık ve saldırgan bir biçimde çatışmacı olan öğretilerin sözcülerinden daha kabul edilmez ve alçakça bir şeydir. İlki bekçilerin dünya düzenine ilişkin görüşlerinin saflığını ve kimliklerinin kırılmazlığını onaylar niteliktedir. Oysa ilki bunları sulandırmakta ve erozyona uğratmaktadır. İkincisi tetikte tutarken, ilki onları gevşetmektedir. Nihayetinde ikincisi meseleye ağırlık katarken, ilki onu zayıflatıp altını oyar. Müphemlik sınırların ölümcül düşmanıdır. Ve sınırlar müphemlikle savaşmak veya en azından onu defetmeden veya unutulmuşluğa gömmeden önce iğnesindeki zehri boşaltmak için tepeden tırnağa silahlanan bekçilerce çizilir, korunur ve beklenir.

İsa ve Meryem Yahudiydiler. Bu gizlenmesi veya inkâr edilmesi mümkün olmayan bir gerçektir. Ancak biri çıkıp (illa başarısızlığa uğramadan) "İsa Mesih ile Yahudilikten aynı anda bahsetmenin canavarlık" olduğunu ve böylelikle Yahudiliğe has pratikleri sürdürmeye kararlı Yahudiler, İsa'yı öldürdükten sonra bu faaliyetleri uzlaştırmanın imkânsız olduğunu ilan ederek, olguyu anlamından soyutlamaya kalkabilir. Bu canavarların/melezlerin/mutantların yerini "ya birinin ya da ötekinin" veya kendi ayrı şekilleriyle o safkanların alması ne kadar dayanılmaz, muğlaklık yaratan bir şeydir. Bu işlem pazarlıkların sona erdiğini ilan etmiştir; peh, sonraki pazarlıkları anlamsız kılmıştır hatta.

Dünyamızın çokmerkezli, çok lisanlı ve (evet!) çoktanrılı yapısı dikkate alındığında, Boyarin'in değerlendirmelerine yüklediğiniz umudu paylaşmak benim için zor. Monoteizmlerin veya kendi egemenliklerini koruyan kiliselerin uzlaşmasına olanak sunmayacaktır (bunu "dinî ihtiyaçlardan" ileri gelerek mi yaparlar, bu konuda sizin kadar şüphedeyim...). Boyarin'in izlediği mantık (köklü benzerlikler ve yakınsamalara yönelttiği mantık), kaçınılmaz olarak iki başkahramanın bağımsız kimliklerini sorgulama eğiliminde. Bundan dolayı beklenecek şey, her iki tarafında kararlı ve öfkeli itirazını alması. Boyarin yaptığınız okumanın verdiği izlenime göre, her iki tarafın büyük oranda kendi öz-tanımları ve öz-belirlenimlerinden hareketle kovmak için yüzyıllarca mücadele verdiği müphemlik canavarını sürgünden geri getiriyor. Bununla birlikte Boyarin, egemenliklerini ve (Paul Ricoeur'un ayrımını kullanacak olursak) kimliklerinin "l'ipseite" ile "le memete"sini güvence altına alma umuduyla giriştikleri çabaları hükümsüz kılmakla tehdit ediyor.

Önceki paragrafta anılan aynı sebeplerden ötürü, kimliğin karşılıklı olarak gözden geçirilmesinden sakınmak adına geriye epey dönerek, farklı bir güzergâhtaki mücadelelere daha umutla bakmaktayım. Bu neticesinde insanların kendi kendilerine saygı duyan, bunun getirdiği saiklerin (ve bu durumdan doğan gerekliliklerin) anlaşılmasına (illa kabul edilmese de) yol açan bir yoldur. Sennett'in diyasporalara bölünmüş bir dünyada üçlü

hümanizm formülünü oluştururken gördüğü yahut Habermas'ın diyasporaların grup sadakatini pekiştiren "anayasal vatanseverlik" kavramını üretirken kafasında canlandırdığı fikirlere benzer bir şeydir. Pragmatik bir perspektiften bakıldığında bu rotayı en az diğeri kadar anlamlı, ancak ahlaken yine diğeri kadar sağlam buluyorum. Çünkü Levinas'ın muhtemelen kabul edeceği gibi, öteki için duyulan ahlaki sorumluluk (bazı koşullarda ve çoğunlukla!) o kişinin kendi kaderini tayin etme hakkına ve seçtiği kimliğin kabulüne duyulan sorumluluğu da içerir.

Kısaca çatışan Kiliselerle cemaatlerinin şu ilkeyi kabul etmeleri için ikna etmeye dönük çabalardan yanayım: Tanrı'nın tek olduğu inancından hareketle, kişinin O'nu farklı biçimlerde tahayyül edip farklı şekillerde O'na ibadet edemeyeceği söylenemez. Ayrıca (insan ilişkilerinin mantığına uygun bir biçimde) bu ilkeyi benimsemenin taptıkları Tanrı'yı şu an olduğu pazarlık nesnesi olmaktan çıkarıp O'na yücelik ve kudret vereceği de onlara anlatılmalıdır.

Onulmaz derecede çoktanrılı bir dünyada, monoteizmlerin birlikte yaşamasına dönük daha insancıl bir formül bulabilir misin?

7
Tanrı mı Tanrılar mı? Politeizmin Kibar Yüzü

Stanislaw Obirek Bir formül bulmak zor ve geçmişte önerilenler bana pek de başarılı olmuş gibi görünmüyor. Yeni formüller sunmakta aceleci değilim fakat belki suyla ateşi yan yana getirmeye uğraşan formülleri hatırlamak kıymetlidir. Dahası bu çeşitli girişimlere aşina olmak kesinlikle yapmaya değer bir şeydir. Ancak bu konuda bir iki laf etmeden önce, dişe dişe savaşan iki tarafı uzlaştırma çabasının sakıncalı yanlarını gözler önüne sererek, kahramanım Daniel Boyarin'in karanlık tarafını ifşa edip balonumu söndürdüğünü itiraf etmem gerek. İddia ettiğiniz gibi güçlü hisler uyandırdığını kabul etmek zorundayım. Peki, neden ufak sözcükler? Öfkeden kudurmuş hâldedir ve ne Hıristiyanların ne de Yahudilerin arasında des-

tekçi bulması muhtemeldir. Aksine kimisi onu gizli Hıristiyan olarak görürken, başkaları da onu Yahudiliğin beşinci sütunu olarak görmektedir. Ve hiçbir açıklamanın faydası olmayacaktır. İsa'yla ilgili son kitabı, epey hararetli bir tepkiyle karşılaşmıştır. Gösterilen tepkilerde kitabın diğer bilimsel çalışmaların türevi olduğu, özgün kısımlarınsa düpedüz yanlış olduğu iddia edilmektedir. Elbette ben bu hırçın yargıları kabul etmiyorum ve bence Boyarin, her türden sapkınlık üzerinde uzmanlığa sahip katı insanların, kendilerine duydukları pozitif saygıyı yıkan cesur bir adam.

Açıkça politeizmi savunan diğer cesur adamlar da benzer bir kaderle karşılaşmışlardır. Zaten başka bir bağlamda onlardan birine atıfta bulunmuştum. Antik Mısır'dan günümüze kültürel belleğe ilişkin derin tahlillerinden övgüyle bahsetmiştim. Bahsettiğim kişi tabii ki Jan Assmann. Musa'nın dönemindeki Mısırlılar üzerine yazdığı kitaplar, politeizmde yatan bir olanağa dikkat çekmekte ve "Musacı ayrımlarla" ilişkilendirerek monoteizmin gelişinden kaynaklı korkunç sonuçlara işaret etmişti. Bu farklılaşmanın yarattığı en büyük günah, ona göre tek Tanrı'yı diğer Tanrılara "tercüme etmenin" imkânsızlığıydı. Talancı ve kıskanç tekilliği diğer Tanrıları mahkûm etmekteydi. Onları yokluğa mahkûm etmese bile, geçici ve hep tehdit altında kaldıkları bir varoluşa hapsetmekteydi. Bu fikrin daha önce duyulmamış özgünlüğüyle yarattığı sonuçlar neticesinde fikirlerin ve Tanrıların bir medeniyetten diğerine serbestçe akışını sona erdirdi. (İlla dinî nitelikte olmayan) olasılıkların durumuna göre, çeşitli Tanrılar ruhlar ve zihinler üzerinde denetim kurdu. Fakat bu tek Tanrı herhangi bir tercümeye veya değiş tokuşa dahil olmaya istekli değildi. Bu yeni Tanrı köklü bir yeniliği simgeliyordu. Tek bir güzergâha giden ve pazarlığa kapalı bir yol öneriyordu. Assmann'ın uzun ve ikna edici açıklamalarında gösterildiği gibi, politeizm kendi eceliyle ölmedi. Yeniden yüzeye çıktı ve kendisini Hıristiyan Avrupa'da bile bilinir kılmıştı. Nitekim bunun örnekleri özellikle açık bir şekilde Rönesans'ta, Spinoza'nın felsefesinde ve Aydınlanma'da

görülebilir. Modern çağlarda, Sigmund Freud Yahudileri monoteizmi getirme suçundan aklamaya çalışarak yardımına koştu. Assmann bir teolog olarak değil de Mısırbilimci ve antropolog olarak bunları kaleme aldığını açıklasa da, monoteizmin savunucuları ona ciddi şekilde saldırdığında, bu gözü pek âlime ciddiliği sürekli artan suçlamalar ve eleştirilerle bombardımana tuttuklarında bunun hiç faydası olmamıştı.

Kısaca tezi öyle sert bir tepki uyandırdı ki, yazar başka bir kitap yazmak zorunda hissetti. Bu sefer, öncekinde olduğunda gibi aynı sorunlara dönerek, insanlığın monoteizmi getirmek için ödemek zorunda kaldığı bedellere yoğunlaşıyordu. Kolaylıkla tahmin edebileceğiniz gibi, kendinden emin monoteistleri ikna etme konusunda ilerleme kaydedemediği gibi, onları daha da öfkelendirdi. Bu davada kimin haklı olduğunu söylemek bana düşmez. Aksine ikimizin de kendisine yakın gördüğü Leszek Kolakowski'nin bilgece sözlerini tekrarlayacağım. Söylediği gibi önemli olan ihtilafın çözülmesi değildir. Önemli olan birbirlerini dışlasalar bile kültürümüze canlılık katan bu iki tarafın varlığıdır. Kanaatime göre, sadece hatırlanmakla kalmayıp sohbetlerimizde atıfta bulunmaya değer hâle getirecek sayıda ilginç kanıt toplamıştır. Assmann'ın tezini eleştiren sesler arasında Joseph Ratzinger'den bahsetmek zorundayız. İnanç Mezhebi Cemaati'nin vekili olarak, ortodoksiye karşıt unsurların izlerini açgözlülükle takip eden biriydi.[1] Muhtemelen 2005'te Papalığa seçilmesi, Katolik Kilisesi'nin tek hakikat üzerindeki iddiasını savunmada etkin biri olmasından kaynaklanmıştı. Politeizm savunusu, Ratzinger için özellikle rahatsız edici ve can sıkıcı bir tarihsel gerçekti. Ona ve muhtemelen başkalarına göre, dindar insanlar arasında çatışmaya yol açan monoteizm değildi. Aksine bitmek bilmez çekişmelerin altında politeizm vardı ve birden fazla Tanrı'nın olması takipçilerine ilahi varlıklarının üstün olduğunu "birbirlerine ikna etmeye", çoğu kez fiziksel güç kullanmaya ve şiddetle muhalefet etmeye yönlendirmişti. Bu

1. Joseph Ratzinger, *Truth and Tolerance: Christian Relief and World Religious.* Ignatius Press: 2004.

(eski) Papa'nın değerlendirmeleri arasında en önemlisi şuydu: Monoteizm, özellikle İsa Mesih'te tezahürünü bulan monoteizm, tek ve en hakiki hakikat olup, diğer dinlerin tümü zayıf önsezilerden, belirsiz izlerden ibarettir. Yine aynı Ratzinger'in 2000'de ilan ettiği "Dominus Iesus" beyanının bir yansıması gibi geldi bana. Ratzinger burada epey net bir şekilde "İsa Mesih ile Kilise'nin Birliği ve Kurtarıcı Evrenselliğiyle" ilgili hakikati ilan etmişti. İnananlar için bu tezde yeni bir şey yoktur. Ancak geçmişe yönelik diğer bakış açılarına karşı böylesine yoğun bir muhalefet gösterilmesi, bana göre monoteizmin gücünden ziyade zayıflığının kanıtlarından biridir. Çünkü neticede politeizmi destekleyenler hiçbir şekilde monoteist hasımlarıyla kavga etmek istemezler. Aksine var olma ve kendi dinî görüşlerini ifade etme haklarını talep ederler. Çok mu şey istemektedirler? Daha da önemlisi, Tanrı aşkına kime zararları vardır? Muhtemelen Tanrı'ya değil. Peki, kendilerine ne politeizmin ne de monoteizmin cazip geldiği ateistlere ne olacak? Görünüşe göre sorunu ele almanın yeni bir yolunu bulmaya ihtiyacımız var ama buna nasıl bakmalıyız?

En iyisini sona sakladım. Gittikçe daha fazla övgü alan bir ses ve önerme bu. Amerikalı arkadaşlarımdan Peter C. Phan, Washington'daki Cizvit Üniversitesi Georgetown'da dersler veren, Vietnam kökenli olağanüstü bir teolog. Kendisi yıllardır Katolik Kilisesi'ne ait olmayla kesinlikle çelişmeyen birden fazla din karşısında uzlaşmacı bir saygı tesis etme imkânından bahsediyor. Hatta yukarıda bahsi geçen Vatikan'daki İnanç Mezhebi Cemaati'yle girdiği tartışmada fikrini savunma imkânı bulmuştu. Çoğu kez metinlerine, özellikle de aldığı konumu epey açık bir şekilde tasvir ettiği kitabına başvuruyorum.[2] Çünkü Asya geçmişten bu yana, birden fazla dinin barışçıl bir biçimde yan yana varlığını sürdürebildiğini kanıtlamaktadır. Bu ahengi bozan ve Asyalılara dinî farklılıklarından ötürü birbirlerine saldırmayı öğreten şey Batı'nın (özellikle Hıristiyanlık ve İslam'ın) tecavüzüydü. Say-

2. Peter Phan, *Being Religious Interreligiously: Asian Perspectives on Interfaith Dialogue*. Orbis Books: 2004.

gıyla Meryem ve Yusuf tasvirlerini, kendi Tanrılarıyla birlikte aile sunaklarına koyan Hintlilerle karşılaşınca şaşkına dönen Hıristiyan misyonerlerin yaşadığı şoka aşinayız. Hindistan'daki insanlar bunda hiçbir sorun görmemişlerdir. Doğrusu bunu aralarındaki farklılıklara gösterdikleri saygıdan yapmışlardı. Bugün oralarda bile işler değişti, ancak Asya'nın kökenlerine dönüp akıllarına Konfüçyüs'ü daha fazla getirirler mi bilemeyiz. Ne olursa olsun, bu güzergâha büyük bir umutla ve tehlike değil de olasılıklar bulma düşüncesiyle bakıyorum.

Zygmunt Bauman O hâlde burada, birçok defa istemeden ama kaçınılmaz bir şekilde (içinde bulunduğumuz durumların ve getirdiği sınırların farklılıklarına dair farkındalığın dayatmasıyla) "şeytanın avukatlarını" oynadıktan sonra aynı fikirdeyiz. Görünüşe göre farklı ama her şeye rağmen iki farklı surette tezahür etmiş tek bir şeytana birlikte yardım eden şeytanların avukatlığını yaptık.

İkimizi de iten şey, birden fazla dini insanlığın tekilliğiyle uzlaştırmaya duyduğumuz arzu. Herkesçe paylaşılan bir beşeri fayda için, aynı anda hem inancın birliğine hem de onu algılayıp deneyimleme biçimlerinin çeşitliliğine mahkûm edilmiş insanlığın paradoksuna pratik bir çözüm bulma arzusu. Bunu bulunan/icat edilen tüm çözümlerin kuşatılmaktan kaçınamadığı tuzaklarla pusuların haritasını çıkararak ve bir envanter tutarak yapmaya itildik. Onları kovamasak, çürütemesek ve uzaklaştıramasak da, en azından bunlardan kaçınma olasılığını bir nebze arttırmaya çalıştık. Sizin rehberliğinizle Peter Phan'a ulaştık: Bugüne dek Avrupa'nın uzağında, Asya'daki bölgelerde varlığını korumuş, ancak uzun zaman önce birden fazla etnik yapıya, dine ve dile sahip insan toplulukları arasında en uzun ömre sahip Roma İmparatorluğu'nun topraklarında pratiğe geçirilmiş çözümlere ulaştık. Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nde [*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*] farklı ırkların, kabilelerin ve kültürlerin yüzyıllarca beraber var olmasını, dolayısıyla da Roma İmparatorluğu'nu ve Pax Romana'yı sona erdiren

sebebi, Hıristiyanlığın tek ve zorunlu devlet dini olarak ilan edilmesi olarak tespit etmişti. Bu ikisinin eşi benzeri olmayan bir uzunlukta varlığını korumasının sebeplerinden biri (hatta en önemlisi olduğu da iddia edilebilir), Hadrian Duvarı'yla Pers sınırı arasındaki her hanenin, kendi Lares ve Penates'lerine sahip olması, her birinin İmparatorluk Panteonu'ndan seçtikleri Tanrı'ya serbestçe tapmmasıydı.

Hannah Arendt'in tarifiyle, "karanlık zamanlar sadece yeni sayılmazlar, tarihte eşi benzerleri çoktur."[3] Arendt'in Heidegger'den alıntı yaparak belirttiği gibi genelde "kamuoyunun ışığı her şeyi karartıyor" ("das Licht der Öffentlichkeit verdunkelt alles") ve "aydınlanmanın kaynağı teoriler ve kavramlardan çok, bazı erkek ve kadınların yaşamlarında ve işlerinde hemen hemen her türlü koşul altında tutuşturduğu belirsiz, titrek ve zayıf ışık olabilir."[4] Bu açıdan bugün yine "karanlık zamanlarda" yaşıyoruz. Arendt, Alman Aydınlanmasının öncüsü Gotthold Ephraim Lessing'i, "karanlık zamanların" filozoflarından biri olarak görmüştü ve bunu yapmasının çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan biri, Lessing'in "ötekilere karşı açık olmayı," hümanizmin temel önkoşullarından biri olarak kabul etmesiydi: "Aslına bakılırsa insani diyalog basit konuşmalardan hatta tartışmalardan bile farklıdır, öyle ki ona bütünüyle işleyen şey öteki insanlardan ve onların söylediklerinden duyulan hazdır."[5] Diğeriyse beşeri topluluklara zararın (doğrusu Lessing'in kendisi gibi) "sis bulutlarını dağıtmak yerine yaratmak için daha fazla uğraşan" kişilerden değil, "herkesin düşünce tarzını kendi boyundurukları altına almak isteyen" kişilerden geldiğini düşünmesiydi.[6] Arendt'in kalemiyle, Lessing'in düşüncesi Platon'da olduğu gibi "ben ve kendim arasındaki" diyalog değil, "ötekilerle diyaloga girme beklentisidir." "Şartlara ve dayanaklara gerek duymayan" bir düşünce tarzıdır[7]

3. Hannah Arendt, *Men in Dark Times*. Mariner Books: 1970, s. ix.
4. A.g.e., s. ix.
5. A.g.e., s. 19.
6. A.g.e., s. 26.
7. A.g.e., s. 10.

(bu arada bunlar genelde politik sistemin şartlarıyla cebri dayanaklar olmuştur). Ancak Lessing'i "karanlık zamanların prototip filozoflarından" biri olarak adlandırmanın arkasındaki temel sebep, ezelden beri (en azından Parmenides ve Platon'dan beri) filozofların canını sıkan şeylerden zevk almasıydı.

Hakikat telaffuz edildiği an, hemen insanlar arasında tartışılan bir görüşe dönüşür, karşısına itirazlar getirilir, yeniden formüle edilir, diğerleri gibi söylemin öznelerinden birine indirgenir. Lessing'in büyüklüğü, beşeri dünyada tek ve biricik bir hakikatin olamayacağını söyleyen teorik bir kavrayıştan ibaret değildir. Böyle bir hakikatin yokluğundan dolayısıyla insanlar var olduğu müddetçe aralarındaki bitmek bilmez söylemlerin asla yok olmayacağı gerçeğinden duyduğu keyiften ileri gelmektedir.[8]

Bir başka deyişle, Lessing için (ve Arendt'in tam onayıyla) münakaşanın sonu, insanlığın sona ermesine denk bir şeydir. Beşeri varoluşta yaratıcı olan her şeyin, insanlığın doğası ve vazgeçilmez özü içinde yaratıcı olan şeylerin kökeni insanların çeşitliliğidir. Nitekim kardeşin kardeşi öldürmesine yol açan şey insanların çeşitliliği değildir; aksine bu çeşitliliğin reddedilmesi ve insanların bedeli ne olursa olsun kendi bildiğini okumasıdır. İnsanlar arasında barışın, dayanışmanın ve yardımsever işbirliğinin önkoşulu, birden fazla insan olma biçimine rıza göstermek ve böylesi bir çoğulluğun şart koştuğu birlikte varoluşu kabul etmektir.

Ancak yaptığımız sohbette nihai söz (ki benim için epey ufuk açıcı olan söz) size, yani öncesinde sadece rivayetlerden duyduğum bir alandan beni geçiren temkinli rehberime ait... Dolayısıyla art arda giriştiğiniz zorlu çabaların her birini nasıl sabırsızlıkla beklediysem, bunu da aynı şekilde bekliyorum.

SO Zygmunt, Krakow'daki Şüpheci Thomas Caddesi'nde ilk kez karşılaştığımız, sizi üç ayda bir yayınlanan *Spiritual Life* için "İnanmayanlar Neye İnanıyorlar (ve Varlar mı)?" başlıklı bir deneme yazmaya ikna ettiğim o günü hatırlıyor musunuz? Denemede yazdıklarınız ve biz Editör Kurulundakilerin fera-

8. A.g.e., s. 27.

setli teşhislerinizi ilgiyle okuduğumuz satırlar şöyleydi: "Mesele insanların, o geçmekte olan ânın ufkunu aşarak edebî değerlere duydukları inancı kaybetmeleri değildir. Mesele daha çok, *piyasanın tüketimci dünyasına ait sıradan bir vatandaş için ebediyetin değer olmaktan çıkmasıdır.*"[9] Ve şöyle eklemiştiniz:

> İnsanlar kelebek gibi fani eylemlerle kazanımların un ufak olan cevherinden, soylu bir ebediyet madenini nasıl çıkarabileceklerini düşünüyorlar. Bu edebî mücadele kimilerince "kültür" olarak adlandırılıyor. Diğerleriyse daha soyut bir tabirle ona "aşkınlık" diyor. Ancak her ikisi de aynı yola çıkıyor. Her kültür kendisini merdivenler yaratmakla meşgul eder. Böylece takipçileri üzerlerindeki ölümlü varlıkların kaderinden kaçınmak için bu merdivenleri tırmanabilirler. Bildiğimiz kültürlerin tümü, yok oluşun edebî bir varoluş olarak yeniden tahayyül edildiği simya atölyeleriydi. Bizim ki gibi piyasacı-tüketimci bir kültür, yani akışkanlığı yücelten ve hemen tüketilmeye uygun olmayan her şeyi kenara atan bir kültür daha önce hiç var olmamıştı.[10]

Metniniz, dergiyi okuyan birçok kişi için önemli bir referans kaynağı oldu. Ancak diğer yandan inanmayanların veya arayışçıların metinlerini yayınladığımız için bizi eleştirenler de oldu. Sadece Jan Wolenski, Michal Glowinski ve Stanislaw Lem'in olmazsa olmaz seslerinden bahsedeceğim. Hepsi de *What Connects Us? A Conversation with Non-believers* [Bizi Bağlayan Ne? İnanmayanlarla Sohbet] antolojisinde yer almıştı. Antolojinin girişinde Leszek Kolakowski şunları yazmıştı: "İnananlarla inanmayanlar arasında bir karşılaşma bu, sadece medeni olmakla kalmayıp, bütünüyle diğer tarafı anlamaya dönük izan sahibi bir arzuyla dolmuş bir karşılaşma."[11]

---

9. Zygmunt Bauman, "W co wierza niewierzacy (a sa tacy?)" (What Do Non-believers Believe In (and Are There Any?)), *Co nas laczy? Dialog z niewierzacymi niewierzacymi* ("What Connects Us? A Conversation with Non-believers"). WAM: 2002, s. 107.

10. A.g.e.

11. Leszek Kolakowski, "Wiara dobra, niewiara dobra" ("Belief is Good, Non-belief is Good"), *Co nas laczy?*, s. 13.

Şahsen benim için, deneyimin kendisi bir vesile oldu. Önce Avrupa liderleriyle ilgili bir konferansta seminer vermeme, ardından yazılarınızın II. John Paul'inkilerle yan yana geldiği bir metnin yayınlanmasına vesile oldu. Bu metinden bir parçayı aktarmak istiyorum. Bana göre hâlâ geçerliliğinden bir şey kaybetmiş değil.

İçsel hakikatin tutarlı gelişimine ve bu hakikate duyulan sadakate işaret etmek isterim. İlki Papa'nın 2003'te papalık tavsiyesi şeklinde yayınlattığı *Avrupa'daki Cemaat*; diğeriyse 2005 tarihli bir kitap: *Avrupa: Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü. Avrupa'daki Cemaat* II. John Paul'ün Avrupa ve Hıristiyanlık mirasıyla ilgili kaygılarının bir özeti. *Avrupa: Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü* ise binlerce yıl dünyanın medeni gelişimini simgelemiş bir kıtanın öngörülmez yapısına dair nükteli düşünceler bütünü. Kuşkusuz bu iki eseri yan yana getirmenin uygun olup olmadığı sorulabilir. II. John Paul'ün düşünceleri kaynağını, Batı Hıristiyanlığının çizgileri belirgin geleneğinden alırken, Zygmunt Bauman'ın düşüncelerinin izini tek bir kaynağa kadar sürmek kolay değildir. Hatta çıkıp, her türlü kesinliğe karşı programlı bir hoşnutsuzluk olduğu dahi söylenebilir. Bu ikisini birleştiren tek şey yoksullar için duyulan kaygıdır. Bu az mı yoksa çok şey midir? Doğal olarak Zygmunt Bauman, tüm yaşamım toplumsal formasyonların çıkmaz sokaklarını fethetme olasılığına, sosyalist hassasiyetler içinde bir yanıt bulmaya adamıştır. Nitekim henüz çocukluğundan itibaren Karol Wojtyla, insan kalbinin kaygılarına en uygun cevabın din olduğuna inanmıştı. Ortak bir paydada (yoksulluğa karşı hassasiyet) buluşmalarından hareketle, ne Papa'nın bir sosyalist olduğunu ne de Zygmunt Bauman'ın dinî bir düşünür olduğunu önerme niyeti içindeyim. Ancak önermek istediğim şey şu ki, farklı kalkış noktaları illa ortak bir paydada buluşmanın imkânsız olduğu anlamına gelmez. İkisini yan yana getirmede bana cesaret veren şey, *Matta İncili*'nde hakiki bir yaşamın

tek kriterinin, "bunların asgarisine" ilişkin bir kaygı olduğunu söyleyen 25. Bölüm.[12]

Bunu çok daha önce kabul etmiştik ve anlamanın mümkün olduğunu birbirimize açıklayıp ikna etmeye dönük on sekiz girişimimizi, hâlâ belirsizliğini koruyan bu önceki girişimin devamı olarak görüyorum. Bu sefer daha fazlasını söylemede başarılı olduk mu acaba? Belki de bunu söylemek bize düşmez. Ancak kendi açımdan, sizin tepkileriniz ve yanıtlarınızla okuma yapmak benim için büyük bir onur ve entelektüel bir şölen olmasının yanı sıra manevi bir uyarıcı oldu. Düşüncelerimi su yüzüne çıkarmamı sağladığınız, kör noktalara işaret ettiğiniz ve beni görmesi hemen mümkün olmayan öteki güzergâhlara bakmaya yönlendirdiğiniz için size müteşekkirim.

Uzun süredir eğer isterse teolojinin bilimlerden çok şey öğreneceğini düşünüyorum. Bilim özellikle Polonya'da, büyük bir tereddütle, Tanrı'ya dair çalışmaların sunduğu şeylerden yararlanabileceğini söylüyor. Birlikte yakınsama noktalarını ve iki alanın örtüştüğü açık bir zemini göstermede başarılı olduğumuza dair belli belirsiz bir umut var içimde. Bence ne teologlara ne de çalışkan bilim insanlarına bir zararımız oldu. Belki emekliye ayrılan Roma senatörlerinin sözlerini tekrarlamam abartı olmayacaktır (son yorumlarınızda Roma İmparatorluğu'yla ilgili sıcak bir gönderme yaptığınız düşünüldüğünde): "Feci, quod potui, faciant meliora potentes" (Yapabildiğimi yaptım, daha iyisini yapabileceklere bırakalım). Stanislaw Lem vasiyetinde bu sözleri mezar taşına yazdırmak istediğinden, onun düşünce tarzına karşı bir yakınlık hissetmek bizim açımızdan kesinlikle itibarsızlaştırıcı bir şey sayılmaz.

12. Stanislaw Obirek, "Dwa oblicza proroctwa. Jan Pawel II i Zygmunt Bauman wobec Europy" ("Two Faces of Prophecy: Jan Pawel II and Zygmunt Bauman on Europe"), *Dokad zmierza Europa, przy-wodztwo, idee, wartosci* ("Where is Europe Headed? Leadership, Ideas, Values"), Editörler: Halina Taborska ve Jan S. Wojciechowski. Pultusk: 2007, s. 132.

Sonuç Yerine

Stanislaw Obirek Sonucu olmayışı değerini anlatır umuduyla bu metnin ucunu açık bırakıyorum. Şahsen inanıyorum ki, asıl sorun politeizm ile monoteizmi uzlaştırma olasılığı değil, her iki inanç biçiminin de kişinin dünyadaki yerini tarif etmeye dönük girişimlerden ibaret olduğu gerçeğiyle uzlaşmaktır. Dünyada en hızlı büyüyen gruplardan biri "bir şeyden olmayanlar" yahut herhangi bir dinî aidiyetle açıkça ilgilenmediklerini söyleyen insanlardır. Bana göre bu ister inansınlar ister inanmasınlar herkes açısından iyi bir haberdir. Mevcut ait olma biçimlerinin yetersizliğine işaret etmektedir. Belki tarihi, hatta din tarihini yeniden düşünmek yapmaya değer bir şeydir.

Zygmunt Bauman'ı dinle ilgili bir sohbete davet ederken, bendeki bu iyimserliği onaylayacağını ummuştum. Hakikaten

de böyle oldu ve bunun için kendisine kalpten teşekkür ediyorum. Sadece bir an için durup kaldık diye hissediyorum. Belki tepkilerin beklentisiyle metinlerimizi yazma ânının kendisiydi. Başka birinin değil de tam da bu olmasının getirdiği şaşkınlıktı belki. Bununla birlikte ikimizin içinde de, bunun farklı olabileceğine dair atılması mümkün olmayan bir his var. Eğer başka kitaplar okumuş, başka insanlarla tanışmış, tarihin farklı bir dilimini deneyimlemiş olsaydık, düşüncelerimiz kuşkusuz farklı yollar izleyecekti. Yazdıklarımızın sınırlılığını açıklayan şey, tesadüflerin ve bu belirgin zamanın getirdiği hisler mi? Yargılamak bize düşmez ancak bana göre, paradoksal olarak bu diyalogun gücü ve katalizörüdür. Belki de yazdıklarımıza son vermeme, bunları sonunu kimsenin bilmediği bir yolun başka bir durağı olarak görme davetidir. Varoluşun sırlarını ucundan da olsa aydınlatmada başarılı olduk mu? Kuşkusuz olmadık. Ancak sonuçlarından korkmadan, serbestçe düşünmeyi istemeyenlerin yaptırımlarından endişelenmeden sorular sorabildik. Bazıları kuşkusuz postmodern akışkanlığın ve sağlam bir kalkış noktasından yoksun oluşun diğer anormalliklerini arayacaktır. Düşüncedeki bu sonuçsuzluk, onları bugünkü insanlar için elzem meselelerde düşünmeye kışkırtırsa şayet, yaptığımız öneriler bu tepkilerde hayırlı bir neticeye yol açabilir. Ayartılıp bu meseleleri ileriye taşıyıp taşımayacağımız, öngörmemizin mümkün olmadığı bir geleceğin meselesidir. Belirsizlikle yani özgürlükle ahlaki kararların annesiyle baş başayız.

Zygmunt Bauman Âmin.

Dizin

I. Dünya Savaşı 52

A
agnostisizm 11, 12, 13, 21
Akıllı Tasarım 53, 54
Alkuin 14
Amaury, Arnaud 17
anayasal vatanseverlik 139
Anders, Günther 55, 56, 57, 58, 59
Antakyalı Ignatius 136, 137
antik 75
antropoloji
Aquinalı Thomas 82
Arendt, Hannah 77, 85, 91, 145, 146
Aristoteles 18
Armstrong, Karen 28, 31
artan dinî şüphecilik 49
Assmann, Jan 109, 110, 111, 112, 114, 141, 142
ateizm 58, 128
Auschwitz 40, 41
Avusturya-Macaristan 88
Aydınlanma 77, 141
Aztekler 14

B
Babil 111, 126, 128, 132, 136
Bahtin 132, 134
Baniak, Josef 49
Barth, Fredrik 35, 38, 133, 134
Beck, Ulrick 45, 67, 74, 75, 77, 78, 86, 115, 116, 118, 119, 128, 130, 134
Beyaz Rusya 39
Bibrowski, Zdzislaw 70, 73, 76, 77, 80
bilim 149
bilimsel çalışmalar 141
Blanchot, Maurice 41
Bloch, Ernst 58
Blücher, Heinrich 85
Bobrownicka, Maria 38
Bourdieu, Pierre 79, 80
Boyarin, Daniel 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141
Bracciolini, Poggio 116
Bruno, Giordano 92, 97, 116
Buber, Martin 84
Budizm 126
Büyük Patlama 62
Byrski, Krzysztof 126, 127, 129, 136

C
Calasso, Roberi 92
Calley, William 56
Campbell, David 44
Camus, Albert 119, 120
Citati, Pietro 85, 88, 91, 92
Cizvit 8, 59, 68, 69, 81, 143
Coetzee, J. M. 53, 54, 55, 56, 70, 74
communitas 105

D
dayanışma 23, 47
Derrida, Jacques 113, 116
Descartes, Rene 55
din değiştirme 38
dinî köktencilik 74
din sosyolojisi 121
diyalog 7, 8, 20, 30, 52, 82, 87, 120, 124, 145
diyasporalaşma 130
Donskis, Leonidas 83
Douglas, Mary 137
du-parcufin 30

E
Eco, Umberto 68
empati 94, 127
Engizisyon 114, 116

F
Fleck, Ludwig 121
Francis, Papa 7, 8
Fransa 88
Fromm, Erich 47

G
Gadamer, Hans-Georg 79, 80, 81, 130
Gemeinschaft 105
Gesellschaft 105
Gibbon, Edward 144
Ginzburg, Carlo 114, 116
Glowinski, Michal 147
Gnostik 24
Goethe, Johann von 40
Gomulka, Wladyslaw 98
Goody, Jack 109, 110, 112, 114
göçmen 47, 91
Greenblatt, Stephen 116, 117
Gutenberg, Johannes 113, 114

H
Habermas, Jürgen 35, 139
Hasidik 19
Heidegger, Martin 15, 145
Heschel, Abraham 20
Hıristiyanlık 18, 22, 29, 30, 75, 127, 134, 135, 136, 143, 148
Hindistan 144
Hinduizm 126, 127
Hitler, Adolf 117
Hlasko, Marek 63, 65
Holbach, Paul-Henry 115
Horace 71
Huntington, Samuel 97

I-İ
Idel, Moshe 28, 29, 30
İkinci Geliş 69

İncil 16, 18, 19, 20, 21, 22, 68, 69, 81, 95, 97, 114, 127
İslam 28, 34, 85, 92, 127, 143
İtalya 72

J
Janion, Maria 123
Jaspers, Karl 35
John Paul 119, 148
Judea 14

K
Kabala 24, 25, 26, 28, 29, 30
Kader 77
Kafka, Franz 95
Kalarus, Maciej 16
Kania, Ireneusz 92
Kant, Immanuel 24, 66
karakter 77, 80
Katolik Kilisesi 61, 72, 142, 143
Katolikler 68
Katoliklik
Knohl, Israel 21, 28
Kolakowski, Leszek 48, 49, 51, 104, 130, 132, 134, 142, 147
Konfüçyüs 127, 128, 129, 130, 144
kozmogoni 62
köktencilik 27, 75
köylü kültürü 100, 101, 102, 105
Kramer, Heinrich 16
Kubicki, Roman 70, 72
Kuhn, Thomas 121
kutuplaşma 45, 48, 49
kültür 28, 48, 88, 105, 111, 147
küreselleşme 123, 124
küyerelleşme 124

L
Lash, Christopher 47
Leach, Edmund 137
Leclerq, Jean 117
Lem, Stanislaw 57, 58, 63, 147, 149
Lessing, Gotthold Ephraim 77, 145, 146
Levinas, Emmanuel 26, 32, 36, 39, 40, 43, 44, 139
Levi, Primo 41
Lieberman, Saul 18
Lichtenberg, Georg Christoph 78, 79
Loyola, Ignatius 66
Lucretius 117
Luria 25
Luria, Isaac 25
Luther, Martin 75, 113, 114
Lyotard, Jean-François 105, 112

M
Maalouf, Amin 87, 88, 91
Malleus Maleficarum 16

Mann, Thomas 47, 104, 108
Mao Zedong 14
Marais, Eugene 53, 55
Marianski, Janusz 49
Markiewicz, Henryk 55
Marquard, Odo 16, 17, 75, 77, 130
Martini, Carlo Maria 68, 69, 70, 72, 73, 76, 77, 80
Marx, Karl 14
May Lai 56
Medecins Sans Frontieres 43
Mesih 24, 61, 67, 69, 95, 96, 97, 134, 136, 138, 143
Mısır 22, 99, 111, 141
Modzelewski, Karol 14
Monoteizm 31, 33, 106, 143
Montfort, Simone de 17
Muffs, Yochanan 18, 20, 21, 25, 26, 28
Musa 15, 16, 21, 46, 141
Mysliwski, Wieslaw 100, 101

N
nitelik 39, 90, 112

O-Ö
olimpiyatlar 52
Ong, Walter 82, 87
övgü 31, 75, 119, 141, 143
özgür irade 37, 40
Öz-tanımlama 48

P
Parmenides 146
Pascal, Blaise 51
Paul, Aziz 29, 30, 31, 59, 119, 131, 133, 134, 138, 148
Pers 145
Phan, Peter 143, 144
piyasa 47, 70, 147
Platon 99, 100, 103, 145, 146
polimitizm 75, 77
politeizm (Çoktanrılılık) 15, 23, 34, 106, 141, 142, 150, 155
Polonya 8, 45, 48, 49, 68, 72, 87, 100, 101, 121, 123, 126, 128, 149
Prometeus 55, 56, 57, 58, 61, 67, 70
Prus, Boleslaw 128, 129
Putnam, Robert 41, 42, 44

R
Radin, Paul 131, 133, 134
rasyonalizm 52
Ratzinger, Joseph 142, 143
Reform 75
Ricoeur, Paul 29
Robertson, Roland 123, 124
Roma İmparatorluğu 34, 37, 144, 149
Roosevelt, Eleanor 122
Roth, Joseph 88, 91, 95, 97, 98, 100, 102

Rönesans 141
Ruanda 81
ruhbanlık karşıtı 72
Rydzyk, Tadeusz 130, 133

S-Ş
Sandler, Samuel 128
Saramago, Jose 72, 74
Sartre, Jean-Paul 59
Scandella, Domenico 114
Scholem, Gershom 24, 28
Schulz, Bruno 92, 97
Sennett, Richard 67, 78, 87, 93, 130, 134, 138
Shestov, Lev 61
Slupski, Zbigniew 126, 127, 128, 129, 136
societas 105
Sokrates 61, 99, 100, 103
Spinoza, Baruch de 55, 141
Steiner, George 115
Stroumsa, Gedaliahu 30
Szymborska, Wislawa 13
şiddet 74, 118, 135

T
televizyon 87
teoloji 149
Tevrat 19, 21, 22, 111, 135
Thamus, Mısır Kralı 99, 103
Thatcher, Margaret 124
Theuth 99
toplumsal sermaye 41, 42
Tönnies, Ferdinand 105
Turner, Victor 104, 105
Twardowski, Jan 84, 87

V
verital toplum 13, 14
Veyne, Paul 31, 33, 34, 37
Voltaire 65, 105, 115

W
Whitehead, Alfred North 103
Wittgenstein, Ludwig 85
Wodzinski, Cesary 124, 125
Wolenski, Jan 147

Y
Yahudilik 28, 127, 134, 135, 136
Yaratılış 43, 97
Yaşlı Hillel 19
yazmak 55, 64, 97, 104, 122, 142
Yeniçağ 24
Yuda 14
Yugoslavya 81

Z
Zeidler-Janiszewska, Anna 70, 72
Zieba, Maciej 13, 14, 17
Zycinski, Jozef 94


AYANTI


AYANTI

Bu kitap farklılıkların yok sayıldığı, egemen zihniyetin kendisinden olmayan her şeye savaş açtığı, bastırdığı, edilgenleştirdiği ya da asimile ettiği günümüz koşullarına eğiliyor. Dinsel, toplumsal ve kültürel farklılıkların tanınması için yazılmış çarpıcı bir diyalog. Farklı dünya görüşlerine sahip iki öznenin aynı meselelere başka pencerelerden baktığı, bu esnada uzlaşmalar kadar ayrılıkların da öne çıktığı; ama her durumda karşılıklı konuşmanın mümkün olduğunu gösteren bu kıymetli çalışma, birlikte yaşamak zorunda olan insanların, tüm farklılıklarına rağmen, sayesinde çok şey öğrenebileceği nadide bir kaynak.

Kitapta insanların uyumla ve anlayışla yaşayabileceği bir gelecek umuduna işaret edilirken, bu geleceğe giden yolun türlü zorluklar, başarısızlık olasılıkları ve tehlikelerle dolu olduğu da dile getirilmektedir; belirsizliğin hem özgürlük için hem de güncel bir ahlaki zemin için bir başlangıç noktası olduğunu hatırlatarak...

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-256-0
9 786053 142560

12 ₺